

2

(Türkiye 1918-1923)

Kurtuluş

Bülent Tanör

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır. Parayla satılmaz.

Cumhuriyet

Dizgi - Baskı - Yayınlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Temmuz 1997

KURTULUŞ

[TÜRKİYE 1918-1923]

BÜLENT TANÖR

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ÖNSÖZ YERİNE

Bu kitap, İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencilerinin Devrim tarihi dersleri için hazırlanıp yayınlanmıştı (DER Yay., 1995). *Kurtuluş*'la ilgili bu kitabı daha sonra ikincisi izledi: *Kuruluş*.

Şimdi bunların ikisini de *Cumhuriyet*'in seçkin okurlarına sunmak için yeniden basma olanağı doğdu. Bundan da özel bir sevinç duymaktayım.

Kitabın içeriğinde esasa ilişkin değişiklik yapılmamıştır. Konuşma ve öğrenciye hitap tarzındaki yazıma da birkaç istisna dışında dokunulmamıştır.

B. Tanör, Cihangir
23 Nisan 1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ YERİNE	5
GİRİŞ	9
KONFERANS I	17
SAVAŞ	
KONFERANS II	27
BARIŞ	
KONFERANS III	37
DEVLET ANA TEZLERİ	
KONFERANS IV	53
DEVLET KONUSUNDA YAN TEZLER	
KONFERANS V	69
YEREL KONGRE İKTİDARLARI (YKİ)	
KONFERANS VI	75
ULUSAL KONGRE İKTİDARI (UKİ)	
KONFERANS VII	99
İKTİDAR SORUNUNUN AŞILMASI	
KONFERANS VIII	117
SAVAŞ DEMOKRASİSİ VE KURTULUŞ	
KONFERANS IX	127
BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜN DİNAMİKLERİ	
KONFERANS X	137
ÖNDERLİĞİN ROLÜ	

GİRİŞ

Türkiye 1918'den başlayarak büyük bir dönüşüm yaşadı. Önce bir Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla bağımsızlık yeniden elde edildi. Bunu, 1940'lara kadar uzanan bir reformlar dizisi izledi.

Bu derslerde yapmamız gereken şey, daha doğrusu yapabileceğimiz iş, askeri tarih değildir. Hatta siyasal tarih de değildir. Bu konularda temel bilgilere sahip olduğumuzu sanıyorum. Daha da ilerisi bizim işimiz değildir. Hukuk Fakültesi'nde bu konuyu ele aldığımızı göre, bizlere daha yakın bir alanda dolaşmamız uygun olur.

Bu alan bence *"iktidar"* ve *"devlet"* sorunları eksenidir. Ele alınacak dönemde bu alanlarda yaşanan olayların (askeri ve siyasal tarih) arka planı nedir? Bunların bir *"gizli mantığı"* var mıdır? İşin, olaylar dizisi ile ilgili yönlerini ben zaman zaman hatırlatmaya çalışacağım. Ama bize düşen bunların gerisinde yatan anlamı yakalamaya çalışmaktır.

Bu açıdan, derslerimizin konusunu ve amacını, *"tarihte siyaset sosyolojisi ve felsefesi"* olarak tanıtmak mümkündür. Ama, bu çok iddialı gibi görünen niyeti hemen daha ölçülü bir hale de getirmek gerekir. Burada yapabileceğimiz, bu çok derin ve kapsamlı alana, bu dersler yoluyla ilk adımları atmaktan başka bir şey değildir.

Üzerine eğildiğimiz dönemin başlangıç ve bitim noktaları biraz daha netleştirilebilir mi? 1918 sonrasının

önemli dönüşümlerinin, en azından II. Meşrutiyet dönemiyle iç içe geçtiği söylenmelidir. Çünkü, kurtuluş kadroları ve ideolojisi köklerini bu dönemde bulmaktadır. Bunlara, yeri geldikçe geriye dönüşler biçiminde değineceğim. Dahası, büyük dönüşümün başladığı 1918 yılı, Osmanlı Devleti'nin ve Meşrutiyet'in son yılı değildir; bu "son" 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla gelmiş olacaktır. Dolayısıyla, 1918'de başlayan yeni oluşumlar eski düzenle birlikte, ama onunla hesaplaşarak yola çıkacaklardır. Bu nedenle, incelenen dönemin, kendisine "bekleme odası" görevi de yapmış olan II. Meşrutiyet'le birlikte ele alınması, yakın köklerinin burada aranması gerekir. İç gelişmeler açısından olduğu kadar, dış ilişkiler bakımından da bu böyledir. Birinci Dünya Savaşı'nın nitelikleri üzerinde dururken bunu daha yakından tanıma olanağı bulacağız.

Dönemin bitimini belirlemek daha da zordur. Bir görüşe göre devrimci atılımlar 1930 başlarında son bulmuş ve durulma dönemi başlamıştır; bu nedenle devrim ve devrimci dönem de noktalanmıştır. Ama unutmamak gerekir ki, reformların yerleştirilmesi ve hatta yenilerinin bunlara eklenmesi süreci (milli eğitim, halkevleri, Köy Enstitüleri, toprak reformu girişimleri, hümanizma akımı vb.) bundan sonra da vardır. Bunlar 1940'ların sonuna kadar uzanacaktır.

Hatta, 1945-46'da başlayan çok partili hayata geçiş süreci de birçok yönüyle, 1920'lerde başlayan yeni oluşumun uzantısı niteliğindedir. Çok partili yaşam, bazı görüşlere göre bir "karşıdevrim" özellikleri göstermiş olsa bile devrimin "harakiri"si değil, kendini tamamlaması ve aşması demektir. Dolayısıyla onunla birlikte ve onun bir uzantısı olarak ele alınması gerekir. 1950 sonrası Türkiye

gelişmeleri ise artık bir “Devrim” kavramı içinde ele alınamaz, bu derslerin konusuna girmez. Bu tarihten başlayıp günümüze kadar gelen dönem, olsa olsa “Türk siyasal hayatı” ya da “siyasal sistemi” gibi başka başlıklar altında düşünölebilir, incelenebilir.

Ancak şu da var ki, Kemalist devrimin etkileri bugünkü yaşamımızda da geçerlidir. Köklü reformların 50 yıldan bu yana çok partili yaşam içinde uğradığı değişiklikler ve bundan doğan sorun ve tartışmalar yalnız bugünün konusu değildir; bunlar geçmişte olan bitenin de daha iyi anlaşılması için yararlı birer malzemedir. Başka bir deyişle, bunlardan yola çıkarak geçmişe bakmak gereği de vardır. Dolayısıyla, esas olarak 1918-1945 arasını kendine konu alan bir derste, konumuzu ilgilendiren noktalarda zaman zaman günümüze de uzanıp, sonra yeniden geri dönmek gerekecek.

Yöntem konusuna gelince, burada üç noktaya özel bir önem veriyorum. Birincisi, Önderlik ve Halk’ın karşılıklı rollerinin dengeli bir şekilde araştırılması ve anlatılmasıdır. Bunlardan birincisine ağırlık veren bir yaklaşım, tarihin sadece büyük insanların elinde yoğrulduğu şeklinde bir sonuca yol açar. Oysa tarih herhalde büyük şahsiyetlerin (yöneticiler, önderler, bilginler vb.) yaptıklarına indirgenemez, kitlelerin ve sessiz çoğunlukların da rolünü sırtında taşır. Öbür yanda, sadece kitlelere bakan ve önderliğin rolünü yadsıyan bir yaklaşım da sığıdır ve sonuçta “popöлизм”e (burada “halka tapma” anlamında) götürür. Herhalde en doğrusu, önderlik ile halk etkenlerini, birini öbürünü yok sayma pahasına yüceltmeden dengeli bir şekilde göz önünde tutmaktır.

Yöntem konusunda ikinci önemli nokta, ele alınan

zaman dilimini kendisinden öncekinden kopuk bir şekilde incelememektir. Tarih, her şeyden önce “dikey” bir süreçtir; her kesit kendisinden önce gelenden kaynaklanır; şu ya da bu yönde onun etkilerini ya da ona karşı tepkileri bağrında taşır. Bu bakımdan, tarih içinde “karşılaştırmalı yöntem”in uygulanması kaçınılmazdır. Her dönem ister istemez, kendisinden önce ve sonra gelenlerle “dikey karşılaştırmalar” içinde daha iyi anlaşılabilir.

Yöntemle ilgili üçüncü husus, bu defa “yatay karşılaştırma” diyebileceğim bir yoldur. Bundan kasıt, ele alınan ülke ve zaman kesitinin, diğer ülkelerdeki uzak-yakın örneklerle karşılaştırılması, benzerlik ve benzemezliklerin aranmasıdır. Bu yatay karşılaştırma, asıl inceleme konusunun da daha iyi aydınlanmasına hizmet eder. Örneğin, Türk Devrimi ya da Kemalist Devrim denen olayın, dünyada meydana gelmiş diğer devrimlerle (ABD, Fransa, Rusya, Çin, Üçüncü Dünya devrimleri vb.) karşılaştırılması, Türkiye’de yaşanmış olanların da daha iyi kavranması bakımından son derece yararlı bir yöntemdir. Çünkü, sosyoloji diye bir bilim kolu varsa, her ülke hem “özgül”dür, hem de “evrensel”in bir parçasıdır.

Derslerin adı üzerinde de kısaca duralım. Programdaki resmi başlık “*Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*”dir. Eski başlık “*Devrim Tarihi*” idi. Değişiklik 1980 askeri müdahalesinden sonra yapıldı. Bunun muhtemelen iki türlü gerekçesi olmuş olabilir. Birincisi, “devrim” sözcüğü 1980 öncesinde esas olarak sol aktivizmin (eylemcilik) sözlük ve slogan dağarcığına indirgenmiş, Marksist söylemle özdeşleşmiş sayılıyordu. Ayrıca, kabul etmek gerekir ki, “devrim” sözcüğü oldukça bulanıktı; eski dildeki “ihtilal” ve “inkılap” kelimelerini ya birlikte kucaklıyor,

ya da bunlardan birini karşılayacak şekilde anlaşılıyordu. Bu derslerin başlığına “Atatürk İlkeleri”nin de eklenmesi, askeri rejimin kendine özgü “Atatürkçülük anlayışı”nı yükseköğretime sokma niyetiyle açıklanabilir; ikinci gerekçe de bu olmuş olabilir. Bu noktada bir çağrışım da kaçınılmaz olarak akla gelmektedir: İlk ve ortaöğretim kurumlarında “din kültürü ve ahlak öğretimi dersleri”nin zorunlu hale getirilmesi.

“Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi” başlığındaki sıralama da tartışma yaratacak niteliktedir. Türkiye bağlamında “İlkeler” önce gelmiş, “İnkılap” sonra ve bunlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş değildir. Bu dersle ilgili yükseköğretim kitaplarında “İlkeler”, 1930’lardan sonra oluşmuş ya da formüle edilmiş veriler olarak tanıtılır. “Altı ilke” bunların başlıcaları olarak gösterilir. Devrim ya da inkılap ise bundan önce yaşanmış bir süreçtir ve “ilkeler” bundan doğmuştur. Bu bakımdan, sıralamanın, “İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri” şeklinde olması, tarihsel verilere daha uygun olurdu. “Atatürk İlkeleri”ne dersin adında ilk sıranın verilmiş olması, bu derslerden beklenen eğitsel (pedagogik) yararın önde geldiği şeklinde de yorumlanabilir. Ancak kendi payıma şunu belirteyim ki, ben bu dersleri bir “düşünce aşılama” seansları olarak görmüyorum. Yapmamız gereken iş, ele aldığımız konuyu ve dönemi, el verdiğince nesnel (objektif) ölçülerle tanımaya ve kavramaya çalışmaktır.

Şu üç terimden hangisini seçmek uygun olur: *İhtilal*, *devrim* ya da *inkılap*? Bunların her biri çeşitli yazarlarca kitaplarına başlık yapılmıştır. Örneğin Mahmut Esat Bozkurt ve Sabahattin Selek “İhtilal” sözcüğünü (Atatürk İhtilali, Anadolu İhtilali) kullandılar. 1980 öncesi ders kitap-

larında “Devrim” terimi genelleşmişti, 1980 sonrasında, resmi değişiklik doğrultusunda “İnkılap” terimini kullananlar oldu.

“İhtilal” sözcüğü işin sadece “yıkıcı”, “ani” ve “altüst edici” yanını (ayaklanma, iç savaş, devirme, vb.) çağrıştırdığından ve yeni düzeni kurucu reformları pek ifade etmediğinden, elverişli bir kavram olarak görünmemektedir. “İnkılap”, işin öbür yüzünü, yani kurucu-yapıcı yanını canlandırmakta, “inkılaplar” deyimiyile de köklü reformlar kastedilmektedir. Oysa Türkiye’de yaşanan olay, bir de eski düzeni yıkma işi olmuştur. Yeniyi kurma bunun üzerine oturmuştur. Bu nedenle, zaten eski dilden kalan ve uzun süre kullanımdan düşmüş olup da askeri rejim tarafından adeta özel maksatlarla yeniden canlandırılan bu terimi (inkılap) de benimseyemiyorum.

Geriye kalıyor “devrim” sözcüğü. Az önce bunun bulanıklığına değinmiştim. İşte tam bu noktada bu sakınca bir işe yarıyor. Çünkü bulanıklık dediğim şey, aslında iki kavramın birlikte kastedilmesinden de kaynaklanıyor: İhtilal ve inkılap (dönüşümler). Türkiye’de olan da bunun her ikisidir. Zaten pek çok ülkede durum farklı değildir. Örneğin Fransa’da, Rusya’da ve başka bazılarında hem bir ihtilal, hem de bunları izleyen köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu açıdan ben “devrim” sözcüğünü kullanacağım. Bir de bunun Türkçe ya da Yeni Türkçe olmasının avantajı var.

Bir de şu soru akla gelebilir: “Atatürk Devrimi” ya da “Kemalist Devrim” mi, yoksa “*Türk Devrimi*” mi? Bunların her üçü de haklı olarak kullanılabilir. Nitekim kullanılmıştır, kullanılmaktadır. Bu deyimlerin ilk ikisi önder eksenslidir. Mustafa Kemal Atatürk’ün bu büyük dönüşüm-

deki belirleyici rolü hesaba katılırsa, "Atatürk Devrimi" ya da "Kemalist Devrim" formülasyonlarının yerindeliği kolayca kabul edilir. "Türk Devrimi" deyimini daha sosyolojik ve kapsamlı bir yaklaşımı ifade eder. "Türk Devrim (İnkılap) Tarihi" ibaresi giderek daha çok kullanılmaktadır. (Taner Timur, Ahmet Mumcu, Hamza Eroğlu, Toktamış Ateş, İlhan Akın, Şerafettin Turan, Yılmaz Altuğ, A. İ. Gencer/ S. Özel vb.)

Ben de yer yer bu üç terimi kullanmaktayım. Önder eksenli terminoloji ile toplum eksenli terminolojiyi birlikte ve yazı dilinde ifade etmek gerekirse, şöyle de denebilir: "Ata/Türk Devrimi" ya da (Ata)Türk Devrimi."

"Türkiye Devrimi" deyimini kullanılabilir mi? Böyle bir ihtiyaç var mıdır? "Türk" sıfatı sırf vatandaşlık bağıını, yani hukuki bir bağı ifade ettiği ölçüde böyle bir kavrama gerek olmadığı kanısındayım. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağı olan herkes salt bu anlamda "Türk" sayılır. Dolayısıyla, "Türk Devrimi" ibaresi belli bir etnik ya da kültürel özellik içermez; Türkiye'de yaşayanlar ve yaşananlarla ilgili bir kavramdır. Fakat, "Türk" sıfatı etnik ya da doğrusu kültürel (özellikle dilsel) bir bağlamda anlaşılırsa, bu kültürel kimliğe üye olmayan ya da olmadıklarını ileri sürenleri de kucaklayıcı anlamda, "Türkiye Devrimi" deyimine de başvurulabilir. Çünkü Türkiye'de yaşananlar (bağımsızlık, aydınlanma vb.) farklı kimlik kategorilerine bağılı insanlar için de bir "devrim" karakteri göstermiştir. Bu elbette, ulus-devlet politikalarından doğan baskı ve sıkıntıların olmadığı anlamına da gelmez.

Son olarak, bu derslerin sunuluş biçimiyle ilgili iki nokta üzerinde duracağım.

“Ders” ya da “dersler” deyimini son defa olarak kullanıyorum. Bundan sonraki anlatımlarım, klasik ve pedagojik tarzda olmayacaktır. Bunlara “konferanslar” diyorum. Tartışmalı geçmelerini özellikle istediğim için de bu deyimini seçtim.

Konferanslar, birbirleriyle bağlantılı halkalardan oluşmaktadır. Ama aralarında boşluklar vardır; sıçramalar yapılmıştır. Niyetim, Türk Devrimi’nin gizli mantıklarını ortaya koyacak temel halkaları birer konferans konusu halinde sunmak, ayrıntılara gömülmeden ana zinciri görebilmeye çalışmaktır.

Türk Devrimi’nin iki büyük aşaması vardır: *Kurtuluş* ve *Kuruluş*. Birincisi bağımsızlık savaşına ve bunun yürütülme biçiminde görülen ilginç özelliklere ilişkindir. İkincisi, yeni ulus devletin kurulması ve köklü reformların yapılması aşamasıdır.

Tarihlerle konuşmak gerekirse, *Kurtuluş* dönemi Mondros Mütarekesi’nin ertesinden başlar ve Lozan Antlaşması’na kadar olan dönemi kapsar (Kasım 1918-Temmuz 1923). İkinci aşama diye adlandırdığım *Kuruluş*, birincisiyle iç içe başlar. 23 Nisan 1920’de açılan TBMM, yeni bir siyasal-anayasal kuruluşun da başlangıcıdır. Elbette, bunun kökleri daha da öncesine, “Kongreler Dönemi”ne kadar uzanır. Fakat, devlet cihazlanmasının kuruluşu açısından 23 Nisan 1920 başlangıç alınacak tarihtir. *Kuruluş*’la ilgili süreç 1940’lara kadar devam edecektir.

KONFERANS I

SAVAŞ

Askeri tarihten pek söz etmeyeceğimi söylemiştim. Ama daha birinci konferansın başlığı askeri bir olay: Savaş. Yani Birinci Dünya Savaşı. Bu bir çelişki midir?

Hayır. Çünkü, konumuz olan Kurtuluş olayını, buna öngelen bir Savaş olayından yola çıkmadan anlayamayız. Birinci Dünya Savaşı'nın nitelik ve özelliklerini hatırlamadan, Türk Kurtuluş Savaşı'nın nitelik ve özelliklerini de kavrayamayız. Onun için burada, Birinci Dünya Savaşı'nın askeri anlamından çok, iktisadi ve siyasal anlamı üzerinde durmak zorundayız. İlerki sorunları ve Türkiye gelişmelerini ya da tepkilerini ele geçirebilmek için, kavramamız gereken ilk halka budur.

I- Birinci Dünya Savaşı'nın Niteliği

Birinci Dünya Savaşı'nın ayırt edici karakterini, bu savaşın aktörlerine ve savaşı doğuran nedenlere bakarak çözebiliriz. Bunların arasında da Almanya'nın bir özelliği ve önceliği olmalı. Bizi ilk başta ilgilendirmesi gereken ülke budur.

Almanya'nın özelliği nedir? Bu ülke, Batı'nın nisbeten geç uluslaşan ve kalkınan ülkelerindendi. Avrupa'da ilk uluslaşma 17. yy'a kadar uzanır. Bunun tipik mekânları İngiltere ve Fransa'dır. Bazı ülkelerde ise uluslaşma daha sonradan olgunlaşmaya başlamıştır: Almanya, İtalya,

Belçika gibi. Bunlar ulusal birliklerini diğerlerine kıyasla biraz gecikerek yaşadılar. Yaklaşık tarihler vermek gerekirse, 1848-1871 yılları arası diyebiliriz. Ulusal birliklerini geç gerçekleştirmek, kısmen, sanayileşme ve gelişmede de gecikmek anlamına geldi.

Almanya asıl 1871'den sonradır ki, sanayileşme konusunda büyük bir sıçrama yapmaya başladı. Ne var ki, dış dünyada önü tıkalıydı. Dünya pazarları ve sömürgeler paylaşılmıştı. Almanya'ya bazı Afrika toprakları ile Pasifik'te birkaç ada dışında sömürge kalmamıştı. Sanayi gelişmişti ama, pazar ve sömürge boruları tıkalıydı. Bu nedenle ekonomi sancılanmaya, genişleme daralmaya başlamıştı.

Almanya 20. yy'a bu sıkıntılarla girdi. Bir önceki yüzyıldan devşirdiği fikir ve ideoloji mirasında ise üç nokta dikkati çeker. Hegel'in (1770-1831) *güçlü devlet* aranişı, Kont Gobineau'nun (1816-1882) *ırkların eşitsizliği* ve *üstün ırk* anlayışı ve Nietzsche'nin (1844-1900) *üstün insan* anlayışı. Ülkede *militarizm* ruhu, yani askeri unsurun üstünlüğü inancı da yaygındı; siyasal sistem de bundan payını almıştı. Otokratik ve militarist bir siyasal yapılanma vardı. Yeni pazar arayışlarıyla, otokratik-militarist rejimiyle, geniş kara ve deniz gücüyle ve nihayet pangermanizmiyle Almanya kabına sığamayan bir ülkeydi. Gözü de en çok Orta ve Doğu Avrupa ile Ortadoğu'daydı.

İngiltere ise bu dönemde Almanya'nın en büyük rakibidir ve Almanya'dan en çok korkanlardandır. Amacı, sömürgelerini ve sömürge imparatorluğunu korumak, Almanya'yı dizginlemek, denizlerdeki üstünlüğünü sürdürmektir.

Fransa'nın Almanya ile en büyük derdi, 1871'de yitirdiği Alsace-Lorraine bölgesidir. Bunu geri almak ister.

Balkanlar da özel bir iştah aıdır. Burada başlıca iki gücün gözü vardır: Avusturya-Macaristan ve Rusya. Birincisi, yarımadaya egemen olmak ve Akdeniz'e inmek ister. İkincisi, birincisine engel olmak, Slav uluslar üzerinde koruyuculuk kurmak, Boğazlar ve Akdeniz'e uzanmak istegindedir.

Kısacası emperyalist bir yeniden paylaşımın karşı konması g bir yükselişi vardır. Bunu sağlayacak bir topekn savaşa engel olmak konusunda ise işçi sınıfları ve Enternasyonal başarılı olmayacaktır.

Tarihten süzülen birikimleri özetlersek: 1- Kapitalizmin doğuşu ve gelişmesi (17-18. yy'lar), 2- Kapitalizmin st aşaması olan tekellerin ve emperyalizmin ortaya çıkışı (1890'lar) sonucunda, 3- Emperyalistler arasındaki çelişkiler yeniden paylaşım savaşlarına yol vermekte, 4- Bunları önleyebilecek çapta bir g ve örgütlenme ise görünmemektedir.

Böylece, kapitalizm tekalciliği ve emperyalizmi, emperyalizm de savaşı (yeniden paylaşım savaşını) beslemiş olmaktadır. Büyük kapışmanın odak bölgeleri ise Balkanlar, Ege ve Doğu Akdeniz olmaya adaydır.

Saflaşmanın taraflarına ve terimlerine gelince, bazı saf değiştirmeler (İtalya), ekilmeler (Rusya) ve sonradan katılmalar (ABD, Yunanistan) dışında, durum genelde şöyledir:

l İttifak (Bağlaşma, Alliance): Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı devletleri.

l İtilaf (Anlaşma,Entente): İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya.

Bu arada İtalya, Rusya, Yunanistan ve ABD'nin durumlarına da kısaca değinelim.

Kapitalist gelişmesini geriden yaşayan İtalya da Almanya benzeri sancılar ve dış pazarlar kıvrantısı içindeydi. Önceleri Üçlü İttifak'ta yer tutan bu devlet (1882), sonradan uzun pazarlıklardan sonra İtilaf Devletleri safına geçti. İlerde görüleceği gibi, bu devlete 12 Ada ve Batı Anadolu sunulmaktaydı.

Rusya'nın konumunda bizi özellikle ilgilendiren yan, 1917 Bolşevik devrimi sonucunda bu ülkenin savaş dışı kalması ve üç liva'yı (Kars, Ardahan ve Batum) Osmanlı Devleti'ne geri vermesidir.

Yunanistan'a gelince, bu ülkenin yeni yetme burjuvazisi de pazar ve toprak ararıları içindeydi. Venizelos bu sınıfın siyasetçisi olarak uluslararası alanda etkili bir rol oynadı. Sonunda da İtilaf blokundan koparılan vaatlerle Yunanistan bu kanatta savaşı girecektir.

ABD'nin de savaşı katılması geçtır (1917). Katılmanın başlıca nedeni, kendi ekonomik çıkarlarının Alman deniz gücü tarafından baltalanmasıdır.

2- Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Avrupa'da savaş tamamları çalınırken, Osmanlı Devleti'nin tutumu, daha doğrusu İttihatçı Triumvira'nın tavrı ne oldu? Önce, ekonomik ve sosyal tabloya çok kısa bir göz atalım.

Osmanlı Devleti 1838'den itibaren önce İngiltere ile, sonra da belli başlı diğer Batılı devletlerle ticaret anlaşmaları imzalamış, sınırlarını mal akımına açmış, gümrüklerini indirmiş, bazı tekellerini de (yed-i vahid sistemi) kaldırmıştı. Sonunda 40-50 yıl içinde Osmanlı'nın varolan yerli imalat üretimi çöktü. Ülke açık pazar, yarı sömürge

durumuna gelmeye başladı. Bununla bağlantılı olarak değişik yabancı sermaye çevreleri ve bunlara bağlanan yerli gruplar oluştu. Bir grup ticaret burjuvazisi İngiltere ve Fransa yanlısı, bir başkası Almanya bağımlısıydı. Yani, kapışacak iki kampın da Osmanlı ülkesinde ekonomik ve sosyal destekçileri vardı. Egemen ya da fiili tek parti olan İttihat ve Terakki'nin sivil kanadında İngiliz yanlılığı (örneğin, Maliyeci Cavit Bey), asker kanadında ise Alman yanlılığı (örneğin, Enver Bey) ağır basmaktaydı.

Siyasal-diplomatik beklenti ve tavırlar ne oldu, nasıl gelişti? Şimdi asıl sorumuza geçebiliriz.

Savaş bulutları yaklaştığında Osmanlı yönetimi (İttihatçı çekirdek), dış müttefik aranışlarına başlamıştı. İlk gözler ve aranışlar İtilaf blokuna çevrildi. Gerçi bunların Osmanlı Devleti ile olan yakın geçmişi, baş ağrıtıcı sorunlarla doluydu.

Osmanlı Devleti'nin gözünde Fransa; Mısır saldırısı, Cezayir ve Tunus işgalleri yüzünden "sabıkalı"ydı. İngiltere, Kıbrıs (1878) ve Mısır (1882) topraklarına yerleşmesi nedeniyle güvenilmez durumdaydı. Üstelik bu devlet 1870'ten bu yana Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını bir yana bırakmıştı. İtalya ise, Trablusgarp, Rodos ve 12 Ada işgallerinin failiydi. Bütün bu olumsuzluklara karşın Osmanlı yönetimi bir ara, Rus tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak aranışları içine girdi. Ama sonuç başarısız oldu.

Almanya canibine gelince, bu devlet İttihatçı yönetimi daha "dost" görünüyordu. Alman yanlısı kanatta (Enver, Sait Halim, Talat ve Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Beyler vb.) bu sempatinin çeşitli nedenleri vardı. Bir kere,

İngiltere'den boşalan "koruyuculuk" kadrosuna Almanya talip olmuştu. Almanya ile ekonomik ve ticari ilişkiler hacmi gelişmişti; askeri yakınlaşma da başlamıştı. Bu ülke ekonomi bakımından olduğu kadar askeri yönden de daha güçlü görülmekteydi. Almanya'nın siyasal rejimi ve ekonomik politikaları da daha elverişli sayılıyordu. Siyasal rejim otoriter (otokratik), ekonomik politikalar devlet güdümlü ve "milli iktisat" temelliydi. İttihatçılar da siyasal tercih olarak demokrat değil otoriter ya da otokrattılar. İktisadi tercihleri de "milli iktisat" yönündeydi. Bu iki noktadan Almanya örneğini kendilerine yakın hissediyorlardı. Nihayet, Almanya sayesinde Batı Trakya, Mısır ve Kıbrıs'ı yeniden elde etme umudu içindeydi.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bakışında çıkara dayalı bir sevecenlik vardı. Birincisi, Rusya ile Osmanlı'nın uğraşmasını istiyordu. Bunun ödülü de Orta Asya Türkleri ile birleşme konusunda yeşil ışık yakması ve Pantürkizmi desteklemesi olacaktı. İkincisi, Osmanlı Devleti'nin kendi yanında savaşa girmesi durumunda, Halife-Sultan'ın ilan edeceği "Cihat", İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslüman halkları sömürgecilerine (metropollerine, sömürgeci anavatana) karşı ayaklandırabilecekti.

Bu karşılıklı hesaplar ve çıkar beklentileri, 1914 yılı başında Almanya'dan ittifak görüşmelerine başlama önerisini getirdi. Önce bir taslak oluşturuldu ve parafe edildi. Savaşın başlamasından bir gün sonra da (2 Ağustos 1914) Almanya ile Osmanlı Devleti arasında "*Savunma İçin İşbirliği Anlaşması*" imzalandı; 27 ağustosta da onaylanarak yürürlüğe girdi.

Bu anlaşmanın Osmanlı tarafındaki öncüsü Enver ve Sait Halim Paşalar'dır. Anlaşma birçok kabine üyesinden

bile gizli tutulmuştur. İmza yeri, Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalıdır. Karşı tarafın imzacısı Alman Büyükelçisi'dir. Metnin önemli noktaları şunlar:

a. İki devlet, Avusturya-Macaristan/Sırbistan anlaşmazlığında tarafsız kalacaktır.

b. Rusya, Avusturya-Macaristan'a savaş açar, Almanya, Avusturya-Macaristan'ın yardımına koşarsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecektir.

c. Osmanlı devleti saldırıya uğrarsa Almanya onu silahla savunacaktır.

d. Anlaşma 31 Aralık 1918'e kadar sürecek, taraflardan biri fesih kararı almazsa 5 yıl daha yürürlükte kalacaktır.

e. Savaş halinde Osmanlı kuvvetlerini Alman askeri heyeti yönetecektir.

Anlaşmanın imzalanacağından pek çok bakanı bile haberdar etmeyen İttihatçı Şef Enver Paşa, imza günü bir başka operasyon daha yaptı, yine Heyet-i Vükela'nın haberi olmadan genel seferberlik emri çıkarttı (2 Ağustos 1914).

Anlaşılan, 2 ağustos günü çok doğurganmış. Aynı gün üçüncü bir hareket daha yaşandı: Meclis-i Mebusan tatile sokuldu.

Böylece, aynı günde alınan üç önemli karar (antlaşma imzalama, seferberlik ve Meclis'i tatile sokma), İttihatçı usulü "*kapalı devre çalışma*" yöntemiyle alınmıştı. Özellikle, Meclis'in tatile gönderilmesi, demokratik denetimden iyice sıyrılmak içindi.

3- Savaş Olayı

Avusturya-Macaristan veliahtı Ferdinand'ın Sarayova'da öldürülmesi (28 Haziran 1914), Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a ultimatoma (23 Temmuz) aldığı cevabı yeterli görmeyerek bu ülkeye savaş açması (28 Temmuz) Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan olaylardır. Bunu, Rusya'da seferberlik (31 Temmuz), Almanya'nın Rusya'ya seferberliği durdurma ultimatoma ve bunun cevapsız kalması üzerine Rusya'ya savaş açması (1 Ağustos), Almanya'nın Fransa'ya savaş ilanı (3 Ağustos), İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilanı (5 Ağustos) izler.

Takvimin ilerleyen yapraklarında da önemli gelişmeler oldu. Japonya, Almanya'ya savaş açarken Osmanlı Devleti ve Bulgaristan İttifak saflarında, toprak vaadi alan İtalya (1915) ve Yunanistan (1917) ile, Alman denizaltılarından bunalan ABD (1917) İtilaf blokunda savaşa katıldılar. Rusya, Ekim Devrimi'nden sonra saf ve savaş dışı kaldı.

Emperyalist devletlerin paylaşım kavgasından doğan ve bundan kendilerine de hisse düşeceğini sananların da katılmasıyla 5 kıta halklarını (Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya) ateşe sürükleyen bu savaş 4 yıl, 3 ay, 14 gün sürdü. Savaşın bilançosu tam bir insanlık dramı olup yaklaşık rakamlarla şöyledir:

Katılan ülkelerin nüfus toplamı: 1.170.935.000

Katılan ülkelerin ordu toplamı: 66.038.810 (İttifak: 22, İtilaf 43 milyon)

Ölümler: 39 milyon (İttifak 17, İtilaf 22)

Savaş giderleri: 186 milyar dolar

Osmanlı savaş giderleri: 1 milyar 430 milyon dolar.

Savaş olayının bizi daha yakından ilgilendiren boyutu, Osmanlı Devleti'nin buna katılmasıdır. şimdi kısaca buna değinelim.

Goeben ve Breslau zırhlılarının sözde kovalanıp sığınması (11 Ağustos 1914), bunların (yeni adlarıyla Yavuz ve Midilli) Karadeniz'deki Rus gemi ve limanlarını bombalamaları oldu-bittisi (29 Ekim), Rusya'nın bunun üzerine Kafkas sınırından saldırması (1 Kasım), İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanı (5 Kasım), Osmanlı Devleti'nin Rusya, İngiltere ve Fransa'ya savaş açması (11 Kasım)... Gelişmelerin basamakları bunlardır ve komplo karakteri açıkça ortadadır.

Anayasal-siyasal hukuk açısından durum daha da ibret vericidir. Bombardıman harekâtından Sadrazam Sait Halim Paşa'nın haberi yoktur; bu nedenle istifa eder, ama sonra geri alır. Maliye Nazırı Cavit Bey ile dört nazır daha istifa ederler. Talat Paşa da bombardımandan haberi olmadığını söyler. Enver Paşa da haberli olmadığını yeminle temin eder. Tabii, savaş ilanı yetkisine sahip olan Padişah bütün bütüne durumdan habersizdir!.. Cavit Bey'e göre ise Cemal, Talat ve Enver Paşa üçlüsünün tertipten haberi vardır.

Görülüyor ki, 600 yıllık devlet geleneği, milyonların kaderini ilgilendiren bir konuda, sağlıklı bir karar mekanizması kurmaya yetmemektedir. İttihatçılığın komplocu yönetimleri devlet geleneğini yok etmiştir.

11 kasımda savaş kararı önce Heyet-i Vükela'da alındı. Ardından, "Harb halinin kabulünün zaruri olduğuna dair bir mazbata tanzim ve padişaha takdim edildi".

İşin bir de cihat ilanı yönü olacaktır. Şeyhülislam fetvasını alan (7 Kasım) Padişah, Halife sıfatıyla ve bir hatt-ı hümayun'la "*cihad-ı ekber*" (büyük cihat) ilan eyledi (11 Kasım). Daha önce belirtmiştim; Almanların Osmanlı'yı savaşa sokmayı isterken bağlandıkları en büyük umutlardan biri de buydu. "Cihad-ı ekber" bütün dünya Müslümanlarını, Osmanlı Devleti ve müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın düşmanlarına karşı savaşa çağırıyordu. Umulan, Fransa, İngiltere ve Rusya egemenliğindeki Müslümanların ayaklanmasıydı. Olan ise bunu tam tersi oldu. İngiltere ve Fransa savaşa Müslümanlardan oluşan birlikler bile soktular.

KONFERANS II

BARIŞ

Savaş durumuna son verdirişte başlıca üç hukuki aşama vardır: 1- Cephelerde çatışmaların geçici olarak durdurulması amacıyla komutanlar arasında varılan anlaşma, yani “ateşkes”, 2- Çatışmaların durdurulması ve silahların bırakılması yolunda taraf devletlerin yetkili temsilcileri arasında varılan anlaşma, yani “silah bırakışma” ya da “mütareke”, 3- Son ve kesin anlaşma, yani “barış” ya da “sulh” antlaşması.

Bu konferansın konularını bu ön bilgiler açısından süzmek gerekir. Bir de deyimleri yerinde kullanmak zorundayız. Örneğin, Mondros bir “ateşkes” değil, “silah bırakışması” ya da “mütareke”dir.

1- ABD’nin Barış Planı

ABD kritik bir anda devreye girerek (1917) İtilaf yararına ağırlığını ortaya koymuştu. Büyük gücü de hesaba katılırsa, bu devletten gelecek barış önerilerinin önemi de elbette büyük olacaktı. Barışa ilişkin ABD önerilerini açıklayan belge Başkan Wilson’un “*14 Nokta*” adlı metnidir. Buna “*Wilson İlkeleri*” de denir. İlkelerin başlıcaları şunlardır:

- a. Gizli antlaşma yapılmamalı,
- b. Denizlerde güvenlik sağlanmalı (ABD, aynı zamanda büyük bir deniz ticareti gücüdür.),

c. Ekonomik serbestlik sağlanmalı, bu yoldaki engeller kaldırılmalıdır,

d. Bunları sağlayacak uluslararası bir örgüt kurulmalıdır (Milletler Cemiyeti ya da Cemiyet-i Akvam).

Wilson İlkeleri'nden bizi yakından ilgilendireni 12. Nokta olup şöyledir. "Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kesiminin egemenliği sağlanmalı, fakat bugün Türk egemenliğinde bulunan öteki uluslara kesin ve her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği, kendi gelişmelerini istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar verilmeli, Çanakkale Boğazı bütün ulusların gemilerine ve ticaretine, uluslarca sağlanacak güvenlik altında sürekli açık bulundurulmalıdır."

Buradan çıkan ilkeler şöyle özetlenebilir:

a. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturduğu bölgelerin bağımsızlığı,

b. Türk egemenliği altındaki öbür uluslara özerk gelişme fırsatı,

c. Boğazlar'ın uluslararası güvence altında ticaret gemilerine açılması.

Başkan Wilson 11 Şubat 1918 tarihli bir konuşmasında bunlara iki yeni esas daha ekledi:

a. Devletler yeni toprak ve savaş tazminatı almamalı,

b. Ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkı tanınmalı (self-determination hakkı).

ABD ve Wilson önerileri (14 Nokta) etkileyici oldu. Savaş vurgunu yemiş devletler biraz da buna güvenerek silah bırakmaya yanaştılar. Sırasıyla: Bulgaristan, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu. Osmanlı Devleti barış isterken bu ilkelere de bel bağlıyor, bu temellere dayalı görüşmelere hazır olduğunu bildiriyordu.

2- Çatışmaların Son Bulması

İlkin, Bolşevik devrimiyle Rusya devre dışı kaldı, savaştan çekildi (1917). Ertesi yıl Romanya (İtilaf) ve Bulgaristan (İttifak) mütareke yaptılar. Avusturya-Macaristan ise Çek, Hırvat ve Sloven bağımsızlık hareketleriyle sarsılıyordu. Avusturya ve Macaristan'ın ayrılarak bağımsızlaşmalarıyla Avrupa'da Rusya'dan sonra ikinci çokuluslu imparatorluk (Habsburg Hanedanı) da çökmüş oldu. Varran ikiydi!

Almanya'da asker ve denizci ayaklanmaları ile işçi-asker konseyleri rejimi içten darbeliyordu. Kayser Wilhelm'in tahttan çekilmesinden sonra, sosyal demokrat başbakan Ebert hükümetin başına geçti (9 Kasım 1918). Aynı gün Cumhuriyet (Weimar Cumhuriyeti) ilan edildi ve bir "demokratikleşme" paketi uygulamaya kondu. Bu arada Fransa ile ağır koşullar içeren bir silah bırakışması anlaşması imzalandı (11 Kasım 1918).

Osmanlı cephesinde durum nasıldı? Önce, Rusya ile savaşa son verildi (Erzincan, 8 Aralık 1917). Ama, doyumсуuz Enver Paşa, Doğu'ya uzun yürüyüşüne devam etti. Bolşevik rejimin Kafkaslar'da etkili olmayışından ve bağımsız devletlerin (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) kurulmasından yararlanarak pantürkist emellerinin gerçekleşeceği günün geldiğini düşündü. Eylül 1918'de Osmanlı ordusu Bakû'ye girdi. Hedef Türkistan'dı.

Güney cephesindeki anlayış ise farklıydı. Mustafa Kemal'de maceracılık değil gerçekçilik, pantürkist değil ulusal vatancı düşünce egemendi. Yıldırım Orduları Ko-

mutanı bu nedenle ordularını kuzeye çekti. Hedef anayurdu savunmaktı.

Asıl mütareke Rusya ile yapılan değil, İtilaf'ın asıl güçleriyle yapılacak olandı. Birkaç neden bunu daha çabuk yaklaştırdı. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Almanya ile bağlantının kopması, batı bölgesinde Fransa ve İngiltere'nin askeri baskısının artması, vb. ana dış nedenlerdir. İçerdeki önemli değişme Talat Paşa kabinesinin çekilmesi (27 Ekim 1918), Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazam atanmasıdır. Bu, İttihatçılığın resmi sonu, siyasal arenada Hürriyet ve İtilaf'ın yükselişi demektir. Silahları bırakmak artık kaçınılmazdı. Bunu Mondros Mütarekesi sağladı (30 Ekim 1918).

Bu mütarekenin ("ateşkes" değil) konumuzu en çok ilgilendiren maddeleri özetle şöyledir:

- 1- Boğazların açılması ve istihkâmların işgali,
- 4- İtilaf ve Ermeni savaş tutsaklarının teslimi,
- 5- Sınırların korunması ve iç güvenlik görevi dışında askerlerin terhisi,
- 6- Küçük güvenlik gemileri dışındaki savaş gemilerinin teslimi,
- 7- "Müttefikler (İtilaf bloku), güvenliklerini tehdit edecek durum başgösterdiğinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır".
- 10- Toros tünellerinin işgali,
- 12- Hükümet haberleşmeleri dışındaki haberleşmelerin denetlenmesi,
- 15- Demiryollarının hepsinin denetlenmesi,
- 22- Osmanlı tutsaklarının, askerlik çağını aşmış olanlar hariç, bırakılmaması,

24- “Ermeni illerinde” (Osmanlıca metin: Vilayat-ı sitte’de) karışıklık başgösterdiğinde, bu illerin herhangi bir kısmının işgali hakkını Anlaşma (İtilaf) Devletleri saklı tutarlar.”

İmzalar

Arthur Calthorpe / Hüseyin Rauf

Açıkça görülüyor ki, bu metin sıradan bir “silah bırakma” anlaşmasından farklıydı. Mondros Mütarekesi, yenik devletin barış masasına dizüstü getirilmesini ve o güne kadar da ana kuruluşunun çökertilmesini öngörür. Bunun can alıcı noktası işgal izinleridir (md. 7 ve 24). Nitekim çok geçmeden işgaller başlayacaktır: Musul, İskenderun, Çanakkale, İstanbul, Toroslar/Pozantı (Fransızlar), sonra da İtalyan ve Yunan işgalleri...

3- Dünya’da Barışa Doğru

Silah bırakışması antlaşmalarından sonra sıra barış antlaşmalarının hazırlanmasına gelmişti. Bunun mutfağı Paris Konferansı (Ocak 1919) olmuştur. Buna, İtilaf bloku ve yandaşı 32 devlet katıldı. Ağırlıklarını duyuranlar özellikle İngiltere, Fransa, ABD, Japonya ve İtalya’ydı (“On’lar Konseyi”). Konferans, ilerki barış antlaşmalarının taslaklarını hazırladı. Bir tek istisnası ile: Osmanlı Devleti’yle yapılacak olan. Osmanlı Devleti’nin hesabı ayrıca görülecekti. Bunun da ilk basamağı San Remo Konferansı olacaktır.

Şimdi, yenik düşen İttifak cephesinin devletleri ile

yapılan ya da bunlara dayatılan barış antlaşmalarına kısaca göz atmanın sırasıdır.

Almanya ile yapılan antlaşma Versailles (Versay) Antlaşması'dır (28 Haziran 1919). Bununla, Alsace-Lorraine Fransa'ya, Batı Prusya Polonya'ya, Almanya'nın Çin'deki ayrıcalıkları ve Büyük Okyanus'taki adaları Japonya'ya bırakıldı. Afrika'daki sömürgeleri Fransa, İngiltere ve Belçika arasında paylaşıldı. Emperyalist yeniden paylaşım savaşının galipleri ilk meyveleri böyle toplamış oluyorlardı. Almanya için Anschluss (Avusturya ile birleşme) de yasaklandı, zorunlu askerlik kaldırıldı, donanması teslim alındı, askerden arındırılmış bölgeler kuruldu (Ren, Heligoland), Fransa, Belçika ve İtalya'ya 10 yıl zorunlu kömür verme koşulu dayatıldı, belli tonaj üstündeki ticaret gemilerinin de İtilaf'a teslimi zorunluluğu getirildi. Bu ağır koşullar, toprak kaybı (Prusya, vb.), ekonomik bunalmı, Ocak 1919 komünist ayaklanmasının bastırılması, bu ülkeyi yeni bir aşırı milliyetçi tepkiye, totalitarizme (Nazizm) ve yeni bir saldırganlığa (İkinci Dünya Savaşı) itecektir.

Avusturya'nın durumu Saint-Germain Antlaşması'yla belirlendi (10 Eylül 1919). Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'ya bağımsızlık tanındı. Tirol ve Trieste İtalya'ya bağlandı, Anschluss yasaklandı.

Macaristan'ın statüsünü çizen Trianon Antlaşması (4 Haziran 1919), Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya ve Avusturya'ya toprak aktardı, zorunlu askerliği ortadan kaldırdı.

Bulgaristan da Neuilly (Nöyi) Antlaşması'yla (27 Kasım 1919) Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Batı Trak-

ya'yı Yunanistan'a bıraktı, böylece Ege Denizi'nden kopmuş oldu. Burada da zorunlu askerliğe son verildi.

4- Osmanlı Devleti'nin Akıbeti

İtilaf Bloku'nun Osmanlı Devleti'ne biçtiği statüyü kavramak için savaş yıllarından başlamak gerekir. Bunlar dört "*gizli antlaşma*"da tasarlanmıştı.

a. *İstanbul Antlaşması* (18 Mart - 10 Nisan 1915) bunların ilkidir. İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında nota teatisiyle yapılan bu gizli antlaşma, Rusya'nın isteklerini kabul ediyordu. Buna göre Boğazlar ve Marmara Bölgesi, Kocaeli Yarımadası, İmroz ve Bozcaada Rusya'ya bırakılıyordu.

b. *Londra Antlaşması* (26 Nisan 1915) Antalya ve dolayları ile 12 Ada, Rodos ve Trablusgarb'ın İtalya egemenliğine verilmesini öngörüyordu.

c. *Sykes-Picot Antlaşması* (26 Nisan 1916), Rusya'ya Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon'u, Fransa'ya Ermeni nüfuslu bölgeleri (Kayseri, Zaza, Eğin), İngiltere'ye daha cazip alanları (Bağdat, Basra) veriyordu.

d. *Saint Jean de Maurienne Antlaşması* (17 Nisan 1917), savaşa girme karşılığı olarak İtalya'ya 12 Ada, Antalya, Güneybatı Anadolu, İzmir, Aydın ve Konya'yı armağan ediyordu.

Bunlara ek olarak, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un Bildirisi (Kasım 1917), Filistin topraklarının Yahudilere verilmesini öngörmüştür.

Bunlar, "*Şark Meselesi*"ni çözme planlarıydı. Ne var ki arada Rusya çökmüş, sosyalist yeni iktidar da Rusya'nın taraf olduğu gizli antlaşmaları açığa vurmuştu.

ABD'nin savaşa katılması ve Başkan Wilson'un yeni barış programı da yukarki emelleri oldukça budayacak nitelikteydi. Osmanlı yönetimi bu yüzden de hâlâ umutluydu.

Mondros'tan Sèvres'e uzanırken Osmanlı anayasalsiyasal sisteminin durumu neydi?

Ahmet İzzet Paşa'dan sonra Tefvîk Paşa sadrazam atandı. "İttihatçı kökenli Meclis'le Mondros gerekleri yerine getirilemez" düşüncesiyle de Meclis feshedildi (21 Aralık 1918). Son Meclis-i Mebusan, Anadolu hareketinin dayatmasıyla 12 Ocak 1920'de toplanacak, fakat işgal ile karşılaşınca (16 Mart), faaliyetlerini tatil kararı alacak, ardından da yine feshedilecektir (11 Nisan).

Görüldüğü gibi kriz karşısında Osmanlı siyasal sisteminin ürettiği çözüm parlamentosuzluk ve meşrutiyet kurumlarının bırakılması olmuştur. Bu dönem, son Meclis-i Mebusan aralığı dışında, Sina Akşin'in deyiimiyle "saray hükümetleri"ne sahne olacak, "saray mutlakiyeti" yeniden geri dönecektir. Geleneksel sistem, krizin çözümünü temsil ve demokraside değil, otokrasiye geri dönüşte aramaktadır. O kadar ki, Sèvres günü çatıştığında Osmanlı Devleti'nin parlamentosu fiilen yoktur.

Sèvres'e giden günlerde dışardaki durum nedir? Uluslararası dengeler ne merkezdeydi?

Rusya savaştan çekilmiş, yeni rejim Osmanlı Devleti ile barış yapmış, eski istekleri silmiş, üç livayı (Kars, Ardahan, Batum) geri vermeyi kabul etmişti. ABD yeni bir güç olarak sahnedeydi. "Şark Meselesi"ne çözüm gündemin ana maddesiydi. Ne var ki, Sovyetlerin açıkladığı gizli antlaşmalar, emperyalist paylaşımındaki çelişkileri de ortaya koymuştu. Yeni talepkârlar da vardı: Yunanistan, Ermeniler, Araplar, Kürtler, vb. Paylaşım ve "Şark Mesele-

si”ni çözmek için bir ön anlaşma yapma gereği bundan doğdu.

San Remo Konferansı ve Antlaşması (24 Nisan 1920) bu işlevi üstlendi. Varılan ortak noktaların en önemlileri şöyledir:

- a. Padişah İstanbul’da kalacak,
- b. Rumeli ve Boğazlar İtilaf ortak işgaline açılacak,
- c. Ermeni Devleti kurulacak,
- d. Osmanlı Devleti, Arap vilayetlerinden ve Ege adalarından vazgeçecek.

Osmanlı Devleti’ne biçilen “barış”ın asıl ve son hal-kası Sèvres Antlaşması’dır (10 Ağustos 1920). Buradaki can alıcı hükümler iki yönden özetlenebilir:

Yönetim ve denetim açısından:

- a. İstanbul ve Boğazlar İngiliz ve Müttefik işgaline girecek,
- b. Buraların yönetimi uluslararası bir komisyona bırakılacak,
- c. Kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe konacak,
- d. Askeri ve mali denetim sistemi kurulacak, askeri güç 50 bin kişiyle sınırlanacak, savaş gemisi ve uçak kullanamayacak.
- e. Liman, ırmak, demiryolları uluslararası denetime bağlanacak.

Paylaşım açısından:

- a. Yunanistan’a Gelibolu-Çatalca’ya kadar Trakya, 12 Ada dışındaki Ege adaları ve İzmir,
- b. Fransa’ya Suriye ve Kilikya (Çukurova),
- c. İngiltere’ye Irak ve Filistin,
- d. İtalya’ya Antalya ve civarı ile uzun bir kıyı şeridi,
- e. Ermeniler’e bağımsız devlet,

f. Kürtlere özerklik verilecek.

Sèvres Antlaşması'na ilerde tekrar döneceğiz. Osmanlı Devleti'ne ilişkin İtilaf tezlerini ele alırken, bu antlaşmayı, onunla aynı gün imzalanan "Üç Taraflı Antlaşma" ile birlikte yeniden gözden geçireceğiz.

Bundan önceki konferansın konusu "Savaş"tı. Şimdi "Barış" konusunu gözden geçirmiş olduk. Yeni konumuza geçerken şunu söyleyebiliriz: Sèvres, Birinci Dünya Savaşı yeniklerine dayatılan son antlaşmaydı; ilk yırtılan da o olacaktır.

KONFERANS III

DEVLET ANA TEZLERİ

Bu konferansın ve bunu izleyecek olanın konusu şudur: Mondros'tan sonra nasıl bir Osmanlı Devleti olmalıdır? Buna ilişkin çeşitli program ve öneriler nelerdir? Günümüzün popüler deyişle söylemek gerekirse sorun şudur: "N'olacak bu Osmanlı Devleti'nin hali?" Ama şunu hemen vurgulamak gerekir ki, bu soru, sohbet tarzı ve sadece iyi niyetlerle ortaya atılmış değildir. Osmanlı topraklarını paylaşmak ve yarı sömürgeleştirmek niyetleri çok yaygın ve güçlü olarak bu çerçeve içindedir.

Ortaya sürülen tezlerden bazıları Birinci Dünya Savaşı döneminden kaynaklanır. İtilaf blokundan gelecek tezler buna örnektir. Ancak savaşın bitiminde bunlarda bazı rötuşlar da yapılmıştır. Tezlerin çoğu ise yeni durum (savaş yenilgisi) karşısında üretilmiş yeni programlardır.

Ben bu görüşleri "Devlet Ana Tezleri" ve "Yan Tezler" diye ayırıyorum. Burada "Devlet Ana Tezleri"nden kastım, ünlü romancımız Kemal Tahir'in "Devlet-Ana Tezleri" değildir. Mütareke ertesi dönemde esas sorunun "Nasıl bir devlet" sorunu olduğunu söylemiştim. Daha sonra, bunun çözüm anahtarı olarak bir "iktidar sorunu" yaşanacaktır (Yerel Kongre İktidarları ve Ulusal Kongre İktidarı). İşte, devlet sorununa ilişkin bazı görüşler, *ana* ya da *temel* karakterdedir; bazıları ise *yan* ya da *ikincil* özellik taşır.

"Ana tezler", etkileme ve sonucu belirleme gücü en

fazla olanlar ya da öyle görününlerdir. Bunların arkasında ya etkili bir devlet gücü vardır ya da etkili bir halk/kitle mevzilenmesi bulunmaktadır. Bu niteliklere sahip olan tezler dört tanedir: İtilaf bloku, Osmanlı Devleti, yerel hareketlerden ve ulusal (Kemalist) hareketten çıkan tezler.

Kabul edilsin ki, bu tezlerin arkası şu ya da bu ölçüde oldukça sağlamdır. İtilaf tezlerinin ardında “düveli muaz-zama” (süper devletler) vardır. İlk başta en güçlü gibi görünen plan-programlar da bunlara aittir. Osmanlı devlet ya da hükümet tezlerine gelince, gerçi bunlar yenik ve iyice örselenmiş siyasal güçlerden gelmektedir. Ama, her şeye karşın yine de bir siyasal otorite adına, ülkede var olan devlet aygıtı adına ortaya sürülmüşlerdir. Dolayısıyla, bu ilk iki tezin arkasında şu ya da bu ölçüde etkili “devlet güçleri” yatmaktadır.

Yerel hareketler ile Kemalist (ulusal) harekete gelince, bunların ardında devlet gücü değil, azımsanmayacak derecede ve gittikçe artan ölçekte kitle temeli vardır. Bu nedenle bunları da “ana tezler” başlığı altında anmak gerekir. Zaten, kurtuluş mücadelesinin sonuna kadar bu dört güç hesaplaşacaklar ya da belirleyici rol oynayacaklardır.

Devlet sorununa ilişkin ana tezlerin bu sırayla incelenmesi olayların akış çizgisine de uygundur. Çünkü kronolojik olarak baktığımızda, Mondros ertesinde ilkin ve en etkili bir şekilde İtilaf tezlerini görürüz. Bundan sonra, Osmanlı Devleti’nin yeni koşullar karşısında üretmeye çalıştığı tezler gelir. Bundan hemen sonra, kendiliğinden doğan ve örgütlenen yerel hareketlerin ürettikleri öneriler ortaya çıkacaktır. Ulusal devlet tezi sıra itibarıyla dördüncü kademede gelir; aşağı yukarı Haziran 1919’dan itibaren formüle edilmeye başlar.

Sıralamanın bu şekilde yapılması, tezlerin zaman

içinde değişen güçlerine de uygundur. İlk başta İtilaf tezi en güçlü olan ya da görünendi. Karşısında tek rakip olabilecek olan da, iyi kötü bir devlet kanalımdan gelen Osmanlı tezleri olmuştur. Yerel hareketler ilk kertede güç potansiyelleri bakımından üçüncü sırada yer alabilirler. Ulusal hareket ise Sivas günlerine kadar önemli bir siyasal/kitlesele dayanak sağlayabilmiş değildi. Ama bu tarihten sonra asıl büyüyen düşünce (tez) ve eylem (iktidar) odağı da ulusal hareket olacaktır.

1- İtilaf Bloku Tezleri

İtilaf bloku iki gruba ayrılabilir: Asıl İtilaf bloku ile buna eklenenler. 1914-1917 arasında asıl İtilaf bloku İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşuyordu. Savaş yıllarında İtalya, ABD ve Yunanistan da bunlara eklemelendiler. Böylece toplam altı devlet bu blok içinde yer aldı. 1917'de Rusya'nın çekilmesinden sonra ise asıl itilaf bloku şöyle kümelendi: İngiltere, Fransa ve İtalya. Bu sonuncusu adeta Rusya'nın yerini almıştı. 1921'den sonra Fransa ve İtalya'nın yolu İngiltere (ve Yunanistan) ekseninden kısmen ayrılmaya başlayacaktır.

Asıl itilaf bloku tezlerinin önemi ve tarihsel malzemesi nedir? Bunları birinci derecede ele almanın nedenleri nasıl açıklanabilir?

Bir kere bu tezler Mütareke dönemi başlarında adeta rakipsiz gibidir; arkalarında "Düveli muazzama", önlerinde yenik bir Osmanlı Devleti vardır; henüz yerel ve ulusal tezler ve güçler de seslerini duyuracak durumda değillerdir.

Bir başka nokta: İtilaf tezleri köklü bir geçmişe dayanmaktadır. İtilaf bloku devletleri "Şark Meselesi"ni

çözme konusunda uzun zamandan beri çaba içindedirler, bu işin içinde epey pişmiş durumda sayılırlar. Düşünün ki, bu tarihlerden önce yayımlanan bir kitap şu başlığı taşıyordu: “100 Paylaşım Tasarısı” (Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1915).

İtilaf tezlerinin başat tezler ya da belirleyicilik şansı olan tezler oldukları şuradan da bellidir ki, bunlar Kurtuluş Savaşı sürecinin sonuna kadar ayakta kaldıkları gibi, aslında kurtuluşun son evresinde en büyük kapışma, özellikle Lozan’da, bunlarla ulusal tez arasında cerayan edecektir.

İtilaf tezlerinin diplomatik malzemelerinin dolgunluğu da, bu tezlerin gücü hakkında yeterli bir fikir verir. Bu blok Mondros’la “işgaller” konusunda büyük bir olanak koparmıştı. Daha sonra Sèvres Antlaşması tam bir paylaşım dayatmasıydı. Aynı gün yapılan Üç Taraflı Antlaşma da ülke toprakları üzerinde yeni “nüfuz bölgeleri” getiriyordu.

İtilaf tezleri nasıl bir “Osmanlı Devleti” tasarlamıştır? Bu devlete bahsedilen ülke ve nüfus unsurları ile egemenlik hakkı açısından durum nedir? Böylece işin esasına girmektediriz. Burada kullanmamız gereken asıl malzeme, savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalara değişiklikler ve rötuşlar getiren, ama esasta aynı doğrultuyu (paylaşım) sürdüren Sèvres Antlaşması ile Üç Taraflı Antlaşma’dır (İngiltere, Fransa ve İtalya).

Ülke unsuru açısından Sèvres ile getirilmek istenenler tam bir “budama operasyonu”dur. Anadolu’nun Güneydoğusu Fransa’ya, Trakya hukuken, İzmir ve çevresi fiilen Yunanistan’a bırakılmakta, bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan oluşturulmaktadır. Marmara ve Boğazlar’ın yönetimi uluslararası bir komisyon verilmiştir. Bunların ortasında adeta “Vatikanlaştırılmış” bir İstan-

bul yer alır. Üçlü anlaşma bu paylaşımdan geri kalan toprakların aşağı yukarı üçte ikisini de Fransa ile İtalya arasında ekonomik “nüfuz bölgeleri” olarak üleştirmiştir. Dolayısıyla geride kalanlar, o zamanki vilayetler açısından Kastamonu, Sivas (şehir hariç), Ankara ve Bursa vilayetleri ve sınırlı bir Karadeniz şerididir (Doğu’da Ermenistan, Batı’da da Trakya’daki Yunan varlığı ile çevrili). Bu, dış dünyadan kopuk bir “*mini yurt*”tur.

Nüfus unsuru açısından durum yukarıkileri tamamlayıcı özellikler gösterir. Ülkenin nisbeten gelişmiş, üretken ve dinamik nüfusu, paylaştırılan alanlarda kalmıştır. Geriye bırakılan topraklardaki nüfus, sanaysiz ve ticaretsiz bir “köylü toplumu”dur. Bunun ekonomik model olarak adı “kapalı ekonomi”dir. Üstelik, sanayicisiz, tüccarsız, burjuvasız bir arkaik ekonomik yapı. Dahası, Sèvres Antlaşması geriye bırakılan topraklardaki nüfusun nisbeten seçkin tabakalarını da koparmak için, İtilaf devletleri vatandaşlığını ya da yeni kurulan devletler vatandaşlığını teşvik edici önlemler de almış, bu gibi “kaçışları” vergi bağışıklıklarıyla ödüllendirmeyi de ihmal etmemiştir (md. 128). Yani, tasarlanan Osmanlı Devleti bir süre sonra “tebaasız” bile kalabilir ya da nisbeten gelişmiş nüfus dilimlerini de yitirebilir. Kısacası, çizilen model bir “*köylü devleti*”dir. Bir yazar, “bağımsız köylü devleti” deyimini kullanmış (Peters). Acaba bu “köylü devleti” hiç olmazsa “bağımsız” mıdır? Şimdi sorunumuz bu. Yanıtını, “egemenlik” hakkı düzleminde aramalıyız.

Yeni devlet bağımsız olmadığından, olamayacağından, “egemen” de değildir. Aşırı budanmış ve dünyadan koparılmış (kapalı ekonomi) olduğunu bir kez daha hatırlayalım. Böyle bir devletin kendi kendine yeterli olması

da mümkün değildir. Üstelik, askerlik ve silahtan tecrit edilmiştir. Mali ve adli kapitülasyonlarla yeniden çemberlenmiştir. Kendi bütçesini kendisi yapamadığı gibi, borçlarına karşılık gelirlerine de elkonmuştur. Bütün bunlar, bağımsızlığın ve dolayısıyla egemenlik hakkının ret ve inkârından başka bir anlama gelmez.

Bağlıyorum: İtilaf blokunun tezi, bir *“yarı sömürge tipi köylü devleti”*dir. Tezin bel bağladığı bir güvence de, köylülerin başeğerliği ve uysallığı inancıdır. İngiltere, Mısır için de aynı noktaya güvenecektir. Ne var ki, “yarı sömürge tipi köylü devleti”nin orta direği sayılan ya da sanılan köylüler, ulusal kurtuluş ordularının da temel gücünü oluşturacak ve bu devlet tezinin iflasında çok önemli bir rol oynayacaklardır.

2- Osmanlı Devleti’nin Tezi

Siyasal ortamın özelliklerini hatırlayalım. İttihatçı önderler kaçmıştı. İttihatçı çoğunluklu Meclis-i Mebusan feshedilmişti (21 Aralık 1918). Siyasal arena, yeniden güçlenen saray ile saray hükümetlerine ve Hürriyet ve İtilaf’a açılmıştı.

Ülke ve nüfus unsurlarını birlikte ele alıyorum. Önce bir nokta dikkat çekicidir: Arap topraklarına idari özerklik vererek, her ne pahasına olursa olsun bunları elde tutma isteği. Sadrazam İzzet Paşa’nın Townshend’e önerisinde (17 Ekim 1918), hükümet programı ve beyannamesinde (19 Ekim 1918), Rauf Bey’in Agamemnon zırhlısında Townshend’e taleplerinde, Tefik Paşa ile Damat Ferit hükümetlerinin Paris Konferansı’na sundukları önerilerde bunu açıkça görürüz. Hatta, Mısır ve Kıbrıs’a da uzanır bu öneriler.

Demek oluyor ki Osmanlı tezlerinde "anavatan" ya da "ulusal toprak" anlayışı yoktur. Var olan ve hâlâ var olmaya devam eden, günü çoktan geçmiş bir "feodal-dinsel imparatorluk" toprakları anlayışıdır. "Kutsal topraklar" anayurt ya da anavatan değil, Arap illeridir.

Egemenlik konusundaki tutum şöyle ifade edilebilir: İngiliz himayesinde bir yarı bağımlı imparatorluk. Padişah Vahdettin Mondros günlerinde şöyle diyor: "Şartlar ne kadar ağır olursa olsun kabul edelim. İngiltere'nin Şark'taki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürrüvvetlerini kazanabiliriz." (akt. T. Bıykoğlu). Paris Konferansı günlerinde Damat Ferit İzmir için İngiliz işgalini önerir. Buna karşılık, en hayati taleplerden (iktisadi, mali, hukuki bağımsızlık) vazgeçer. Yeter ki ülke büyük olsun.

Damat Ferit'ten Yüksek Komiserliğe sunulan projede de (30 Mart 1919), İngiltere'nin gerekli gördüğü yerleri 15 yıl işgal edebileceği, nezaretlerde (bakanlıklar) İngiliz müsteşarlarının bulunacağı, vilayetlerde vali muavinliği görevini İngiliz konsoloslarının yapacağı, maliyenin de yine İngiltere'nin denetimine bırakılacağı belirtilmişti. Ferit Paşa bunları sunarken, Vahdettin'in amacının da, "Osmanlı hükümetini İngiltere Devlet-i fahimesine mutlak bir teslimiyetle bağlamak olduğu"nu açıklamıştır (Jaeschke). Daha öncesinde, Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa da yüksek komisere, padişahın ve umumun arzusunun "İngiltere tarafından idare edilmek" olduğunu bildirmişti (30 Aralık 1918).

Nihayet, 12 Eylül 1919'da İngiltere ile yapıldığı anlaşılan bir gizli antlaşmaya değinmek gerekir. Bunun metni çeşitli kaynaklarca yayımlanmıştır. Metnin orijinali bulunamadığı için böyle bir anlaşmanın yapıp yapılmadığı konusunda tereddüt doğmuşsa da, son çalışmalar bunun

var olduğunu ve Damat Ferit tarafından imzalanan antlaşmanın Vahdettin’ce de onaylandığını ortaya koymaktadır (Akşin). Burada dört nokta özellikle dikkat çekicidir: Boğazlarda İngiliz denetimini kabul, bağımsız Kürdistan fikrine karşı çıkmama, Hilafet gücünü İngiliz sömürgelerinde İngiltere’den yana kullanma vaadi ("Cihad-ı Ekber" tam tersiydi) ve içindeki direnişi bastırmak için İngiliz zabıta gücünün kullanılmasını kabul etmek.

Osmanlı Devleti yönetimine egemen olanların idealindeki yönetim ve rejim biçimi neydi? Hilafet ve saltanat, her türlü ödün karşılığında sürmeliydi. Otokratik ve mutlakiyetçi yönetim en elverişlisiydi. Meclis zaten feshedilmişti (21 Aralık 1918), sonuncusu ancak Anadolu hareketinin baskısıyla toplanabilecekti. (12 Ocak 1920). Vahdettin, Rauf Bey’e şöyle diyordu: “Ortada bir millet var, koyun sürüsü. İdaresi için bir çoban lazım, o da benim" (*Hatırat*).

Özetlersek: Osmanlı devlet tezi ulusal değildi; ulusal topraklar, ulusal vatan, ulusal devlet görüşlerine yabancı ve karşıydı. Bu tez, ulus öncesi ve çağın dışına düşmüş (anakronik) bir “Osmanlı birliği” (Damat Ferit’in Paris Memorandumu) anlayışına yaslanmıştı. İdeolojik temeli panislamizm ve Osmanlıcılık eksenine kuruluydu. Her ne türlü ödün pahasına olursa olsun, imparatorluğun sürdürülmesini amaçlıyordu. Asıl dayanağı, dış payanda olarak İngiltere idi. Kısacası, İngiliz himayesinde bir yarı sömürge tipi devlet tasarlıyordu. Bu yönüyle de İngiliz ve İtilaf bloku devlet tezleriyle uyum içindeydi.

3- Yerel hareketlerin devlet tezleri

Bu tezler üzerinde çok kısa duracağım. Önemsiz ol-

dukalarını söylüyor değilim. Tam tersine, Kemalist devlet tezinin etkisi dışında, hatta öncesinde “kendiliğinden” (spontane) doğmuş olmaları bunları olağanüstü ilginç ve önemli saymaya yeterlidir. Zaafları kadar önemleri de buradan kaynaklanır. Ancak bu konu, benim “Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları” (1918-1920)” başlıklı çalışmamda vardır (s. 32-44). Burada çok kısa bir özetle ve gerisini oraya göndermeyle yetinebiliriz.

Yerel hareketlerden çıkan tezler birörnek değil, çeşitli ve karmaşıktır. *Dış egemenlik* (bağımsızlık) açısından ortak noktaları teslimiyet ve başeğmeyi değil, direnmeyi ve silahlı mücadeleyi öngörmeleridir. Ancak, bu karşı koyma ruhu daha çok olası bir Yunan işgali ve Ermeni tehdidine yöneliktir. “Düveli muazzama”yı kollama ve hoş tutma tavrı da vardır. Emperyalizm olgusu kavranmamakta, Yunan/Ermeni tehlikesiyle sınırlı kalınmaktadır. Hatta, bunların işgal tehdidine karşı, asıl İtilaf blokunun geçici işgallerini yeğleme durumu da söz konusudur.

Nüfus ya da *toplum* anlayışı bakımından bu hareketler ulusal bir kavrayış içindedirler. Yerel olmayan, “milli” söylem baskındır: Milli haklar, Türk milleti, Türk halkının milli iradesi, milli varlık, milli hareket, mukadderatı milliye gibi.

Ülke unsuru da, kendi mücadele alanları yerel bile olsa, ulusal vatan olarak kavranmaktadır. “İstihlas-ı vatan” (vatanın kurtarılması) deyimini bunun tipik belirtisidir. Yalnız, Trakya hareketlerinde koşulların gerektirmesi durumunda özerklikçi, federalist ve hatta bağımsızlıkçı seçenekler de vardır. Kısacası, Osmanlı tezlerinden farklı olarak nüfus ve ülke anlayışları ulusal karakterlidir.

İç egemenlik açısından tavrıları nedir? Bunlar söylem

düzeyinde Osmanlı devleti ve iktidarı küresine bağlıdır. Ama pratikte yaptıkları her şeyle bunu kabullenmediklerini ortaya koymuş olacaktırlar. İktidar boşluğu bunları hızla iktidarlaşmaya, hatta “devletleşme”ye sürüklemektedir. Dolayısıyla, eylem planında ortaya koydukları gerçek, adı pek konmuş olmasa da, millet egemenliğidir, Osmanlı tezlerinden farklı olarak demokratik egemenlik pratiğidir.

Yerellikleri ise yalnız faaliyet alanları bakımındandır. Bu yönden, Kemalist hareketin ulusal faaliyet alanına oranla dar kapsamlıdır. Ancak, onunla bütünleşme eğilimleri açıkça ortadadır.

Görüldüğü gibi yerel hareketlerden çıkan tezler esasta Osmanlı tezleriyle zıtlaşmakta, ulusal/Kemalist teze ise elverişli bir zemin hazırlamakta, onunla büyük çapta buluşmaktadır.

4- Ulusal/Kemalist Tez

Ulusal tez sıra olarak dördüncü olduğu gibi, siyasal güç (kitle temeli) sağlamak açısından da berikilerinden sonra gelir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, yerel hareketlerden çıkan tezleri, bunlardan haberdar olarak ya da olmayarak, geliştirip formüle etmişlerdir. Burada asıl rol Mustafa Kemal Paşa’dadır. Bu nedenle eksen seçilmesi gereken kişi de O’dur. Mustafa Kemal’in ulusal devlet tezinin iki ana aşaması vardır: Hazırlık dönemi ve açıklanışı.

Aranış ve hazırlık dönemi, Mustafa Kemal’in İstanbul günlerine rastlar, aşağı yukarı 15 Nisan 1919’a kadar sürer (Zürcher). Bu dönem bazı dış ve iç temaslara ve “sistem içi” çözüm arayışlarına sahne oldu. İngiliz çevrelerindeki temas ve yoklamalarını, içerdeki bazı girişimleri

izledi. Fethi Bey'le Minber gazetesini çıkarması, Meclis'te lobi oluşturmaya çalışması, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası üyeliği, Tevfik Paşa kabinesine güvensizlik oyu verdirmeye çalışması, İzzet Paşa hükümetinde Harbiye Nazırlığı görevine talip olması, Vahdettin'le temaslar gibi. Bunlar, Osmanlı Devleti statüsü ve verili koşullar içinde kalan çabalardır. Çözüm anahtarı diplomatik ve siyasal çerçeveye sınırlıdır. Başkent güçlerine dayalı siyasal aranışlar söz konusudur. İnönü'nün sonradan kullanacağı bir ifadeyle, "Türkiye'yi siyasi yoldan kurtarmak" Mustafa Kemal'in bu dönem düşüncesinin özüdür. Yani, meşruti monarşi ve yerleşik meşruluk anlayışı içersinde, küçülmüş ama bağımsız bir Osmanlı Devleti'ni ayakları üzerine oturtabilmek ve onurlu bir barış antlaşmasını mümkün kılmak.

Ancak, diplomatik ve siyasal girişimler elle tutulur bir sonuç vermeyecekti. Tutuklamalar da başlamış, Teceddüt ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fıkraları kapatılmıştı (5-6 Mayıs). Yerleşik meşruluk ve yasallık sınırları iyice daralmıştı. Yurtseverler için Anadolu'ya geçmekten başka çare kalmamıştı. Zaten Kazım (Karabekir) ve Ali Fuat Paşalar Anadolu'daydılar. Mustafa Kemal sonraları Yunus Nadi Bey'e o günleri anlatırken şöyle diyecektir: "Bütün bu ikametler (Beyoğlu, Şişli) esnasında hep Anadolu'ya geçerek, memleketi artık buradan kaldıracak bir manivela ile kurtarma zihniyetine salık oldum" (*Kurtuluş Savaşı Anıları*). Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçme kararını 15 Nisan 1919 tarihi civarında vermiş olması kuvvetle muhtemeldir (Zürcher).

Mustafa Kemal'in, Falih Rıfkı'nın kaleminden aktarılan şu sözlerini de okumadan edemeyeceğim: "Osmanlı Devleti felakete uğrayıp sarsıldıktan ve her şey çamurlar

içine battıktan sonra dahi yapılan bu işlerde hiçbir mana ve maksad yoktu. Esasen devirleri ayıran bir çizgi olmak gerekir. Şimdi çok memnunum ki, beni geçmiş işlere karışmaktan men etmişlerdir.

Gerçekten, insan yaşadığı, bulunduğu muhit içinde, o devri sevk ve idare edenlerle hemhal ve bir kanaatte olursa, aynı muhit ve devrin adamı olmaktan çıkamaz. Beni bu felaketten uzak kalmak (kılmak) için ellerinden gelenleri yapanlara teşekkür etmeği vazife sayarım" (Atatürk'ün Hatıraları).

Bu alıntıda, geçmişin içten bir muhasebesi olduğu gibi, nesnel koşulların insanların düşünceleri üzerindeki etkisi de görülmektedir. Mustafa Kemal, önce verili koşullarda ne yapılabileceğini denemiş, bunun çıkışsızlığını ve yerleşik meşruluk yollarının tükendiğini gördükten sonra, "duvarın öbür tarafına geçmek" kararını vermiş bulunmaktadır.

Bu "geçiş"in biçimsel formülü Dokuzuncu (sonradan Üçüncü) Ordu Müfettişliği'yle görevlendirilmesidir. Yetki belgesini Mustafa Kemal ile Erkanı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi (Genelkurmay İkinci Başkanı) Kazım (İnanç) Paşa birlikte tasarladılar. Harbiye Nazırı Şakir Paşa'dan çıkan atama yazısı 30 nisanda Sadrazam Damat Ferit'in onayına sunuldu. Sadrazam, Mustafa Kemal'i uzakta tutmayı yeğliyordu. Aynı gün onay ve iradei seniye çıktı.

Yetki belgesi, yalnız askeri değil mülki yetkiler de içeriyordu (mülki amirlere emir verebilme). Sarayı da bu görevlendirmeye ikna eden husus, Anadolu'daki karışıklıkların İngilizleri rahatsız etmesi, bu yüzden de saray ve hükümetlerine baskı yapmalarıydı. Görevlendirmenin görünürdeki hedefi, buralarda asayişsizliği önlemek ve "şuralar"ı ortadan kaldırmaktı. Ayrıca, altı aylık dönemde

Mustafa Kemal, Vahdettin'in kuşkusunu çekmemiş, hatta bir anlamda güvenini kazanmıştı. Padişah, halk ve ordu desteğini Mustafa Kemal Paşa'dan umar durumdaydı.

Ulusal devlet tezi, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının "Anadolu günleri"nin bir ürünüdür. Bu tez ve belgeleri dört aşamada oluşmuştur: Amasya (toplantı, karar ve genelgeleri), Erzurum Kongresi (kararları), Sivas Kongresi (karar ve nizamnamesi) ve Misak-ı Milli. Bütün bunlarda, devletin kurucu unsurları yeniden ve titizlikle çizilmiştir.

Bu dört aşamanın belgelerini burada toplu olarak, ama konularına göre kullanmaya çalışacağım.

Dış egemenlik konusunda bu dört aşamadan çıkan düstur çok yalındır: Tam bağımsızlık. Bu yönüyle bu tez, İtilaf ve Osmanlı Devleti çıkışlı tezlerin tam karşıtıdır; yerel hareket tezlerinden de daha radikal ve kelimenin gerçek anlamında antiemperyalisttir. Çünkü emperyalizmi doğru teşhis etmekte, onu Yunan ve Ermeni işgal ya da tehditlerine indirgememektedir. Dış egemenlik ya da bağımsızlık konusunda tartışmalı konu "Amerikan mandası" aranışları olmuştur (özellikle Sivas Kongresi). Bu sorun, uzun tartışmalar sonunda aşılmıştır. Sivas Kongresi kararlarının bu konudaki izdüşümü şu hükümdür: İç ve dış bağımsızlığa ve ülke bütünlüğüne dokunmayan, milliyet ilkesine saygılı ve istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin "fenni, sınai, iktisadi muavenetini (yardımını) memnuniyetle karşılarız" (Beyanname, md. 7)

Nüfus ya da *toplum* anlayışı bakımından ulusal tezin özelliği ulusçu bir dil kullanmamış oluşudur. Kullanılan "ümmet" deyiimi değilse de, yine geleneksel terminolojidir: Osmanlı Cemiyeti, Camia-ı Osmaniye, Osmanlı-İslam ekseriyeti, vb. (Erzurum, Sivas, Misak-ı Milli). Ulusçu ve yeni bir terminolojinin kullanılmamasının nedenleri

çeşitlidir. Muhtemelen, Türk ulusçuluğunun henüz billurlaşmış olmaması, İtilaf blokunun etnik bölünme yaratma planlarını boşa çıkarma niyeti ilk başta akla gelen nedenlerdir. 1920'den sonra yaklaşık olarak 1924'e kadar, "Türkiye halkı" deyimini de kullanılacak. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yeni devleti "*Türkiye devleti*" olarak adlandıracaktır.

Ülke unsuru üzerinde biraz daha fazla durmak istiyorum. Birinci Dünya Savaşı, Çarlık Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan sonra üçüncü çokuluslu imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin de parçalanması sonucunu doğurmuştu. Trajedi gibi görünen aslında yeninin de ebesiydi. Ulusal devlete mekân gösterecek olan ulusal topraklar (anavatan, anayurt) kendiliğinden oluşmuştu (Mondros'u önceleyen ve izleyen günler). Erzurum, Sivas belgeleri, ama özellikle Misak-ı Milli, devletin bu yeni sınırlarını saptadılar. Yeni ülke eskisine oranla budanmıştı ama, kendi içinde (nüfus) daha bütünlüklü idi. Batı Trakya bu sınırların dışında bırakıldığından, Enver Paşa tarzı bir pan-türkist hayale de yer verilmediğinden, ülkesel sınırlar Türklüğün kültürel sınırlarından daha dar tutulmuştu. Gerçeklik ve ölçülülük kendini kabul ettirmişti. Bu tutum, Lozan günlerinde olumlu etkisini gösterecektir.

Ülkenin sınırları açısından temel belgenin Misak-ı Milli olduğunu söyledim. Şimdi bunu biraz açmak gerekiyor. Burada, yürürlükte olan Kanun-ı Esasi ile (KE) bir karşılaştırma yapacağım. KE şöyle der: "Devleti Osmaniye, memalik ve kıtaatı hazırayı ve eyalatı mümtazeyi muhtevi ve yekvücut olmağa hiçbir zamanda hiçbir sebeple tefrik (ayrılık) kabul etmez" (md 1). Burada "eyalatı mümtaze" (seçkin eyaletler), 19. yüzyılda büyük devletlerin etkisiyle içişlerinde bağımsızlaşan, Osmanlı Devle-

ti'ne dış ilişkilerinde ve sözde bağlı, ama vergi veren, sayı ve statüleri farklı bölgeler demektir (Mısır Hidivliği, Bulgaristan Prensliği, Kırım Hanlığı, Eflak ve Buğdan voyvodalıkları, Mekke Şerifliği, Rumeli-i Şarkı Vilayeti, Sisam Beyliği gibi).

Görülüyor ki, Misak-ı Milli aynı anda birçok noktadan pek çok olguyla çatışıyor, bunları reddediyordu. İtilaf devletleri tasarılarıyla çelişkisi açıktır. İtilaf'ın dayatmak istediği "yarı sömürge tipi köylü devleti" modelini ya da İç Anadolu'ya sıkıştırılmış "mini yurt" planını geri çeviriyordu. Saray ve hükümetlerinin Arap illerini koruma ve bu uğurda özyurttan ödün verme politikasını da geri püskürtüyordu. İmparatorluğun dağıldığını kabul ediyordu. Bütün bunlar Kanun-ı Esasi'yi de, yukarki hükmü bakımından yok saymak anlamına gelir. Son Meclis-i Mebusan çıkardığı Misak-ı Milli eliyle, devletin anayasasını da bu noktadan aşmış, üstü örtülü bir şekilde (zımnen) değiştirmiştir.

Misak-ı Milli ile çizilen yeni ülke sınırları, üç türlü ülke ve toprak anlayışının da sonu demektir: Osmanlıcılık, İslam birliği ve Panturanizm.

Misak-ı Milli, Arap topraklarından vazgeçme anlamına geldiğinden, Arap halklarının da bağımsızlık hakkını kabul etmiştir. Nitekim İ. İnönü "Anılar"ında, "Milli Misak'la Arap ihtilali ilanı"ndan söz eder.

Kısacası, Kemalist/ulusal tez bu katkılarıyla ülke unsuru açısından "ulusal vatan" anlayışını getirmiştir.

İç egemenlik açısından ulusal tezin özellikleri nelerdir? Burada, siyasal iktidar anlayışı ile meşruluk teorisini de ele almak gerekiyor.

Uluslararası tezde, asıl amaç padişah, halife, ya da var olan şekliyle Osmanlı Devleti'nin kurtarılması değildir. Temel

hedef milletin kurtarılmasıdır, ulusal özgürlüktür. Bu nasıl olacaktır? İşte, “iç egemenlik” konusu burada karşımıza çıkar.

Amasya belgeleri (özellikle genelgesi) bunun cevabını açık ve seçik ortaya koyar: “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”. Erzurum ve Sivas belgeleri, “irade-i milliyeyi hâkim kılmak” düsturunu getirirler. BMM ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (TEK) bunu taçlandırır: “Hâkimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır” (md. 1).

Denklem açıkça ortaya çıkmaktadır: Ulusal bağımsızlık eşittir ulusal-demokratik egemenlik. Ulusal özgürlüğe demokrasiyle (ulusal egemenlikle) ulaşılabilecektir. Ulusal bağımsızlık hedefi, içte ulusal-demokratik egemenliği beslemekte, hatta zorunlu kılmaktadır. Çünkü dayanılabilecek başka bir güç yoktur. Halkın gücü ve iradesi, kurtuluşun biricik dayanağıdır. Osmanlı tezleri ulusal ve bağımsızlıkçı olmadıkları gibi, demokratik de değildir. Meclis’in feshi ve saray mutlakiyetine geri dönüşü hatırlayınız. Ulusal tez ise hem bağımsızlıkçı hem de demokratiktir; bir “milli demokratik devrim” ya da “milli demokratik devlet” tezidir.

KONFERANS IV

DEVLET KONUSUNDA YAN TEZLER

Bunlar, etki ve rolleri bakımından ikinci planda gelen tezlerdir. Daha çok ana tezlere dayanılarak savunulmakta ya da onlara malzeme sunmaktadırlar. Arkalarındaki siyasal gücün tek başına büyük bir “kıymet-i harbiye”si yoktur. Burada şu görüş ve programlar üzerinde duracağım: ABD, Yunan, azınlık, İngiliz himayesi, ABD mandası, konfederasyon ve sosyalist-bolşevik tezleri.

1- ABD Tezleri

Bunlar, Wilson ilkeleri ile ABD’nin Türkiye politikalarından oluşur. Aralarında farklılıklar olduğu gibi, zaman içinde değişme de göstermişlerdir. Şimdiden şu söylenebilir: Wilson ve Yürütme daha aktif bir Türkiye politikasından yana olmuşlar, buna karşılık Yasama (Kongre) ve özellikle de Senato daha pasif bir tutumu yeğlemiştir.

ABD tezleri niçin “ana” değildir de, “yan” tezdır? Bir kere ABD, Ortadoğu sorunlarına geç girdi; İtilaf ise en az yüz yıldır hep içindeydi. İkincisi, bu tezleri diri tutacak dış politika destekleri yoktu; Bunlar iki yıl içinde yanıp söndüler (1918-1920). Wilson’ın sağlığı bozulmaya başlayınca, ABD de Türkiye sorununda devre dışı kalmaya başladı. Monroe doktrini de 1823’ten beri Avrupa işlerine karışmamayı öngörmüştü. Kamuoyu ve Senato’nun tutu-

mu da bu yönde oldu. Örneğin, Ermenistan mandaterliği konusunda hiç de hevesli davranılmadı.

Bunlara karşın ABD tezleri önemlidir; çünkü ABD önemlidir, büyük devlettir. Nitekim İtilaf bloku onun tavrını görmek için bir yıl kadar bekler.

Şimdi bu tezlerin belli başlı noktalarına geçelim. Az önce belirttiğim gibi, Wilson İlkeleri ile dış politika tercihleri üzerinde duracağız. Bunlar bazen çakışır, bazense farklılaşır.

Wilson İlkeleri'nin 12. Noktası Türkiye ile ilgilidir. Buradan üç temel çıkmaktaydı: (a) Türk çoğunluğun egemenlik hakkı, (b) Türk egemenliği altındaki uluslara özerk gelişme fırsatı, (c) Boğazlar'dan serbest geçiş ve uluslararası güvence sistemi.

Dış politika kabulleri ise yukardakilerden farklılaşmakta ve İtilaf tezlerine yakınlaşmaktadır. Şöyle:

- Akdeniz'de limanı olacak bir Ermenistan,
- Boğazlar ve Marmara'da uluslararası denetim ve bir "Constantinopolis Devleti",
- Avrupa topraklarının Türklerden alınıp Bulgaristan'a verilmesi,
- Güney'de İtalya'ya bir bölge ayrılması,
- "Kürdistan"ın ayrı bir statüye kavuşturulması,
- Yunan taleplerinin kabulü (Batı Anadolu ve İzmir'in işgali kararı),
- Fransız mandasının benimsenmesi.

Sonuçta ise bu tezler etkisiz kaldı. ABD kamuoyu ilgisizdi. Ermenistan mandası düşüncesi Senato'da kabul görmedi. Wilson da hastalanmıştı. Çok geçmeden ABD bu yakıcı sorundan ellerini çekti, yeniden ve uzun bir süre için kendi kabuğuna çekildi. Onun yeniden bölgeye ve Avrupa'ya geri dönüşü, daha tumturaklı bir şekilde İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve ertesinde olacaktır.

2- Yunan Tezi

1960’larda bazı Latin Amerika ülkeleri için kullanılan bir kavramı, 20. yüzyıl başındaki Yunanistan için de kullanmak mümkündür: “Alt-emperyalizm”. Bununla anlatılmak istenen, asıl emperyalist bloka bağlı olarak ve onun koruması altında yayılma ve pazar/toprak elde etme eğilimidir. Bu anlamda Yunan alt-emperyalizmi İtilaf blokuna bağlıdır; tezleri de İtilaf tezlerine hem malzeme sağlayan hem de ondan destek alan yan tezlerdir. Yunanistan, İtilaf adına bir “koçbaşılık” da yapmak durumundadır.

Ancak, şunu da görmek gerekir ki, Yunan tezi basit bir gölge tez değildir. Bu tezin tarihsel kökenleri vardır ve Yunanistan’ın içindedir. Tez ilkin içerden ve bu anlamda kendiliğinden oluşmuştur. Şimdi bunu biraz açalım.

Yunanistan’da 1909’daki devrimle genç burjuvazi siyasal iktidar katına yükselmişti. Siyasal önderi ve sözcüsü Venizelos’tu. Yunan burjuvazisi büyük bölümü itibarıyla İngiliz ve Fransız sermayeleri ile burjuvazilerine bağlıydı. Bu yeni güç Küçük Asya’da kendine yeni yayılma alanları aramaya başladı. İşte “Megali İdea” budur. Basit bir öç alma ya da milliyetçilik olayı değildir. Temelinde yeni gelişen bir burjuvazinin yayılma ve pazar elde etme niyetleri vardır. “Bizans Grek İmparatorluğu” ya da “Büyük Yunanistan” özlemleri bunun kitleleri seferber etmeye yönelik “ideolojik süslemeleri”dir. İşte bu noktada diplomat ve devlet adamı Venizelos’un rolü devreye girer. Venizelos iç ve dış (Batı) kamuoylarını ve Batılı devletleri, kendisinin formüle ettiği bu tezlere hazırladı. Tezleri basit bir uydu tez değildi; içerden doğan ve önemli ekonomik ve sınıfsal temelleri olan talep ve emellerdi.

Bu tezler Batı'da nasıl ve neden destek bulabilmiştir? İki temel nedene işaret edilebilir. Bir kere, Avrupa ve ABD'de Eski Yunan ve Roma kültürüne hayranlık büyüktü. Batı uygarlığının temelleri Greko-Romen kökenlerde bulunuyordu. Kültürel akrabalık duygusu egemendi. Birinci etken, bu psiko-kültürel alandadır. İkincisi, ekonomik çıkar bağlarıdır. Yeni yetme Yunan burjuvazisinin İngiliz ve Fransız burjuvazileriyle hayli iç içe geçmiş olduğunu hatırlatırım. Sonuncular, Yunan burjuvazisinin yayılma emellerini kendilerinin Ortadoğu'daki hesapları bakımından da uygun ve yararlı görmekteydiler. Özellikle İngiliz emperyalizmi, Hindistan yolunda kendine güvenilir bir müttefik aramaktaydı.

Yunanistan'ın toprak talepleri Doğu Trakya, bütün Doğu Akdeniz adaları ve Batı Anadolu'yu içeriyordu. İstanbul'un uluslararası devlet statüsüne alınması ve Kuzey Doğu Karadeniz'de Pontus devleti kurulması istekleri de bunlarla eklemleştirdi. Açıkça görülüyor ki, bu talepler, İtilaf blokunun "yarı sömürge tipi köylü devleti" modeliyle uyuşum içindedir.

Yunan tezlerinin basit ve uydurak karakterli olmadıkları şuradan da bellidir ki, bu devlet Anadolu macerasının sınırlarına yaklaştığı zor anlarda bile, tezlerini yenileme ya da yeniden üretme yolları aramamış değildir. 1922 Nisanından itibaren Yunan güçleri için Anadolu'dan bütünüyle çekilme olasılığı belirmişti. İşte bu ricat havasında Yunanistan, Anadolu Rumluğuna da güvenerek, bütün Batı Anadolu'yu içerecek ve hatta Çanakkale'yi kapsayacak bir "*İyonya Devleti*" projesi üretti. Hatta, İngiltere Başbakanı L. George'un bu tasarıya da desteği sağlandı. Demek ki Yunan yayılcılığı bir alt-emperyalizimdi ama, üretmekten yorulmadığı tezler basit birer gölge tez değildi.

Bazı yazar ve araştırmacılar, 1918-1922 arasında bu topraklarda verilen ulusal kurtuluş mücadelesini emperyalizme karşı bir savaş değil de, bir "Türk-Yunan Savaşı" sayıyorlar. Böylece iki olguyu görmezlikten geliyorlar: Yunan saldırısının alt-emperyalist niteliğini ve bunun asıl emperyalist blokla olan iç içeliğini. Bu sonuncu nokta o kadar belirgindir ki, Kurtuluş Savaşı ertesinde Türkiye, gerek Mudanya Mütarekesi'nde gerekse Lozan Barış Antlaşması sırasında, karşısında esas muhatap olarak Yunanistan'ı değil, yine İtilaf Bloku'nu ve özellikle de İngiltere'yi bulacaktır.

3- Azınlıkların Talep ve Tezleri

"Azınlık" deyimini, Osmanlı Devleti'nin resmi terminolojisindeki "anasır" (unsurlar) karşılığı olarak kullanıyorum. Bunlardan gelen talep ve tezler büyük çapta ABD, İtilaf ve Yunan desteklidir. Bu özellikleriyle, yan ve bağımlı karakter taşırlar. Ancak Batı, bunların desteklenmesinde oybirliği içinde de değildir. Emperyalist çıkarlar arasındaki çelişkiler burada da kendini gösterir.

Şimdi bunları belli başlılarını ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışalım. Rum, Kürt ve Çerkez taleplerini örnekleyeceğim. Yalnız şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, bütün Rumlar, bütün Kürtler ve bütün Çerkezler bu talep ve tezler etrafında birleşmiş değildir.

Rum tezlerinin tipik çıkış kanalı Patrikhane ve 9 Mart 1919 tarihli Patrikhane Bildirisi'dir. Bildiri, Osmanlı Devleti ile ilişik kesme anlamındaydı ve Rumları tebaa'lık görevinden bağışlıyordu. Talepler, İstanbul'un Yunanistan'a bağlanması ya da uluslararası bir yönetime verilmesi,

Kuzey ve Doğu Anadolu’da Pontus Devleti kurulması yönündedir. Fener Patrikhanesi, Megali İdea’yı da desteklemektedir. Buna karşılık, Papa Eftim ve Türk Ortodoks Cemaati çevrelerinin tutumu farklıdır. Bunlar kaderlerini Anadolu hareketi ile birlikte düşünmektedirler.

Kürtler; Osmanlı Devleti’ne bağlı kalmak ve ondan ayrılmak isteyenler olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Bağımsız Kürdistan tezini bazı cemiyet ve fırkalar ile birtakım Kürt feodalleri savunmaktadır. Bunlar Wilson İlkeleri’ne yollama yapmakta, siyasal desteği ise İngiltere’den beklemektedirler. Ermenistan mandaterliğini ABD’ye ihale etme yolundaki İngiltere de, petrol kaynakları nedeniyle, bu yöndeki Kürt taleplerine sıcak bakmaktadır.

Çerkezler konusuna gelince, bunlardan bazıları bir Çerkez Kongresi yaparak Ekim 1921’de bir dernek kurdular: “Şark-ı Karib (Yakın Doğu) Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti”. Bunlar adına davranan “Garbi Anadolu Çerkezleri Mümessilleri” adlı bir kurul, Yunan ordusunun koruması altında örgütlendi. Amaçları, Yunan koruyuculuğu altında özerklik idi. Dolayısıyla bu tutumları, İtilaf ve Yunan tezlerine dolgu malzemesi sağlıyordu. Zordaki Yunanistan da, Çerkez Kölemen hükümeti fikrini destekliyordu. Alt-emperyalizmin himayesi altında özerk Çerkez yönetimi projesinin dinamosu budur.

Toplu sonuç şöyle özetlenebilir: Azınlık talep ve tezlerinin burada ele alınan bölümleri, yarı sömürge tipi köylü devleti teziyle eklemlemektedir. Türkiye olarak geriye kalan bir kez daha, bir “İç Anadolu köylü devleti”dir.

4- İngiliz Himayesi ve Desteği Tezleri

Mütareke günlerinde ve ertesinde İngiltere'ye güven duygusu Osmanlı yönetimi çevrelerine egemendi. Bundan iki türlü araniş doğmuştur. Birincisi, İngiltere'ye iyice sığınma anlamına gelen "himaye" isteme tezi. İkincisi de, bu kadar ileri gitmeyen, ama İngiltere desteği olmadan da bir iş yapılamayacağına inananların "destek arama" tezleri.

Himaye tezi esas olarak Saray, bazı Saray hükümetleri (özellikle Damat Ferit), hanedana bitişik Saray aristokrasisi, bazı bürokratlar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve onun yan örgütü olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti tarafından savunuldu. Tezin esası şöyle özetlenebilir: İngiltere'nin doğrudan ya da dolaylı yönetimi altında imparatorluğu sürdürmek. Daha önce, "Osmanlı Devleti tezleri" başlığı altında değindiğim ve İngiltere ile yapıldığı anlaşılan gizli antlaşma (12 eylül 1919) bu tezin tipik göstergesidir.

Destek aranişları, Anadolu hareketine sempati duyan ama halka güvenmeyen bazı şahsiyetlerde görülür. Veliht Abdülmecid, İzzet ve Tevfik Paşalar buna örnektir. Konfederasyon tezlerinin bazılarında da bu eğilim vardır. Buna az sonra değineceğim. Ulusal önderlik kadrosundan bazı isimler de bir süre bu araniş içinde olmuşlardır (Rauf, Refet Beyler, Fevzi ve Kâzım Paşalar...). Bunlar, İngiliz desteğiyle Bolşevizme karşı "Kafkas Devletleri Federasyonu" projesini desteklediler (Rauf Bey Mondros'ta, Bekir Sami Bey Londra'da, Ali Fuat Bey Moskova'da İngiliz temsilcileriyle). Buna göre, bir İngiliz projesi olan "*Kafkas seddi*" oluşturulmalı, bu bölgede kurulan milliyetçi rejimlere arka çıkılmalı, Bolşevizmin buralara sarkması önlenmeliydi. Bu hükümetler İngiliz destekliydi.

Bunlara arka çıkılması durumunda, İngiltere'nin de Türkiye'ye karşı yumuşayacağı sanılıyordu. İngiliz desteği aranırlarının dayandığı hesap budur. Buna karşı Mustafa Kemal, 5 Şubat 1920 tarihli "*Vaziyet-i Siyasiyemizin Muhakemesi*" başlıklı yazısında "Kafkas seddi"nin kurulmasının değil kurulmamasının yararlı olacağı, İngiltere'nin asıl hasım olduğu, Kafkaslar'daki milliyetçi ve İngiliz destekli hükümetlerle değil, İngiltere'nin ve emperyalizmin karşısında olan Bolşevik yönetimle ittifakın ulusal kurtuluş için gerekli olduğu fikrini vurguladı. Olayların bundan sonraki gelişimi de bu fikrin doğruluğunu kanıtlayacaktır.

5- ABD Desteği ve Mandası Tezleri

İngiliz himayesini ya da desteğini aramaya yol açan psikolojik ortamdan söz etmiştim. Şimdi aynı taramayı ABD desteği ve mandası aranırları için de kısaca yapalım.

Wilson'un 12. Nokta'sı olumlu karşılanmıştı. Ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkının tanınması, Türklere de güvenilir bir egemenlik hakkı sözünün verilmesi, çok sayıda insan için, yanan yüreklerine su serpici bir etki yapmıştı. Bu nedenle Wilson İlkeleri ve özellikle 12. Nokta, Kurtuluş Savaşı sırasında bağımsızlıkçı unsurların çok sık dayandıkları bir platform oluşturdu.

Destek ve manda arama psikolojisinin de özel boyutları vardır. İstanbul'un halktan kopuk, kendi içine kapanık aydın çevrelerinde yılgınlık, çaresizlik ve umutsuzluk çok yaygındı. Bunlar, halka dayalı bir direnmeyi gerçek dışılık, hatta "maceracılık" gibi görüyorlardı. İmparatorluğu bir bütün olarak koruma (Arap illeriyle birlikte) niyetlerini gerçekleştirebilmek için, ABD desteği ya da mandasını

“ehven-i şer” sayıyorlardı. Çünkü, bunlar için ABD sömürgeci ve emperyalist değildi, Wilson da sadece bir “idealist” ve “iyiliksever”di (Oysa bu devlet 1898’de Küba ve Porto Rico’yu sömürgeleştirmişti).

Şimdi, destek arayanlar ile mandacıları kısaca ve ayrı ayrı ele alalım. Bu iki kanat arasındaki ayrım çizgileri zaman zaman silikleşmiş olsa bile, bunu denemek zorundayız.

Destek aranışları, Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin bazı tavırlarında göze çarpar. Bu cemiyet yapısı bakımından türdeş değildi, çelişik aranışlar sergiliyordu. Bazen sırf ABD desteği aranışları, bazense mandacılık eğilimleri bunun bağrında yeşermiştir. Sadece ABD desteği arayanların iki türlü tavrı vardı. Bir yandan, Osmanlı Devleti’nin eşitlik haklarını, “siyasi ve iktisadi istiklalinin sağlanması”nı savunuyor ve bir “milli program” aranışı içinde görünüyordular. Ama öbür yandan “milli program”larının İtilaf ve ABD için kabul edilebilir olmasını istiyorlar, İtilaf ve ABD’ye “İtimat ilkası”ndan (verilmesi) söz ediyorlardı. Yani “millilik” aranışlarını dış güçlerin ve emperyalist blokun “oluru”na endekslemişlerdi. Esaslı bir bilinç kör-lüğü içindeydiler.

Manda tezi de esas olarak Wilson Prensipleri Cemiyeti çıkışlıdır. Bu cemiyetten Başkan Wilson’a bir mektup yazıldı (5 Aralık 1918). Burada, ülke insanların henüz siyasal rüşte erişmedikleri noktasından yola çıkılıyordu. ABD’ye önerilenler şunlardı: Siyasi rüşte erişilene kadar 15-25 yıllık bir ABD mandası kurulması, bu dönemde Osmanlı yasama, yürütme ve yargı erklerinin sınırlandırılması, bütün yönetimde ABD danışmanlarından yararlanılması vb. Mektupta silahlı güçlerden hiç söz edilmemişti.

Manda aranışları Anadolu hareketinde de kısmen ve

bir süre için görüldü. Sivas Kongresi'nde bu konu tartışılırken, "manda" (himaye) kavramının çok kişi tarafından "müzaharet" (yardım, kollama) anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sivas Kongresi kararları ve bildirgesi "manda"yı kabul etmedi. Bununla ilgili tavır şu şekilde yazıya döküldü: İç ve dış bağımsızlığa ve ülke bütünlüğüne dokunmayan, milliyet ilkesine saygılı ve istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin "fenni, sınai, iktisadi muavenetini, (yardımını) memnuniyetle karşılırsınız" (Beyanname, md. 7).

Mandacıların ülke ve nüfus anlayışlarında da bir birlik yoktur. 5 Aralık 1918 tarihli mektupta sınırların çizimi ABD'ye bırakılmıştı. Bazı başka mandacılar, bağımsızlığın terki pahasına imparatorluk topraklarının (Arap illeri) korunmasından yanaydılar; bu açıdan da İngiliz himayesi yanlılarıyla uyum halindeydiler.

6- Konfederasyon Tezleri

Pek işlenmemiş, ama ilginç bir tez grubu da "Konfederasyon tezleri"dir. Çoğul konuşmak burada da gereklidir ve en az üç gruptan örnekler verilebilir: İstanbul, Anadolu ve Enver Paşa eksenleri.

İstanbul'daki konfederasyoncu tezlerin odağı, yurtsever örgüt ve kuruluşlardan bazılarının yaptığı bir toplantıdır.

Bugünkü deyimle bir "platform" olan bu toplantıya "*Milli Kongre*" adı verilmiştir. Milli Kongre, "bilimum anasırı Osmaniye"nin (tüm Osmanlı unsurlarının) birbirine yakınlaştırılması (*Beyanname*, 11.12.1918), "anasırı Osmaniye arasında itilaf" (anlaşma) yaratılması niyetini açıkladı. (*Program*). Bir yıl sonra, Türkiye'nin merkezini

oluşturacağı bir “İslam Konfederasyonu” fikrini ortaya sürdü. Bir ayağı İstanbul’da öbür ayağı da Anadolu’da olan Kara Vasıf Bey de, “umumumuzu bir federasyon İslamîk halinde birleştirmeyi temin etmeliyiz” diyordu.

Milli Kongre’nin konfederasyon tezinin güvencesi ve bel bağladığı güç İngiltere’ydi. Ama bunun için küçük bir şartı vardı: “İngiltere’nin emperyalistlikten vazgeçmesi gerekecek”ti. Bunu yaparsa İslam âleminin minnetini kazanacak, ayrıca “siyasal ve ekonomik yararlar” elde edecekti! (*La Turquie devant le tribunal mondial*, Constantinople, 1919). Kara Vasıf’ın, “Federasyon İslamîk”i için bulduğu hami ise ABD idi. ABD’ye “bütün Kafkasya ve kadim Türkiye’nin mandaterliği” önerilmeli; bu devlet Suriye, Irak, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Trakya ve Türkiye’nin sınırlarını bizzat saptamalı, “umumumuzu bir federasyon İslamîk halinde birleştirmeyi temin et”meliydi.

Anadolu’daki kurtuluş kadroları arasında da konfederasyon aranırları yok değildi. Diyarbakir’deki 13. Kolordu Komutanı Cevdet Paşa Heyet-i Temsiliye’ye yolladığı yazıda, Araplarla bir “konfederasyon teşkili”ni öneriyordu (17 Kasım 1919). Heyet-i Temsiliye’nin 11 Aralık 1919 tarihli toplantısında da, “Suriye’nin müstakil bir Arap hükümeti teşkil etmesi ve ba’dehu (sonrasında) konfederasyon halinde birleşme esası takip olunması” kararlaştırılmıştır (*Heyet-i Temsiliye Kararları*). TBMM I. Dönem Dışişleri bakanlarından Tefvîk Rüştü Bey’in (Aras) sonraları yaptığı bir açıklamaya göre de, Türkiye Musul’u Irak’a verip onu tatmin ettikten sonra onunla bir “konfederasyon yapmağı da düşünmüştür” (aktaran Ö. Kürkçüoğlu).

Bunlar nasıl açıklanabilir? Birkaç noktaya işaret et-

mek mümkündür. Birincisi, Anadolu'dan bazen yükselen konfederasyon ararıları, İstanbul'dakilerden tamamen farklı olarak, bağımsızlıktan vazgeçmek ya da bir dış güçten medet ummak anlamına gelmez. İkincisi, bu ararıları, ulusal bağımsızlığın sağılanıp ulusal devletin kurulmasından sonrasıyla ilgili tasarı ya da taktikler olabilir. Üçüncüsü 600 yüzyıllık bir imparatorluk fikrinden hemen vazgeçmek bazıları için kolay olmamış olabilir. Konfederasyon tasarıları eski "azameti" sürdürmenin yeni bir yolu olarak istenmiş de olabilir. Nitekim bazı cumhuriyetçi ve Kemalist yazarlar (Falih Rıfkı Atay, Hikmet Bayur), Cumhuriyet'in ilanından çok sonraları yazdıkları yazılarda bile, çokuluslu imparatorluğun yıkılmasına esef etmekte, "Japonya gibi kendimizi toplayabilseydik" ya da "komiteci ittihatçılar yerine Mustafa Kemal olsaydı imparatorluk dağılmayabilirdi" düşüncesini savunmuşlardır. Bu "üzüntü ve beklentileri" hiç paylaşmayacak bir kişi varsa, onun da Mustafa Kemal'in bizzat kendisi olduğu kuşkusuzdur.

Konfederasyon fikri bir de çok uzaklardan geldi. Asya'dan ve Enver Paşa'dan. Osmanlı Devleti'ni ve insanlarını Birinci Savaş badiresine oldu-bittiyle sokan, savaş yenilgisinin baş sorumlularından olan, bu arada savaş içindeki Asya seferi girişimiyle (Sarıkamış) tarihsel sorumluluğu daha artmış bulunan Enver Paşa, savaş yenilgisinden ve anayurt topraklarının bile elden çıkma olasılığının belirmesinden sonra dahi, yine kabına sığamıyordu. Bolşeviklerle temas kurma girişimleri dışında, şimdi ele alacağım "Konfederasyon" ararışı, onun bu mizacının göstergelerinden biridir.

Enver Paşa 1919'da "İslam milletlerinin kurtarılması"na programında ön sırayı veriyor, pantürkist ve panisla-

mist aranışlarını sürdürüyordu. Bunları gerçekleştirmek için önce İngiltere’den medet umuyor, bunu bulamayınca da Fransa’ya yöneliyordu. Paşa, TBMM’nin açılışından altı ay sonra bile, “Eski Memaliki Osmaniyenin konfederasyon şeklinde ipkası lazımdır” diyerek, “İşlam İhtilal Cemiyetleri Teşkilatı” biçiminde bir örgütlenme düşlüyor, Moskova’da Ali Fuat Paşa’ya “şark ve Mşlman Milletleri Federasyonu” fikrini aşılamaya çalışıyordu. Konfederasyon tasarısını da bu defa da Sovyet Rusya’ya dayayarak gerçekleştirmeye alışan Enver Paşa, bundan bir yıl kadar sonra Bolşeviklere karşı Asya Türklerinin mücadelesine katılmak için Türkistan’a geçecektir (Ekim 1921). Onun, son günlerine kadar “ulusal vatan” ve “ulusal devlet” düşüncesine sışamadığı, burada, Buhara Emiri Alimcan’la olan yazışmasından da anlaşılmaktadır. Emir’in şubat 1922 tarihli bir mektubunda kendisine, “Siz Türkiyeli-siniz... Kudret ve kuvvetinizi kendi vatanınız için sarfetse-niz daha iyi olur” nasihatına karşılık Enver Paşa, “Burası da benim vatanımdır” cevabını verecektir.

Ulusal ideolojiyi ve ulus-devlet modelini benimseyen Kemalist hareket ile, ulus öncesi ya da ulusüstü bir konfederasyon düşleyen Enver Paşa’nın dayandıkları toplumsal ve sınıfsal gler de anlamlı bir şekilde farklıdır. Türkiye’deki ulusal kurtuluşçu hareket, orta ve millici sınıf ve tabakalar öncülüğünde gelişirken, Enver Paşa’nın Orta Asya’da dayanmak istediği gler büyük toprak ve mülk sahipleri ile beyler ve aşiret reisleri gibi feodal unsurlar olacaktır. Anadolu hareketi köylü kitlelerini de seferber edebilecekken, Enver Paşa halk kitlesinden herhangi bir destek göremeyecektir.

7- Sosyalist-Bolşevik Tezler

Lenin, "Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" kitabıyla bir emperyalizm tahlili getirmişti (1916). Emperyalist devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşma tasarıları olan gizli antlaşmalardan Rusya'nın taraf oldukları, Bolşevik Devrimi'nden sonra açığa vuruldu. Daha sonra, üç livadaki Rus işgaline son verildi. (Brest-Litovsk, 3.3.1918). Sovyet yönetimi ve çevresi, Türkiye'deki anti-emperyalist mücadeleyi desteklemeye başladı (Lenin, Bolşevik Parti, Bakû Doğu Halkları Kurultayı, vb.), İngiliz gizli belgeleri durumu şöyle değerlendiriyorlardı: "Bolşevikler, medeniyet ile savaşta Türk milliyetçileri ile işbirliği yapıyorlar" (*Amiral Webb'ten Lord Curzon'a*, 16 Ocak 1920).

Bolşevikler neden Türkiye'deki mücadeleyi destekliyorlardı? Sorunun teorik yanıtı kısmen yukardaki bilgilerdedir. Buna üç yeni unsur eklenebilir. Birincisi, burjuva ulusal devrimler, uluslararası devrimler zincirinin emperyalizmi sarsan halkası sayılıyordu. İkincisi, yeni sosyalist iktidar mazlum halkların da temsilcisi olarak kendini algılıyordu. Üçüncüsü, mazlum ulusların antiemperyalist mücadelesi ve başarısı ilerki başka dönüşümlere, sosyalizme yönelişlere de kapı aralayabilirdi.

Bolşevik desteğinin pratik nedenleri de elbette vardır. İkisi önem taşır. Bolşevik rejim ülkesinin güney kanadını İtilaf ve İngiliz saldırısına karşı koruma altına almak istiyordu. Bağımsız bir Türkiye bunun için gerekliydi. Öte yandan, Bakû Kongresi'nde de görüldüğü gibi, Türkiye'deki direnişi sosyalizme sıçramanın ya da sıçratmanın ilk adımı olarak gören Bolşevikler de yok değildi.

Türkiye içinden bakışlar ne yoldaydı? Osmanlı sosyalistleri, emperyalizme karşı bağımsızlık ve bağımsız devlet mücadelesini desteklediler. Sosyalist olmayan milliyetçi önderlik de, sosyalist komşuyla kader ortaklığının bilinci idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye adına çıkardığı "*Vaziyet-i Siyasiyemizin Muhakemesi*" adlı tarihsel yazı bu antiemperyalist birlikteliğin gereğini açıkça ortaya koymuştur ("*Kafkas Seddi*" eleştirisi).

Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketi arasında bazı duraksamalar ve kuşkulu anlar da yaşandı. Bakû Kongresi'ndeki bazı Bolşevik temsilcilerin, Türkiye'deki direnişi doğal (milliyetçi) mecrasının dışına taşıma niyetlerine değinmiştim. Zaman oldu, yine Sovyet yönetiminin bazı ileri gelenleri Türkiye toprakları üzerinde Ermeni, Kürt ve Lazların kendi geleceklerini kendilerinin belirleme esası üzerinde de durdular. Ancak bu gibi pürüzlü noktalar çok geçmeden aşıldı ve karşılıklı güven ortamı kuruldu. Sovyetler rejimi, Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) antlaşmalarıyla ulusal/Kemalist devlet tezini kabul anlamına gelen imzasını attı. Bu, Misak-ı Milli'nin de ilk dış tescili demektir. Türk ulusal devlet tezini ilk kabul eden devlet Sovyetler Birliği oldu.

Böylece bu ülke bir anlamda, bir manevi borcun da karşılığını vermeye hazırlanmış oluyordu. Çanakkale'de İtilaf'a geçit vermeyen Türkiye güçleri, Çarlık rejiminin hırpalanmasına ve devrilmesine de yardımcı olmuşlardı. Şimdiyse, yeni Sovyet rejiminin sağlayacağı destekler, Türkiye'nin kurtuluşuna yarayacaktı.

KONFERANS V

YEREL KONGRE İKTİDARLARI (YKİ)

Son iki konferans “devlet sorunu” üzerindeydi. Devlet ana tezleri ve devlet konusunda yan tezler. Mütareke’ye ve Mütareke dönemine ilkin bu sorunla girilmişti. Bu sorun esas olarak kurtuluş ve saltanatın kaldırılmasına kadar kesin sonuca ulaşmış olmayacaktır.

Ama bir yandan “devlet sorunu” gündemdeyken, bunun hemen ardından bir “iktidar sorunu” da çıkıverdi. Birinci sorun bir yana, yani devletin nasıl olması gerektiği tartışmasından ayrı olarak, şimdi şu soru gündemdeydi: İktidar kimin elindedir? Ya da kimlerin eline fiilen geçmektedir?

Bu konu, birincisinde olduğu gibi “olması gereken”le değil, “olan”la ya da “olmakta olan”la ilgilidir. Dolayısıyla, olgulara ve fiili duruma ilişkindir. Pratikteki iktidar olgusu, devlet sorununun da çözüm anahtarını beraberinde getirecektir.

İktidar sorununu iki başlıkta, iki konferansın konusu olarak başlatıyorum. Yerel Kongre İktidarları (YKİ) ve Ulusal Kongre İktidarı (UKİ). Bunların birincisi bu konferansın, ötekisi de bir sonrasının başlığı olacak. Bunların arkasından “iktidar sorunun aşılması” konusuna gireceğiz.

YKİ konusu, benim “Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)” başlıklı kitabımda işlenmiştir. Burada onu tekrarlamak söz konusu olamaz. Şimdi yapacağım

konuşma, hem bir genel tanıtım, hem de YKİ'lerin "iktidar" niteliğini göstermek içindir.

1- YKİ'lerin Genel Tablosu

Yukarıda andığım kitabın "Kongreler Tablosu"na baktığında (s. 125) bazı anlamlı çıkarsamalar hemen yapılabilir.

a. Burada yer verilen kongrelerin yalnız dördü Mustafa Kemal/Kemalist önderlik girişimiyle toplanmıştır (Sivas, Afyon ve iki Pozantı). Geri kalan bütün kongreler yerel inisiyatiften doğmuştur.

b. Sivas Kongresi'nden önce 13 yerel inisiyatifli kongrenin toplanmış olması (Erzurum dahil), önderlik öncesindeki sivil-siyasal örgütlenme eğiliminin önemini gösterir. Bunların yedisi, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından da öncedir. Üç liva, ilk altı kongreyle önceliğe sahiptir.

c. Sivas Kongresi'nin bütün yerel hareket ve örgütlenmeleri kendisine bağlamasına karşın, kendisinden sonra yerel inisiyatife bağlı 11 kongrenin daha toplanması dikkat çekicidir.

d. Üstelik son dört kongre TBMM'nin toplanmasından sonra yapılmıştır. Afyon ve Pozantı (iki adet) kongreleri Kemalist inisiyatifle toplanmış olup, birincisi Batı Anadolu Kongreleri'ne son verdirmek, son ikisi de bazı yerel kararları alabilmek için düzenlenmiştir.

e. Yerel kongrelere katılım ortalaması ve yerel nüfuslara oranı, tek ulusal kongre olan Sivas Kongresi'nin delege sayısının ve bunun genel nüfusa oranının çok üstündedir.

Yerel kongre hareketlerinin devlet tezlerine daha ön-

ce değinmiştim. Sadece ana noktaları hatırlatıyorum. Bunlar, nüfus ya da toplum anlayışı bakımından yerel ya da bölgesel değil, ulusal bir kavrayış içindedirler. Ayrıca İstanbul yönetimi, İttihatçıların çekilmesi ve kaçmasından sonra Türkçülükten yeniden Osmanlılık ya da İslam birliğine (Arap nüfus) geri dönerken, yerel hareket tezleri ümmetçi değil, ulusal bir nüfus anlayışına bağlıdır. Ülke ya da toprak arayışları da fetih ya da imparatorluk toprağı değil, ulusal vatan (anavatan) temeline dayalıdır. Bu hareketlerin "yerellikleri" sadece çalışma alanları bakımındandır.

Şimdi yerel hareketlerin özellikleri üzerinde duralım. Bunlar, iktidar boşluğu, işgal tehdidi ve güven ihtiyacından doğmuşlardır; öz savunma kuruluşlarıdır. Demokratik temsil mekanizmasına oturmaları son derece önemlidir. Coğrafi alanları dar olduğundan seçen-seçilen ilişkileri yüz yüzedir. Kongreler ve dolayısıyla seçimler sık sık yenilenir. (İki yılda en az 28 önemli kongre; sadece Balıkesir'de beş kongre). Seçen seçilene yakından tanıma ve kısa süre sonraki kongrede bir daha seçmeme olanağına sahiptir. Seçen ve seçilenler arasında, Osmanlı sisteminde olduğu gibi yine köylüler yoktur; bunlar Osmanlı siyasal seçkinleridir (eşraf, orta sınıflar, vb.). Temsil sistemi sınırlı oya rağmen demokratik bir meşruluk sağladığından, alınan kararlar etkili bir şekilde uygulanabilmektedir. Kongrelerde demokratik tartışma ve karar alma ilkelerine uyulmaktadır. Kurallılık egemendir.

Yerel kongrelerin iç organik yapısı karmaşıktır; işlevsel farklılaşma görülmektedir. Bu durum örgütlenme sosyolojisi açısından ileri bir evrim aşamasına kanıttır. UKİ'nin çekirdeği olan Amasya grubu ilk başta tek hü-

reli, askeri ve bürokratik bir yapıdayken, kongreler organik ve işlevsel (fonksiyonel) farklılaşma içindedir. Kongre umumi heyetleri yasama organı, hatta kurucu organ işlevi görmektedir. Yürütme kolları Heyet-i Merkeziye, Heyet-i Temsiliye (Erzurum) ya da Heyet-i Milliye gibi adlar alır. Silahlı güçleri sivil organlara tabidir. "Miting Heyet-i Umumiye"leri" zaman zaman "doğrudan demokrasi" çağrışımı uyandıran kararlar almışlardır.

2- "İktidar" Niteliği

Az önce değindiğim gibi, YKİ'lerin örgütlenme biçimleri ve organik yapıları, bunları "iktidar" kavramına yaklaştıır. Ama asıl önemlisi, aldıkları ve uygulayabildikleri kararların özellikleridir. Bunlara birkaç kalem halinde işaret edelim.

Savunma ve güvenlik konusunda; silahlı direniş kararları (hepsi), seferberlik ilanı (Alaşehir, 1. Nazilli, Denizli Heyet-i Milliyesi), silah altına alma (Balıkesir Heyet-i Milliyesi, 1. Nazilli, Denizli, Kars), silahları toplama (2. Balıkesir). 16 yaşından küçük erkeklerin bölge dışına çıkmasını yasaklama (Trakya), silahlı güçler oluşturma vb. Bütün bunlar, aslında devlete ait bir yetki olan "silahlı güç kullanma tekeli"nin de kırılması anlamındadır.

Maliye alanında; teşkilat kurma (2. Balıkesir), Hasılat-ı Milliye Talimatnamesi çıkarma ve vergide objektiflik esasını uygulama (Alaşehir), aşara el koyma, vergi, oktruva, rüsum-u milli koyma (Batı Anadolu) vb.

Kamu düzeni ile ilgili olarak; yasaların uygulanması, kolluk hizmetleri, silahları toplama, göçleri yasaklama, sansür kurulları oluşturma, vb.

Suç ve cezalar alanında; hıyanet-i vataniye suçu koy-

mak, idam kararları almak ve onaylamak, kovuşturmalar ve yargılamalar yapmak, vb.

Ekonomik ve sosyal alanda; üretim, ticaret, taşıma, ulaşım konularını düzenleme, bölge dışına mal akışını yasaklama ya da serbest bırakma, göçmenler, doğal afetler konusunda kararlar alma, israfatı yasaklama (Balıkesir) vb.

Siyasal-diplomatik alanda; yabancı ülkelere temsilciler gönderme, yabancı ülkelere tanınmayı isteme (Kars ve Japon İmparatoru) vb.

Bütün bu karar ve uygulamaların ancak bir devletin ve devlet organlarının alabileceği kararlar, yapabileceği uygulamalar olduğu açıktır. Yerel kongreler bu kararları alıp hayata geçirmekle, aslında devlet yetkileri kullanmış olmaktadırlar. YKİ'ler temsile ve demokraisye dayandıkları için, burada önemli iki sonuçla karşı karşıyayız.

Birincisi, İstanbul geleneksel iktidar merkezi ya da Osmanlı Devleti karşısında *alternatif demokratik iktidarlara* dizisi doğmaktadır. İkincisi, bu alternatif iktidarlara var olan hukukun dışında *alternatif bir hukuk* da üretmektedir. YKİ'ler birer hukuk üreticidirler.

Mütareke günlerinden bu yana üçüncü bir aşamaya girilmişti. Birinci aşamada sadece Geleneksel İktidar Merkezi (GİM) vardı ve siyasal tercihi "başığmek", siyasal rejimi de otokrasiydi. İkinci aşama Kuvayı Milliye tarzı örgütlenmeydi; tercihi "direnme"ti, ama siyasal bir örgüt ve yapılanması yoktu. Şimdi üçüncü aşamada, YKİ'lerle hem "*direnme*" hem de "*siyasal inşa*" olgusu ortaya çıkıyordu. YKİ'ler, krizi mutlakıyla çözme niyetindeki GİM'den farklı olarak, *krizi demokrasiyle çözmek* savındaydılar.

Devlet dışı alandan, yani sivil toplumdan doğan bu

organizmaların halkın gönüllü seferberliğine dayalı, aşağıdan yukarı, demokratik temsile oturmuş sivil yapılar oluşturdukları meydandadır. Dolayısıyla, dar kapsamlı bir yerel savaş olan milis savaşına denk düşen siyasal organizma YKİ'ler olmaktadır.

YKİ'lerin doğuşu iktidarın da fiilen ve parça parça ulusun eline geçmeye başlaması demektir. T.Z. Tunaya şöyle diyor: "Bu kongreler farklıydılar. Çünkü birer ihtilal, birer devrim organıydılar. Ülkenin hemen her bölgesi İstanbul hükümetine isyan etmişti. Siyasal iktidarı parça parça halk eline geçirmişti. Kısaca iktidar yolu artık millileşmişti. Millet her boşluğu dolduruyordu. Saltanat fiilen yok olmaktaydı. Egemenlik bir adamdan millete intikal etmişti. İşte, bu transferin parçaları halinde örgütler ve kongreler ortaya çıkmıştı. Bir Çin atasözü vardır. Ünlü filozof Kong-Tse'nin (Konfüçyüs): Senin iktidarın saygı görmüyorsa, başka bir iktidar yoldadır. Gerçekten başka bir iktidar, saltanattan son derece farklı bir iktidar yoldaydı. Bu bir milli iktidardır. Asıl belirtilecek yönü de yüzde yüz demokratik oluşuydu. Sınırlı, yerel, devrimci kongreler sarayın değil, halkın demokratik, ihtilalci eseri idiler. Tarihin yolu böyle keşfedilmiştir."

Bu fiili durum, egemenlik pratiğinin ve teorisinin değişmesi demektir. Zıllullah'ın hâkimiyetine karşı artık halkın ya da milletin egemenliği söz konusudur. Bu ise egemenliğin ulusallaşması, demokratikleşmesi ve laikleşmesi sürecinin, güçlü bir dip dalgasıyla olağanüstü yükselişi demektir.

KONFERANS VI

ULUSAL KONGRE İKTİDARI (UKİ)

Ulusal Kongre İktidarı(UKİ) adını verdiğim olgunun başlangıç noktası ve kaynağı Amasya günleridir. Ulusal önderlik çekirdeği burada oluşmuştur. Ama ortada henüz "İktidar" adına bir şey yoktur. Erzurum Kongresi, bu önderlik çekirdeğinin fizik (karşılıklı) ilişki kurduğu tek yerel kongre ya da YKİ'dir.

UKİ'nin hazırlık dönemi Haziran 1919'dan başlar ve Sivas günlerine kadar sürer. UKİ'nin oluştuğu Sivas Kongresi'nden TBMM'nin açıldığı tarihe kadar (23 Nisan 1920). Türkiye topraklarında yedi aydan fazla süren bir UKİ olgusu vardır. Bu olgunun anlamı ve özellikleri nelerdir? Şimdi bu sorulara cevap arayacağız. Ben sizlere beş özellikten söz edeceğim: Ulusallaşma, Merkezileşme, Hukukileşme, Organlaşma, Özerkleşme.

1- Ulusallaşma

Kurtuluşçu örgütlenmenin şeması yerellikten bölgeselliğe, bölgesellikten de ulusallığa doğru bir yükseliş göstermektedir. Bu sarmalın yerellikten bölgeselliğe yükselişinin uğrak noktaları bölgesel kongrelerdir: Elviye-i Selase için Büyük Kars Kongresi, Altı Doğu ili için Erzurum Kongresi, Batı Anadolu için Alaşehir Kongresi, Trakya için de Büyük Edirne Kongresi.

Bölgesellikten ulusallığa sıçrayış Sivas Kongresi'yle-

dir. Ama bunun ön adımı da Erzurum Kongresi'dir. Bundan şunu anlamak gerekir: Erzurum Kongresi esas olarak bir YKİ'dir, çünkü bölgeseldir, o zamanın altı doğu ilini (bugün 35 kadar) içine almakta ve temsil etmektedir. Ama bu kongre aynı zamanda UKİ'ye ve ulusallaşmaya doğru da bir adımdır. Şu bakımdan ki, ulusal önderlik adayı ve kadrosu ilk defa bir bölgesel kitle temeli olan sivil örgütlenmeyle tanışmakta, bunlara bölgeselliği aşarı bir program sunmaktadır. Gerçekten, bölgesel kapsamlı oluşuna karşın Erzurum Kongresi, Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaaı Hukuk Cemiyeti'nin (ARMHC) kabul edeceği müdafaaı hukuk ilkelerini kabul edecek, yine bölgesel karakterini aşıp vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı için kararlar alacaktır.

Ulusallaşmanın asıl basamağı Sivas Kongresi'dir. ARMHC ve Heyet-i Temsiliye'si (HT) belli bir bölgeyi değil bütün ülkeyi ve ulusu temsil etmektedir. Erzurum'daki "Rumluk+Ermenilik" tehlikesi burada "her türlü işgal ve müdahale" biçiminde genelleştirilmiştir. Tavır açıkça antikolonyalisttir. Nihayet, Erzurum'un öngördüğü ve gerektiğinde kurulmasını istediği "idare-i muvakkate" sırf altı vilayet için söz konusuysen, Sivas'ın öngördüğü "idare-i muvakkate" sadece belli bölgenin değil, "mülkümüzün herhangi bir cüzünün terk ve ihmali" halinde kurulabilecektir.

Sivas'taki kongreciler de, aslında kongrenin az sayıda delegeyle toplanmış ve temsili gücünün oldukça zayıf olmasına karşın, kendilerini "milletin hakiki ve müntehap (seçilmiş) mümessilleri", "viçdanı milliyi temsil eden" kişiler olarak görmüşlerdir. Kongreciler kongrenin "intibahı milli"den doğduğunu vurgulamaya özen göstermişlerdir.

Daha önceki Erzurum kökenli dernek (ŞAMHC) tüzüğünde olduğu gibi, buradaki ARMCH tüzüğünde de, kongre kararlarına muhalefet “millet ve vatana hıyanet” sayılmıştır.

Ulusallaşma doğrultusu Sivas’taki ant içme metninden de açıkça anlaşılır: “Saadet ve selat-ı vatan ve millettten başka hiçbir maksadı şahsi takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut furuku siyasiyeden (siyasal partiler) hiçbirinin emeli siyasisine hadim (yardımcı) olmayacağına vallahi billahi.”

Ant metninden, İttihat ve Terakki’nin (İT) savaş sorumluluğunu paylaşıyor görünmemeye kaygusu açıkça okunmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal, eski İT’çileri ulusal hareketten uzak tutmak istemektedir. Ama ulusallaşma bakımından asıl göze çarpan nokta, “saf temsil” anlayışıdır. Metin, “aracı kuruluşları” (partiler, vb.) dışlamakta, ulus ile temsilcilerini (kongreciler) baş başa bırakmaktadır.

Ancak, az önce değindiğim gibi, ulusallaşmanın Sivas’ta bir eksiği de vardır. “Ulusal temsil” burada beklenildiği ölçüde gerçekleşmedi. Şimdi bunun belirtilerini açıklamam gerekir.

Mustafa Kemal’in ilk ulusal kongre çağrısı 10 Temmuz 1919 tarihliydi ve ilgi görmedi. Bu isteksizliğin değişik nedenleri olabilir: Ulusal bir kongre için henüz bilinç potansiyeli oluşmamıştı; o tarihe kadar ki bütün kongreler yerel ve taban inisiyatifiydi, şimdiyse çağrı “yukardan” geliyordu. Ayrıca Doğu illerinde İT karşıtlığı, Hİ yanlılığı ve yerinden yönetimcilik (ademi merkeziyet) eğilimleri güçlüydü. Ulusal kongre çağrısı ittihatçı-asker işi sayılmış da olabilir. Bu ilgisizlik karşısında Mustafa Kemal ulusal kongre çağrısının uygulanışını Erzurum Kongresi sonrasına ertelemek zorunda kaldı.

Sivas Kongresi'nin temsil gücü de zayıftı. İşgal altındaki Batı Anadolu ve Rumeli'den temsilci yoktu. Gelenlerin de hepsi "seçilmiş" değildi. Bazıları, yerel önderlerce "uygun görülme" ya da kendiliklerinden gelmişlerdi. Bunların sayısı 20 civarındadır. Mustafa Kemal 10 kadar delegayı kendi beraberindeki heyetten seçti ve kongre üyesi yaptı. Bunlar, birer vilayet delegesi olarak gösterildiler. Demek ki, iki geliş kanalı vardı. Vilayetlerden ya da livalardan gelenler 2/3, Sivas'tan atananlar ise 1/3 oranındaydı. Mazbatalar eksik olduğundan, katılanların tam sayısı kesin olarak bilinemedi. Bu rakam, 31 ile 38 arasında gösterilmiştir. Birinci rakamın daha gerçeğe uygun düşüğünü söyleyebiliriz.

Sivas'ın temsil gücünün zayıflığı şuradan da bellidir. Bu kongreye her livadan üç temsilcinin katılması istenmişti. O zamanlar 40 liva vardı. Şu hale toplam 120 delega beklenirdi. Oysa katılan, demin söylediğim gibi 31 delega, ya da en fazlası 38 kişi olmuştur. Katılım oranı, hem Erzurum Kongresi'nden hem de diğer yerel kongrelerinden daha düşüktür.

Bu eksikliğin Mustafa Kemal Paşa'nın da içine sinmediği anlaşılmaktadır. Sivas Kongresi'nin bitiminden bir hafta sonra Mustafa Kemal, Balıkesir Kongreleri grubunun önde gelen siması Hacim Muhittin Bey'e çektiği bir telyazısında şöyle der: "Umumi kongrenin fevkalade olarak akdine (toplanmasına) ihtiyaç hasıl olması memuldür (olasıdır)."

Şu var ki, yaşam pratiği bu "temsil eksikliği" sorununu çözdü. Amasya Görüşmeleri ve Protokolü (20-22 Ekim 1919) Sivas Kongresi'ni "Umumi Kongre" olarak tanıdı. HT üyeleri kendilerini "milletin mümessili" olarak

görmeye devam ettiler, edebildiler. Mustafa Kemal Paşa'nın ihtiyaç duyduğu "Büyük Anadolu Kongresi"ne gerek kalmadı.

2- Merkezileşme

Bu başlık altında kastettiğim şudur: Ulusal hareketin yönetiminin tek bir merkeze bağlanması süreci. Bu süreç, kendiliğinden (spontane bir şekilde) yaşanmadı. Önderliğin bilinçli ve iradi müdahaleleri bunu sağlamıştır. Bu durumda, önderlik ile taban ayrımını hesaba katmak, bunlar arasındaki etkileşimleri incelemek durumundayız.

Önderlik, merkezileşme sürecinin doğumuyla başladı. Amasya'daki önderlik merkezi karakterlidir. Burada bir üst subay grubu vardır. Askeri hiyerarşi geçerlidir. Mustafa Kemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa'dan sonra (Konya) Anadolu'daki en üst rütbeli askerdir (Zaten bir süre sonra Cemal Paşa Anadolu'dan İstanbul'a dönecektir). Yani, askeri ve mülki yetkilerle donatılmış Mustafa Kemal Paşa'yı düşündüğümüzde, o tarihlerde Anadolu'daki askeri-sivil bürokraside, "Amasya çekirdeği ve Mustafa Kemal dışında başka bir üst merci, başka bir merkez yoktur. Amasya grubu, fiilen rakipsiz bir "ulusal önderlik çekirdeği"dir.

Amasya çekirdeği hem merkezi bir olgudur, hem de merkezileştirici bir işlev görmektedir. Amasya Tamimi, tek ve merkezi bir organı önermektedir. Şöyle: Milletın haklarını duyurmak için bir "Heyet-i Milliye"nin oluşturulması, Sivas'ta bir "milli kongre"nin toplanması, buraya "tekmil vilayati Osmaniye'den milletin itimadına mazhar murahhas" (delege) gönderilmesi.

Taban konusuna gelince, Erzurum Kongresi bu açıdan dönüm noktasıdır. Askeri ve bürokratik ağırlıklı Amasya önderlik grubu ve önder, Erzurum'da ilk defa olarak sivil tabanla buluşuyor. Bunun iki anlamlı sonucu vardır. Birincisi, önderlik sivil meşruluk elde etmektedir. Bu, tabanın önderliğe katkısıdır. İkinci nokta, önderliğin bölgesel bir kongreye tek ve merkezi bir yönetim fikrini aşılmasıdır. Şöyle ki, kongre ve seçtiği HT, millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü kararı almaya yetkilidir. Bu da önderliğin tabana katkısıdır.

Merkezileşme konusunda olsun, önderlik ile ulusal sivil tabanın buluşması konusunda olsun, asıl belirleyici sıçrama Sivas Kongresi'dir. Artık burada tek merkezli yönetimin çatısı kurulmuştur: ARMHC, onun HT'si ve şubeleri. Burada, az önce ele aldığım "ulusallaşma" ile şimdi açıkladığım "merkezileşme" arasında iç içe geçme durumu, "diyalektik" bir bağ vardır. Ulusallaşma ve merkezileşme birbirlerini beslemektedir.

Örgütlenme ve merkezileşmede bir nokta daha dikkat çekicidir. Örgütlenme sarmalının her yükseliş basamağında, bir önceki örgütlenme biçiminin ortadan kaldırıldığı ya da kaldırılmak istendiği görülmektedir. Erzurum Kongresi'ni düzenleyen Erzurum ve Trabzon grupları yerel örgütlerini bu yeni bölgesel merkeze (Kongre Umumi Heyeti, ŞAMHC ve onun HT'si) bağlamışlar, onun içinde eritmişlerdi. Şimdi, Sivas Kongresi kendinden önceki yerel cemiyet ve hareketleri (kongreler) kendi şubeleri ilan etmektedir. Yani, eski örgütsel cihazlar yakılarak ilerlenmektedir. Merkezileşmede her adım, önceki yapıların kaldırılmasını gündeme getirmektedir.

Eski örgütsel cihazların sıfırlanmak istenişinde Mus-

tafa Kemal'in ve önderlik grubunun konumunu pekiştirme niyeti kadar, eski İttihatçı grupları ve örgütleri (özellikle Karakol Teşkilatı) denetim altına alma isteği de vardır.

3- Hukukileşme

YKİ'lerden söz ederken "kurallılık" kavramına yer vermiştim. UKİ'de bu durum devam etmekte ve derinleşmektedir. Onun için, daha genel bir deyim olan "hukukileşme" terimini yeğledim. Ancak şu sanılmasın ki, UKİ'nin bütün faaliyetleri kusursuz bir hukukilik içinde yürütülmüştür. Hayır, hukukiliğe ters düşen uygulamalar da vardır. Ancak bunlar istisnai niteliktedir. Burada bunlardan pek söz etmeyeceğim. Bizler için anlamlı olan UKİ'nin hukukileşme doğrultusunu kavramaktır. Bu da birkaç noktada toplanabilir.

a. Kendini hukuk fikriyle meşrulaştırma

UKİ, amacını tanımlarken ilginç bir şekilde hukuk kavramlarına başvurmuştur. Amaç şöyle belirlendi: Müdafaa-i hukuku milliye. Yani ulusun haklarının savunulması.

Zaten Sivas'ta kurulan örgütün de adı, daha önceki pek çok örnekte görüldüğü gibi, "hukuk" vurgulamasını üzerinde taşır: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.

UKİ kendini meşrularken uluslararası hukuk kavramlarına da sürekli dayandı. Bunun en önemli dilimi, Wilson İlkeleri ve ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirleyebilmesi hakkıdır.

b- Örgütlenme biçiminde yasallık ve sivillik

Amasya'daki grup fiili bir topluluktu, hukuki (tüzel) bir kişiliği yoktu, askeri bir komite karakteri taşıyordu. Erzurum ve Sivas'la birlikte açık, yasal, sivil bir tüzel kişilik yaratıldı. Kongre ve cemiyetler, yasa kurallarına (Cemiyetler Kanunu) dayanılarak toplandı ve kuruldu. Bu durum, askeri örgütlenme ve askeri itaat ilkesinden, sivil örgütlenme ve sivil meşruluk anlayışına da geçiş demektir.

Bu geçişte, İttihatçılara özgü darbeci, gizli, konspiratif örgütlenme ve çalışma yöntemlerini tasfiye amacı da vardır. Özellikle Karakol Teşkilatı etkisizleştirilmek istenmiştir. Özetle, UKİ'nin çalışma biçimi *açık ve birlikte karar alma* ilkesine dayalıdır.

Bununla ilgili iki somut örnek vereceğim. İT uzantılarından Karakol Cemiyeti'nin Teşkilatı Umumiye Nizamnamesi ile Vezaifi Umumiye Talimatnamesi'ne göre üye kimlikleri ve toplantılar "hafi ve mektum" (gizli ve kapalı) olacaktır. Mustafa Kemal Paşa ise Erzurum günlerinde şu ilkeyi koymuştur: "Kongrelerle aleni ve milli ve müşterek mesaide bulunmak". Gizli komite usulü çalışma ile yasa ve sivil çalışma tarzı arasındaki fark burada çok belirgindir. Yine Mustafa Kemal 19 Eylül 1919 tarihli bir yazısında Kazım (Karabekir) Paşa'ya şunu bildiriyordu: "Heyet-i Temsiliye'nin hafi bir komite heyeti icraiyesi olmayıp, hükümetin müsaadei resmiyesini almış kanuni, meşru bir cemiyetin mümessillerinden mürekkep bulunması..."

c- Temsil ve seçim

Kongre ve cemiyetlerin bütün organları seçilmiş organlardır. Bu da "hukukilik" ya da "hukukileşme" kavramının belirtisidir. Sivas Kongresi temsil gücü bakımından

zayıftı ama, kongre kararları ve HT üyeleri seçime dayalı meşurluk ilkesine son derece bağlıydılar. Kongre Beyanamesi, “vicdanı milliden doğmuş cemiyetlerin ittihat ve ittifakıyla hasıl olmuş kongremiz” diyordu. HT üyeleri de bütün çalışmalarında kendilerini “milletin münhetap mümessilleri” olarak görüp öyle adlandırdılar.

d- Kurumsallaşma

Kurumsallaşma, hukukileşmenin ayrılmaz parçasıdır. UKİ’de bunu da görürüz. Kararlar hukuki kişiler ve organlarca alınıp uygulanmaktadır. Mustafa Kemal imzalı kararlarda geçen “Kongre heyeti namına” ya da “Heyet-i Temsiliye adına” ibareleri bunu gösterir. Bir ara bazı kararların sadece “Mustafa Kemal” imzalı olması, Kazım (Karabekir) Paşa’nın haklı uyarısına yol açmış, bunu dikte alan HT Başkanı Mustafa Kemal, bundan sonraki karar ve genelgelerinde “kurum” adını sürekli göstermiştir.

e- Faaliyet alanı çerçevesi bakımından yasallık

Sivas’ta Necip Ali Bey ve bazı arkadaşları “artık Anadolu’da bir devlet” kurma saatinin çaldığını söylüyorlardı. Mustafa Kemal’in tavrı ise şu oldu: “Biz şimdi memleketi kurtaracağız; bu işlerin henüz sırası değil.”

Yine Sivas’taki kongrede Ahmed (Alfred) Rüstem Bey şöyle konuşmuştu: “Paşa, şimdi siz her şeyi yapabilirsiniz. Unutmayınız ki burada Cemiyetler Kanununa göre teşekkül etmiş bir heyet değiliz. Bizim bir ihtilal heyetinden başka hüviyetimiz yoktur. Mahiyetimizin bize verdiği cüretle her şeyi yapabiliriz.” Mustafa Kemal bu tavra da karşı çıktı. Yıllar sonra (1939) Necip Ali Bey, Ulus gazetesinde çıkan bir yorumunda şöyle diyecektir: “Eğer

Ahmed Rüstem Bey'in istikametinden yürümüş olsaydık, Sivas Kongresi'nin bir avuç kan halinde bastırılması pek kolay olurdu."

Bir başka örnek de, yine Mustafa Kemal'den Kara Vasıf Bey'e yönelen şu uyarıdır: "Bizim aramızda ne Ba-biâli baskınına, ne Yıldız yağmasına ve ne de herhangi bir maceraya yer verecek kimse yoktur. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın hedefi evvela memleketi düşman istilasından kurtarmak, sonra da müstakil ve hür bir milletin layık olduğu devleti kurmaktır."

Sivas Kongresi kararları ve cemiyet tüzüğü, gerektiğinde "idarei muvakkate" kurulabileceğini öngörmüş ve HT'yi bu yolda yetkili kılmıştı. Ama HT ve Mustafa Kemal bu yola gitmemek için olanca özeni gösterdiler. "Geçici hükümet" fikri de benimsenmedi. Şu alıntı bunu ortaya koymak içindir. Mustafa Kemal kongreye şöyle diyordu: "Hükümeti merkeziyeyi ıskat (düşürmek) için burada bir hükümeti muvakkate tesis etmek zannederim tehlikeli bir şeydir. Biz her işimizi meşru, mahzursuz ve bilhassa kanuni yapmak istediğimizden..." (*Sivas Kongresi Tutanaqları*).

f. Anayasa kültürü ya da anayasal ilke ve kuruluşlar

UKİ organları ve kişileri Kanun-i Esasi'ye (KE) ve organlarına saygılıdır. Anayasal meşruluk anlayışları KE'ye bağlantılıdır. Hatta İstanbul yönetimini yer yer KE'ye aykırı tutumlarından dolayı eleştirmektedirler. Birkaç örnekle açıklayayım.

Mustafa Kemal Sivas Kongresi'ni açış konuşmasında İstanbul hükümetlerinin "Kanun-i Esasi"ye külliye mu-gayır (aykırı) etvarından" (tavırlarından) yakınıyordu. De-

vamla şöyle demişti: “Her şeyden evvel, en seri bir surette Meclis-i Mebusanı içtima ve intihap ettirmek ve ona istinad edecek bir hükümet teşkil etmek mecburiyetindeyiz.” Demek ki çözüm, Osmanlı anayasal kurumları ve meşruluk anlayışı içinde aranıyordu.

Delegelerden Şükrü Bey de şöyle konuşur: “Herhalde biz Kanun-i Esasi’yi tadil edemeyiz. Çünkü o zaman adeta bir kuvvei teşriye (yasama gücü) mahiyetini taklit etmiş oluruz.”

HT’nin genişletilmiş toplantıları da zaman zaman bir “Anayasa semineri” niteliğine bürünmüştür. Burada, Meclis’in toplanma yeri ve zamanı tartışılmış, ayan ile mebusanın birlikte toplanabilmesinin mümkün olup olmadığı üzerinde fikir yürütülmüştür. Toplantıda Fransızca anayasa hukuku deyimleri de bolca kullanılmıştır. *Assemblée nationale*, *Assemblée constituante* gibi (Ulusal Meclis, Kurucu Meclis). Asker ağırlıklı kurulun anayasalcılık görgüsü, değme sivillere taş çıkartacak düzeydedir.

g- İşleyişte yasallık

Kuruluşların (kongre, cemiyet) yasal formaliteleri yerine getirerek oluşturulduklarını hatırlatırım. İşleyişte de yasal, kurala uygun, hatta parlamenter usuller egemendir. Hem iç işleyişte hem de dışa dönük faaliyetlerde...

İç kurallık ile ilgili birkaç örnek veriyorum. Delege matbalarını incelemek, başkan seçmek, önerilerin önce genel kurula gelmesi, sonra “teklif encümeni”ne gönderilmesi ve tekrar genel kurulda görüşülüp karara bağlanması klasik parlamenter usullere benzemektedir. Tartışma ve karar alma süreçlerinde de hukuki ve demokratik usuller egemendir.

İlginçtir, kongre bu usullere bağılılığı nedeniyle de bir delege tarafından eleştirilmiştir. Hami Bey şöyle konuşmuş: “Fazla zaman kaybediyoruz. Biz mebusan usulünü takip ediyoruz. Fakat zaman naziktir. Bu işe tahammülü yoktur.” Hami Bey’in yakındığı bu durumun, iç kurallık bakımından olumlu bir uygulama olduğunu söylemiş olayım.

Dış kurallık ile, UKİ ve organlarının dışa (halka) dönük faaliyetlerindeki tavırlarını kastediyorum. Yasaların tarafsızlıkla ve titizlikle uygulanması yolundaki emirler buna kanıttır. Yasadışı yollara kayılmamasını bildiren genelgeler dikkat çekicidir. Mebusan seçimlerinde “asayişsizliğe, kanun şikenane muamelata, tahakküm ve cebir gibi mütegalibeliğe meydan verilmemesi” yolundaki uyarılar bir HT kararında geçer.

Bunun gibi, halkla idareci ilişkilerinde de titizlik gösterildiğini ortaya koyan örnekler çoktur. Yöre halkına baskı yaptığı ileri sürülen bir komutanın (Halid Bey) değiştirilmesi ve yerine “anlaşmazlıkların şiddet yoluyla giderileceğine inanmamış bir idarecinin atanması” (Goloğlu) kararını bu arada anmak isterim.

İT usulü tasfiye yöntemlerine de karşı çıkmıştır. Erzurum’a atanan valinin “millici” olmaması durumunda “temizlenebileceği”ni söyleyen Mehmet Necati Bey’e karşı Mustafa Kemal’in sözleri, yalnız o günleri göstermek bakımından değil, daha sonraki tarihlere de uyarı olması bakımından dikkat çekicidir. Cevap şudur: “Bizim devlet anlayışımızda bu yoktur. Bundan sonra bu memlekette vatandaş ancak mahkeme kararıyla cezalandırılır.”

Bu arada, Karakol Cemiyeti’nin “idam kararları”na da karşı çıkıldığını yerı gelmişken belirteyim.

Şöyle sonlandırabilirim: *Hukukileşme*, iktidarlaşma-

nın, siyasal iktidar haline gelmenin, demokratik siyasal iktidar kimliği kazanmanın da önemli göstergesidir.

4- Organlaşma

UKİ'nin organik yapısı nasıldır, nasıl gelişmiştir? Sorular bunlar. UKİ'nin önderlik çekirdeği olan Amasya günlerinden yola çıkalım.

Amasya'da karar alma süreci nasıldı? Mustafa Kemal Atatürk burada toplantı yapıldığından ve kararlar alındığından söz etmiyor. Sadece "Tamim" (Genelge) üzerinde duruyor. Ali Fuat ve Rauf Beyler ise anılarında hem toplantıdan, hem kararlardan, hem de bunlardan doğan genelgeden söz ederler. Hatta alınan kararların dökümünü yaparlar. Bu durumda, Amasya'da toplantı yapıldığı, kararların kolektif olarak alındığı sonucu gerçeğe daha uygun düşmektedir. Karar almada, telgrafla danışma yöntemi de uygulanmıştır (Kazım ve Mersinli Cemal Paşalar). Şu halde Amasya'da bir kolektif önderlik ve kolektif karar alma yapılanması vardır. Ancak bu yapılanma basit, tek hücreli, askeri, bürokratik ve hiyerarşik karakterlidir. Doğal lider Mustafa Kemal de oradaki en kıdemli subayıdır. Dolayısıyla yalnız kolektif karar alma değil, hiyerarşik bir yapı da vardır.

Erzurum ve Sivas organları ise basit değil, ayrılmış ve farklılaşmıştır. Bu özellik zaten bütün YKİ'lerde vardı. Ayrıca Erzurum ve Sivas (UKİ) sivil bir yapılanmadır. Organlar sivildir. Her iki grubun organik yapısında ortak yanlar olduğundan birlikte sergilenebilirler.

ŞAMHC ile ARMHC'nin Nizamnamelerinde adı geçen Umümi Kongre en yetkili organdır. Yasama benzeri

yetkiler kuşandığı gibi, kuruculuk yetkisini de kendinde bulmaktadır. "Millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü müzakerat icra ve mukarrerat ittihaz..." ibaresi kuruculuk yetkisinden başka anlama gelmez. Erzurum ve Sivas derneklerinin Umumi Kongreleri hiç toplanmadılar.

HT'ler, UKİ'nin ikinci önemli organıdır. Erzurum ve Sivas Kongreleri genel kurulları sürekli değildiler. Bunların kurduğu cemiyetlerin umumi kongrelerinin de hiç toplanmadığını söylemişim. HT ise sürekli bir organdır. Erzurum HT'si sadece 18 gün yaşayabilmişti. Sivas HT'si 7 ay kadar görev yapacaktır. HT'nin tam yetkili ve sürekli bir organ olduğu şuradan bellidir: "Vatanın tamamîyetini ve milletin istiklalini temin hususunda her türlü tedbir ve mukarreratı siyasiye ve icraiye'yi ittihaz mezundur." Ama önemli konularda HT, Hey'eti Merkeziye'lere danışır. Yıllık umumi kongrelere de hesap verir. Dolayısı ile HT umumi kongrenin denetimi altındadır.

UKİ'nin idaresine gelince; burada sırası ile devletin sivil-askeri bürokrasisi, belediyeler, yerel cemiyetler (şubeler) yer almaktadır. Şubelerin odak organlarına daha çok "Hey'eti Merkeziye" denir. Bir şema ile gösterecek olursak UKİ organlaşmasının en üstünde Umumi Kongre, onun altında HT, onun da altında idare kolları olarak bürokrasi, belediyeler ve şubeler yer alır.

Şimdi UKİ'nin HT pratiği üzerinde duracağım. Bu uygulama 11 Eylül 1919 ile 23 Nisan 1920 arasını kapsar. Burada iki aşama dikkat çekicidir. Birincisi Sivas/HT, ikincisi de Ankara/HT.

Sivas HT'si 13 aralık tarihine kadar yaklaşık olarak üç ay kurul-organ olarak çalıştı. 16 kişiden oluşuyordu. Hemen her gün toplanan bu kurul 500 kadar karar almış-

tır. Alınan kararların altındaki ibareler daha çok "HT adına Mustafa Kemal" şeklindedir. Bu, organ fikrini açıkça ortaya koyar. Sivas HT'si 16-28 kasım tarihleri arasında yüksek komutanlarla genişletilmiş toplantılar da yapmıştır. Bunlarda ana gündeme maddeleri Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanacağı, Paris Barış Konferansı kararlarına karşı nasıl tavır alınacağı ve HT'nin geleceği gibi konulardır.

Bu toplantı ve çalışmalar kapalı yürütölmüş, tutanaklar tutulmuştur. Bazı kararların oy çoğunluğu ile alınmış olması, genişletilmiş toplantılarda da serbest tartışma olgusunu vurgular.

Ankara HT'si fiilen sadece Mustafa Kemal Paşa ve üç üyeden oluşuyordu. Daha sonra bu üç üye de Ankara dışına görevle gittiklerinden, Ankara HT'si uygulamada HT başkanına eşitlendi. Şu halde burada artık bir kurul-organ değil, bir kişi-organ vardır. Ama yetki yine temsil ve kongreden doğmaktadır. Dolayısıyla kurumsallaşma fikri devam etmektedir. Bununla ilgili iki örnek veriyorum. Yunus Nadi anılarında şöyle demektedir: "İstanbul ile alakasını kesmiş olan bütün memleket, Ankara'da kongre ile muhabere ediyordu." Yine Yunus Nadi aynı hatıratında, Ankara'ya giderken yolda bir telgrafçıya, kendisini Mustafa Kemal Paşa ile görüştürüp görüştüremeyeceğini sorduğunda şu cevabı alır: "Mustafa Kemal Paşa ile mi? Yani kongre ile demek istiyorsunuz?"

5- Özerkleşme

Bununla UKİ'nin Osmanlı Devleti'nden özerkleşmesini kastediyorum. Bu süreç beş aşamadan örölüdür.

Amasya, Erzurum, Sivas, HT/Sivas ve HT/Ankara. Bu son aşama (HT/Ankara), özerkleşmeyi aşan bağımsızlaşma ve devletleşme kertesiyile bir nitel sıçrama kaydedecektir: TBMM ve Türkiye devleti.

Özerkleşmenin altı görünümü vardır: İdeolojik, örgütsel, siyasal, askeri, idari, hukuki boyutlar.

a. İdeolojik Özerkleşme

Bundan kasıt, Osmanlı anayasal ideolojisinin temeli olan monarşik egemenlik anlayışından kopuştur. Bunun yerine demokratik, milli egemenlik kültürünün geçmesidir. Dolayısıyla söz konusu olan, feodal-ümmetçi kültürden, ulusal-laik kültüre ve değerlere de bir geçiştir. Bununla ilgili üç belgesel kanıt sunuyorum.

- "Milletin istiklalini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır" (*Amasya Tamimi*)

- "İstanbul'un muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve amal ve hissiyatı milliyeye hâkim değil, tabi olmak mecburiyeti vataniyesindedir." (Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'da bazı zevat'a hususi mektup, 21.6.1919; *Nutuk* c.3, ves. 27).

- "Kuvayı Milliyeyi amil ve iradeyi milliyeyi hâkim kılmak" (*Erzurum, Sivas Beyannameleri ve Nizamnameleri*).

b. Askeri Özerkleşme

Bununla UKİ'nin kendi silahlı gücünü, kendi askeri bürokrasisini oluşturmasını anlamak gerekir. Askeri bürokrasinin oluşturulması, sivil bürokrasinin UKİ'ye bağlanmasından önce başlayan bir süreçtir. UKİ'nin askeri özerkleşmesi idari özerkleşmesinden önce doğmuştur. Askeri özerkleşmenin iki kanaldan beslendiği görülür. Birin-

cisi YKİ dönemi Kuvayı Milliyelerini koruma, yeniden düzenleme ve HT'ye bağlama yoludur. İkincisi, Osmanlı ordusu birliklerini ve askeri bürokrasisini adım adım koparıp UKİ'ye bağlamaktır.

Örnekler ve aşamalar şöyledir:

Amasya günlerinde Kuvayı Milliye'nin korunması, askeri örgütün "hiçbir surette" terk edilmemesi, silah ve cephanenin "katiyen" elden çıkarılmaması, işgallere karşı "müştereken" savunma ve bütün bunların "Umum Ordu'nun" sorumluluğuna ait olduğu kararlaştırıldı (*Kararlar* md. 6). Bu, askeri güçleri devletten koparmanın ilk adımıdır.

Erzurum Kongresi'nde, Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılması, ama Kazım Paşa başta olmak üzere komutanlığın onu izlemesi, yani emirleri, ondan alacaklarını bildirmeleri, askeri özerkleşmenin ikinci önemli adımıdır. Ayrıca bu kongre, "İdarei muvakkate" ilanı halinde, "askeri rüesa"nın bu geçici yönetime bağlanacağını bildirmiştir. (*Nizamname* md. 4)

Sivas Kongresi de idarei muvakkate konusunda aynı ilkeyi sürdürdüğü gibi, yeni askeri birimler oluşturup, bunlara atamalar yaptı. HT döneminde Anadolu'daki birlikler giderek UKİ'ye bağlandılar. İlginçtir, "hükümete sadakat" yerine "kongreye sadakat" ilkesi ön plana çıktı. Bununla ilgili bir belge, kaymakam Halit Bey'in Torul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta kendisini "kongreye en sadık bir fırkanın kumandanı" olarak tanıtmasıdır (*Nutuk* c.3, ves. 116). Bu şekilde ordusuzlaşan İstanbul monarşisi, açığını Kuvayı İnzibatiye ve hilafet ordusuyla kapatmaya çalışacaktır.

TBMM döneminde Kuvayı Milliye'ye nizami ordu

(TBMM hükümeti orduları) eklenecek, bir süre sonra da Kuvayı Milliye nizami ordu içinde eritmeye başlanacaktır. Bu, demin söylemiş olduğum iki kanallılığın tek kanalla inmesi anlamına gelir.

c. Örgütsel Özerkleşme

Ulusal hareketin öz örgütlerini yaratması sürecine bu adı veriyorum. Amasya günlerinde ulusal önderlik çekirdeği üyeleri Osmanlı Devleti'nin görevlileri idiler ama, askeri ve mülki ulusal örgütlerin "hiçbir suretle kaldırılmayacağı" kararı ile, ulusal örgütlenmenin özerkliğini sağlayan ilk adımı atılar.

Erzurum ve Sivas kongre tipi örgütlenmeleri de bütün engelleme girişimlerine karşın var oldular. Bu engellemelerin tipik örnekleri, kongrelerin sadrazam tarafından yasadışı ilan edilmesi, Mustafa Kemal'in askerlik görevinden tard edilmesi ve Sivas'taki başarısız Ali Galip komplosudur.

d. Siyasal Özerkleşme

Bununla, ulusal hareketin özerk bir siyasal güç haline gelmesi, özerk siyasal kararlar alabilmesi kastedilmektedir. Bir başka deyişle bu bir siyasal kopuş sürecidir. Amasya günlerinde askeri örgütün merkezle bağı kopartılarak, önderlik çekirdeği hükümetin yerini almıştı (*Kararlar* md. 6). Yine burada çıkartılan "işgallere karşı koyma" emri de hem Mondros'la çelişir, hem de bir kez daha önderlik çekirdeğinin hükümetin yerini alması anlamına gelir.

Erzurum Kongresi, Osmanlı vatanının bütünlüğünü koruma, bölge halkının siyasal kaderini çizme, gerektiğin-

de, geçici yönetim kurma kararlarıyla siyasal kopuşta ikinci adımı atmıştır.

Sivas Kongresi'ne gelince, burada da Osmanlı vatanının bütünlüğü, bu defa bütün ulusun siyasal kaderini çizme ve yine geçici yönetim esasları yer alır. Sivas günlerinin siyasal özerkleşme, açısından aldığı ilginç önlem ve kararlarından bazıları şunlardır:

- Merkezle haberleşmeyi ve idari ilişkiyi kesme,
- Bu kararın yürütülmesi için Kolordu komutanlarını görevlendirme,
- Bunları engelleyecek memurları en ağır şekilde cezalandırma,
- Kendini (HT) "milletin müntehap mümessili" sayma,
- Kabinede yarı resmi temsilci bulundurma (Harbiye Nazırı Cemal Paşa),
- Amasya Mülakatı ve Protokolleri,
- Dış temaslar.

e. İdari özerkleşme

Bu da, UKİ'nin kendine bağlı bir idare aygıtı oluşturmasıdır. İlkın askeri bürokrasinin taşradaki en üst kademeleri UKİ'ye bağlanmıştır. Daha sonra mülki bürokrasi de adım adım UKİ'ye bağlanmaya ve emirlerini buradan almaya başlayacaktır (*Harbord raporu*). UKİ idaresi yuvarıda değindiğim gibi askeri ve sivil bürokrasi, bazı belediyeler ve şubelerden oluşmuş olup, bunların tepesinde HT vardır. UKİ idaresinin asıl önemli kolları askeri ve sivil bürokrasidir. Bunda kuşkusuz, önderliğin askeri ve bürokratik karakterinin payı büyüktür.

İdari özerkleşmenin üç boyutu olduğunu söyleyebilirim.

- Devlet bürokrasini kullanmak (devletten koparma yöntemi),
- Bunun için askeri bürokrasiden başlayıp sivil bürokrasiye doğru uzanmak,
- Doğu illerinden batı illerine doğru idari özerkleşmeyi sağlamak.

İdari özerkleşme UKİ'nin iktidarlaşmasının kesin göstergelerinden biridir.

f. Hukuki Özerkleşme

Bu kavram, ulusal hareketin özerk kimlik kazanışının bilançosu, sentezi, taçlandırılması niteliğindedir. Bununla, hukuki nitelik taşıyan ve hukuki sonuç doğuran işlemlerin yapılmasını kastediyorum. Hatırlanacağı gibi YKİ'ler döneminde de bunun çok zengin örneklerine tanık olmuştuk. Hukuki özerkleşmenin değişik aşamalarda verdiği nümüneler çok sayıdadır. Bunlardan birkaç demet sunmak istiyorum.

Sivas Kongresi günlerinde:

- Kongreyi baltalamaya çalışanların "tevkifleri" için kolordu komutanlarına emir ve yetki vermek,
- Komutan atamak (Ali Fuat Bey'in Garbi Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığına atanması),
- Milli mücadeleye karşı çıkan mülki amir ve görevlilerin "derdest"i ve Sivas'a "i'zamları."
- İstanbul hükümetinin seçimlerin yapılması kararının uygulanması için şu dört kola emir verilmesi: Komutanlar, mülki makamlar, belediyeler, heyeti merkeziyeler.

- İstanbul ile idari ilişki kesimi, bunun yerine getirilmesi için komutanların görevlendirilmesi, karşı çıkacak memurların divan-ı harbe verilip en ağır şekilde cezalandırılması.

HT/Sivas günlerinde:

- Yasaların uygulanması için mülki amirlere emirler vermek,
- Ulusal harekete karşı çıkan memur ve yurttaşları cezalandırmak,
- Cezalar koymak (halktan cebren para toplama yasağı ve cezası),
- Serbestlik ilan etmek (İstanbul’la ticaret serbestliği genelgesi)
- Önleyici tedbirler almak (mevkutelere postanelerde elkoymak),
- Bastırıcı tedbirler almak (Kürt Teali Cemiyeti’nin “mahv ve ifnası lüzumu” hakkında Elazız Valiliği’nin dikkatini çekmek).
- Askeri güç oluşturmak (Kuvayı Milliye ve Osmanlı Ordusu kaynaklı)
- İdare ajanlarına ilişkin kararlar almak (göreve başlamalarını engelleme, İstanbul’a geri gönderme, istifa ettirmek, tedbirleri onaylamak, atamalar yapmak, soruşturma açılmasını istemek, derdest kararları almak ya da bunları onamak, ceza koymak).

HT/Ankara günlerinde:

- Balıkesir ve Bursa’daki komutanları mülki, askeri ve milli bütün kuvvetlerin üstüne geçirmek; bunlara azil, hapis ve idam cezaları verme yetkisini tanımak,

- TBMM'nin Ankara'da toplanmasına ve bu amaçla ek seçim yapılmasına karar vermek.

UKİ'nin karar alma yöntemleri konusu da üzerinde durulmaya değer bir husustur. UKİ'nin önderlik çekirdeğinin Amasya günlerindeki karar alma yöntemi basittir: Tek hücreli bir askeri komite içinde tartışarak karar oluşturmak. Buna "basit usulle karar alma" diyebiliriz.

Sivas günleri ve sonrasında karar alma yöntemi ise basit değil, karmaşık yapıdır. Burada başlıca dört modelden söz edilebilir:

a. Kendiliğinden ve tek başına karar alma (bazı atama ve değiştirmeler, istifaya davet ya da zorlama, asayiş konuları).

b. UKİ organlarına danışarak karar alma (HT'nin askeri bürokrasiye, Heyeti Merkeziye'lere danışması; genişletilmiş HT toplantısı). Bu danışmalar daha çok telgrafla yapılmaktadır.

c. Onama, uygun bulma kararları (İstanbul hükümetinin, yetkili resmi makamların ya da UKİ'ye bağlanmış komutanların kararlarını onayan ya da uygun bulan HT kararları). Özellikle yüksek askeri ve sivil bürokratların atanması konusunda İstanbul (GİM) ve UKİ arasında "paylaşılmış bir karar alma mekanizması" görülür.

d. Fiili toplulukların eylemlerini onama ve hukukileştirme yolu dördüncü modeldir. Bunun tipik örneği Konya'da yaşanmıştır: "Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a fiirar eylediğinden, belediye dairesinde içtima eden halk tarafından mebus-ı sabık (eski) Hoca Vehbi Efendi'nin vali vekâletine tayini bildirilmekle tasvip edilmiştir" (*Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 9). Burada fiili bir topluluk (Bele-

diyede toplananlar ya da “halk”) bir seçim ve atama yapmakta, HT bunu onamaktadır.

Ankara/HT’si günlerinde ise yeniden “basit usulle karar alma modeli”ne döndü. Hatta HT bir kurul-organ olarak değil bir kişi-organ olarak (Mustafa Kemal Paşa) çalıştığından, karar alma usulü daha da basitleşti. Ama aynı süreçte UKİ ve HT adına Mustafa Kemal’in karar alma iradesi GİM’den esaslı bir şekilde koptu, özerkleşti ve hatta bağımsızlaştı.

Hukuki özerkleşme bahsini iki sonuçla kapatmak istiyorum. Birinci sonuç şu olabilir: Kararlarda ve yöntemlerde özerkleşme, iktidarlaşmanın da göstergesidir. İkinci sonuç şudur: UKİ bir hukuk üretici (jeneratörü) durumuna gelmekte, bir alternatif hukuk yaratmaktadır. YKİ’lerden sonra UKİ de, resmi hukuk dışında, devrimci ve ulusal bağımsızlıkçı yeni bir hukuk oluşturmaktadır. TBMM dönemi bunu da taçlandıracaktır.

UKİ ile ilgili genel tablodan çıkan başlıca vargılar nelerdir? Bu soruya da iki açıdan yanıt getirebilir.

Ulusallaşan, merkezileşen, hukukileşen, organlaşan ve özerkleşen bağımsızlıkçı hareket artık bir “*iktidar*”dır.

UKİ, temsil temeli başta zayıfken (Sivas Kongresi), bu zaafını pratikte aşabilmiş ve iktidar olmanın şu iki temel koşulunu yerine getirmiştir: *Rıza ve yaptırım gücü*. Şöyle ki, UKİ günbegün genel konsensüsü temsil edebilir hale gelmekte ve aldığı kararları da bu sayede uygulatabilmektedir.

KONFERANS VII

İKTİDAR SORUNUNUN AŞILMASI

Mütareke dönemi “devlet sorunu”yla başlamıştı: Nasıl bir Osmanlı Devleti? Buna ilişkin bilgileri “Devlet Tezleri” başlıkları altında ele aldık. Daha sonra ise bir “iktidar sorunu” yaşanmaya başlandı: İktidar boşluğu ve bundan doğan YKİ’ler ve UKİ.

İktidar sorununun geometrisi bir üçgendir: GİM, YKİ ve UKİ. Bu unsurları ikiye indirgemek de mümkündür: GİM’e karşı Kongre İktidarları (Kİ).

Ben bu konferans başlığı altında üç iktidar demeti arasındaki ilişkilerin değişimi üzerinde duracağım. Önceliği YKİ/UKİ ilişkilerine veriyorum. Bu ilişkiler, direnişçi ve demokratik güçler arasındaki karşılıklı etkileşimlerdir.

1- İktidar Çokluğundan İktidar İkiliğine

Mondros ertesinden başlayarak ve Sivas’tan geçerek tabloya baktığımızda, bir “iktidar çokluğu” ya da “iktidarlar mozayigi” ile karşılaşırız: GİM+YKİ+UKİ. Bunlardan YKİ takımıyıldızlarının sönüş süreci, bu “iktidar çokluğu” tablosunu, “iktidar ikiliği” ya da “ikili iktidar” tablosuna dönüştürecektir. Burada iki ana soru zihnimi kurcalıyor. YKİ’lerin yok oluş sürecinin özellikleri nelerdir? YKİ’lerin sönüş sürecinin ana sorunsalı nedir?

a. Yok oluş süreci

YKİ'lerin yok oluş ya da sönüş süreçlerinde iki ana model saptadım. Bunlara, "yıkılma" ve "emilme" başlıkları uygun düşer.

"Yıkılma yolu", işgallerle yok oluş modelidir. Periferik bölgelerde iktidarlaşan, hükümetleşen ve hatta devletleşen direniş hareketleri (Batı Trakya ve Elviye-i Selase) işgaller sonucu yıkıma uğramışlardı. Ama ilginçtir ki, gerek Gümülcine'deki gerekse Kars'taki "hükümet-i muvakkate" ve "Hükümet-i Cumhuriye" işgalle yıkıldıktan sonra bunların yenilerinin ya da artçılarının kurulduğu da görülür. Batı Trakya'da Hemitli bucağında kurulan ve muhtemelen 1923'e kadar yaşayan yeni Türk geçici yönetimi ile Kars'ın işgalinden sonra doğan çok sayıda "artçı şûra hükümetleri" ve özellikle TBMM günlerinde bile bir süre yaşayan Oltu İslam Şûrası hükümeti buna örnek oluşturur.

"Emilme yolu" ikinci, ama ana modeldir. "Emilme"yle anlatmak istediğim, UKİ bünyesine alınma ve burada sönüşe geçme sürecidir. Elviye-i Selase (sınır doğu) kongre sisteminin yıkılmasından (12 Nisan 1919) ve Doğu ve Kuzey Doğu Kongre sisteminin (Erzurum Kongresi) de Ulusal Sivas Kongresi'yle UKİ'ye bağlanmasından sonra, mütareke sınırları içinde iki YKİ sistemi kalmıştı: Batı Anadolu ve Trakya (Doğu Trakya) kongre sistemleri. Dolayısıyla, "emilme süreci"nin Eylül 1919'dan sonraki somut biçimi, bu iki YKİ sisteminin UKİ tarafından emilmesi demek olur.

"Emilme modeli"nin başlıca özellikleri nelerdir? Tarihî aşamaları verilebilir mi?

Sivas'ta oluşan UKİ, merkezileşme ve merkezileştirme anlamına geliyordu. Zaten kararlar ve tüzük (nizamna-

me), o ana kadarki yerel örgüt ve hareketleri ARMCH'nin "şubeleri" sayarak kendine bağlıyordu. Çok ilginçtir ki, Sivas'ın bu tercihi hemen hayata geçmemiştir. Emilme ya da şubeleşme derhal gerçekleşmemiştir; hatta oldukça uzun ve gel-git'li bir sürece yayılmıştır. Son yerel kongrenin 8 Ekim 1920'de toplanan ikinci Pozantı Kongresi olduğunu hesaba katarsak TBMM'nin açılmasından sonra bile YKİ ya da yerel kongrelerin özerkliklerini sürdürme eğiliminde oldukları görülür. Trakya grubunun doruk kongresi olan Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi de TBMM'nin açılmasından sonra yapılmıştır (Mayıs 1920).

Zaten yerel örgütler de hemen "şube" adını almamışlar, eski adlarıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir: "... Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ya da "... İstihlası Vatan Cemiyeti" gibi.

Erime ya da emilme sürecinin bir başka ilginç özelliği daha vardır. Erime süreci, UKİ'nin merkezi yapısı içinde birden kaybolma demek olmamaktadır. UKİ'ye bağlanan yerel cemiyet ya da kongreler, bağlanma kararına ve olgusuna karşın bazı konularda özerk kararlar almaya devam etmişlerdir. Örneğin Develi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM döneminde bile bazı Ermenileri kendi kararıyla bölge dışına çıkartmış, üstelik bu karar ve uygulama, hükümetin temsilcisi olan kaymakamın muhalefetine rağmen gerçekleşmiştir. Pozantı Kongresi de Ankara'da Meclis ve hükümet varken, Pozantı'nın yeni il merkezi olması kararını bizzat vermiş, yeni valiyi de kendisi seçip atamıştır. Bu kararlar özerk bir şekilde alınmış, daha sonra Ankara tarafından onanmıştır.

YKİ'lerin UKİ'ye katılmaları sürecinde, özerkliklerini sürdürdüklerini gösteren bir başka durum daha vardır.

Bunlar ve Heyet-i Merkeziyeleri UKİ'nin ve onun HT'sinin danışma organları durumundaydılar. HT bazı kararlarını bunlara danışarak almak zorundaydı. Dolayısıyla, YKİ'ler ve organları (Heyet-i Merkeziyeler), UKİ'nin ve bunun organının (HT) basit bir alt kolu değillerdi; bazı UKİ/HT kararlarının oluşturulmasında rol sahibiydiler. Buna, "karara katılma" denebilir.

Bundan, anayasa hukuku açısından anlamlı bir sonuç çıkartılabilir. Erime süreci birden yaşanmamakta, uzun sürmekte ve bu süreç içinde adeta federasyon tipi örgütlenmelerde görülen şu iki ilkeye ve yetki demetine tanık olunmaktadır: *Özerklik* ve *Katılma*. Bu nedenle, emilme olayının uzun süren bir "dernekler-kongreler federasyonu" döneminden geçtiğini saptayabiliriz.

Son olarak YKİ'lerin UKİ ile birleşme kararlarını ve YKİ'lerin kesin bitiş tarihlerini vermeye çalışayım.

Batı Anadolu YKİ sisteminin UKİ'ye kesin katılma kararı Dördüncü Balıkesir Kongresi'nde alındı (19-26 Kasım 1919). Ama bu karar, Beşinci Balıkesir Kongresi'nin yapılmasına engel olmadı! Trakya YKİ sistemi de Lüleburgaz Kongresi ile birleşme ve katılma kararı almıştı (Mart-Nisan 1920). Ama bu da Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi'nin toplanmasını önlemeye yetmedi!

Kesin bitiş tarihlerine gelince, Batı Anadolu YKİ sisteminin son kongresi 2 Ağustos 1920 tarihli Afyon Kongresi'dir. Zaten bu kongre bu bölgede kongrecilik hareketine son vermek için TBMM yönetimi tarafından düzenlenmiştir. O halde Batı Anadolu kongre sisteminin son buluş tarihi 2 Ağustos 1920'dir. Trakya'da Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi'nden sonra kongre hareketi görülmediğinden, bu YKİ sisteminin son buluş tarihi de 14 Mayıs 1920'dir.

b. Yok oluş sorunsalı

Burada ortaya atacağım soru şudur: YKİ'ler neden hem diremiyorlar (UKİ içinde hemen erimiyorlar), hem de sönüyorlar? Bunu izlemesi gereken soru da şudur: YKİ'lerin yok oluşlarından çıkan sonuçlar nelerdir?

YKİ'ler neden diremiyorlar? Neden hemen UKİ'nin şubeleri haline gelmek istemiyorlar? Neden bir süre daha, hatta TBMM'nin açılmasından sonraki tarihlere kadar özerkliklerini sürdürmek eğilimini içlerinde taşıyorlar? İki ana varsayım kurulabilir.

Birincisi varsayım, *asker/sivil* ya da *bürokrasi/halk* ikilemi ya da çelişkisidir. YKİ'lerin amacı UKİ ile aynı olmakla birlikte (kurtuluş), yerel önderliklerde askeri ve bürokratik kesimlere karşı belli bir çekingenlik ve duyarlılık psikolojisi var olmuş olabilir. Bunu akla getiren çok olay vardır; burada sadece üç örnek vereyim:

- Batı Anadolu YKİ'sinde komutanların eşraftan seçilmesi ilkesi, askeri faaliyet ve harcamaların sivil otoritenin kesin denetimi altına alınması,

- Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ni açık konuşmasını yapmak üzere askeri üniformasıyla kürsüye çıktığında, Trabzon delegeleri ağırlıklı bir muhalefetle karşılaşması, bunun üzerine ödünç bir sivil elbiseyle bu konuşmasını yapması,

- TBMM döneminde Ermeni saldırısını püskürtmek isteyen ve bunun için nizami ordu yardımı isteyen Oltu İslam Şûrası hükümeti önderlerinden Yasin Bey'in bu silahlı güçlerin Oltu merkezine girmelerini istememesi.

İkinci varsayım, *merkeziyetçilik/yerinden yönetimcilik* (yerel inisiyatifçilik) ya da *merkez/çevre* ikilemi çerçevesine oturtulabilir. Bununla, YKİ'lerin ve yerel önderle-

rin, merkeziyetçi UKİ siyasetlerine olan mesafeliliklerini anlatmak istiyorum. Bu tutumun en belirgin örneği Erzurum Kongresi'ne, bugünkü deyimle bir "alternatif program taslağı" sunmuş olan Trabzon, Sürmene, Giresun ve Tirebolu delegelerinin üzerinde anlaştıkları şu ilginç esaslardır:

- İdari yerinden yönetim ilkesine ve örgütlemelerde demokratik esaslara uyma, bölgelerin özelliklerine göre yasa ve kurallar koyma,

- Ordu teşkilatı ya da nizami ve merkezi ordu yerine "milis" örgütü,

- Yabancı sermaye ve kültürden yararlanma, İngiliz-Amerikan "muaveneti",

- Müterakki (orantılı) vergileme, işçilerin paya katılması,

- Kız ve erkek çocuklar için genel ilköğretim.

Alternatif önerilerin kökeninde bazı etkenlerin rolü tahmin edilebilir: Deniz ve deniz ticareti faktörü, ticaret burjuvazisinin nisbeten gelişmişliği, kozmopolit nüfus yapısı, İtilaf donanmasına açıklık, İttihatçılığa tepki, Prens Sabahattin ve "yerinden yönetimcilik + özel girişimcilik" ilkelerinin (ademi merkeziyet ve teşebbüsü şahsi) payı, İngiltere'ye sempati ve güven vb.

Alternatif program önerisi, Erzurum ve İç Anadolu delegelerinin karşı oylarıyla reddedildi. Bu bölgelerde Ermeni işgali kapıdaydı, ayrıca askeri-bürokratik önderlik (Mustafa Kemal ve Kazım Paşalar, Rauf Bey) etkiliydi. Ağır basan politik tercihler, "merkezileştirici" formüller oldu.

Buna karşılık, bürokratik-askeri önderliğe karşı Trabzon ve iç iller delegelerinin konumuz açısından çok dikkat

çekici bir ittifakı da yaşandı. Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in, yerel mülki âmirlerin o yer örgütlerinin doğal başkanları sayılmaları önerisi, Erzurum ve Trabzon delegelerinin ortak tavırlarıyla redde uğradı. Bürokratik ve merkezileştirici öneri kabul görmedi.

Peki, emilmeye ve eritmeye karşı belli bir direniş gösteren YKİ'ler neden sonuçta sönüyorlar? Bence burada askeri etkenler ön plandadır. Askeri ve bölgesel savunma zorunluluğu, öz savunma ihtiyacı YKİ'lere hayat vermişti. YKİ'ler ve askeri güçleri ulusal toparlanma için çok değerli bir hizmet gördüler ve zaman kazandırdılar. Ama bunlar askeri açıdan kırılğan ve zayıftılar. Nitekim askeri saldırıya uğrayanların akıbeti de bunu göstermiştir (Kars, Batı Anadolu, Trakya). Şu halde askeri başarı merkezi ve nizami ordudan başkasında değildi. Topyekûn savaş zorunluydu. YKİ'ler ise milis ya da gerilla savaşına tekabül ediyorlardı. İşte yerel önderler askeri başarının genel ve topyekûn savaştan, ulusal ve nizami ordudan geçtiğini pratik içinde kavradılar. Bu biraz zaman aldı, ama yaşanarak öğrenildi. Başarı şansı olan tek askeri modelin siyasal örgütlenme biçimi olan UKİ ya da TBMM modellerine, olayların sıcaklığı içinde ısınıldı.

Askeri etken dışında, birleşmeyi ve erimeyi gerektiren psiko-sosyal bir temel neden de vardır. Yerel hareketlerden çıkan devlet tezlerini hatırlayın. Yerel önderler yerel çalışıyor, ama ulusal düşünüyor ve hissediyorlardı. Bunlarda yerelcilik ve bölgecilik değil, ulusçuluk ve ulusal vatan anlayışı egemendi. Dolayısıyla UKİ'nin temsil ettiği değerlere yabancı değillerdi, hatta UKİ'nin bu değerlerini kısmen onlar da üretmişlerdi.

- İşte bu bileşkeler sayesinde ki, yerel hareket ve

kongrelerin ve bunların önderlerinin UKİ'ye bağlanmaları geç olmuş ama güç olmamıştır. Katılım zoraki değil, gönüllüdür. Bu son derece önemli bir husustur. TBMM'nin başarısını da açıklar.

Elbette burada UKİ'nin ve HT'nin "merkezileştirici" siyasal tercihlerini de bir kez daha hatırlamak gerekir.

Sönüşün sonuçlarına gelince, ilk göze çarpan olgu YKİ'lerin ve yerel hareket kadrolarının askeri ve mülki bürokrasinin denetimi altına girmeleridir. Bu durum aşağı yukarı nisan-mayıs 1920'de esas çizgileriyle belirmiştir. Üç dönüm noktası ve belge sunacağım:

- HT 12 Nisan 1920 Beyannamesi'yle, Karesi (Balıkesir) ve Hüdavendigâr'da (Bursa) kumandanların "tekmil kuvayı mülkiye ve askeriye ve milliyeyi deruhte" etmelerini bildirdi (Acil durum Anzavur olayından doğmuştur).

- Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) 27-28 Temmuz 1920 tarihli kararıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yönetim kurullarını sivil bürokrasiye bağladı, bunların silahlı güçlerini de jandarma ve nizami ordu buyruğu altına soktu.

- 2 Ağustos 1920 Afyon Kongresi, bütün Batı Anadolu için bu kararları geçerli kıldı.

YKİ'lerin sönüşü, yerel canlılık ve girişimlerin de sonu ya da gerilemesi demek olmuştur. Bunun yerine merkezi (UKİ ya da TBMM) ve oldukça bürokratik bir yapılanma geçmiştir. Ama bu kaçınılması zor bir değişimdi. Son olarak buna birkaç sözle değineyim.

YKİ'ler, kurtuluş hareketleri tarihinde o gün bugün eşine zor rastlanır bir demokratik-kurtuluşçu sivil toplum örneklerini vermişlerdi. Bunlar, ulusal önderliğe de sivil taban, meşruluk temeli ve demokratik bir örgütlenme modeli sundular. Ayrıca, işgalleri sınırlamak ve geciktirmek gibi hayati bir rol de oynadılar.

Ama YKİ'lerin dayanıksızlıkları da ortadaydı. Üstelik kendiliklerinden bir üst düzeye, ulusal örgütlenme platformuna çıkamıyorlardı. Oysa tek başına bölgesel kurtuluş mümkün değildi. Ulusal kurtuluş ise ulusal örgütlenmeyi (askeri ve sivil) zorunlu kılıyordu. Ulusal stratejinin hem siyasi hem askeri mimarı, ulusal önderlik ve Mustafa Kemal Paşa olacaktır.

Bu açıdan YKİ'lerin emilmesi hem ulusal hem de bölgesel kurtuluş için kaçınılmaz bir sondu. Bunlar inişe geçmekle, kendi bölgelerini de kurtarma şansını yakaladılar ve sonuçta da sağladılar. Dolayısıyla YKİ'lerin yok oluşu ulusal ve son başarı için zorunlu olduğu kadar ileri bir adımdı.

YKİ takım yıldızlarının sönüşü, iktidarlar tablosunu da biraz daha sadeleştirecektir. "İktidar çokluğu"ndan "iktidar ikiliği"ne ya da "ikili iktidar"a geçiş, şimdi ele alacağım bu sadeleşmenin başlığı olsun.

2. İktidar İkiliği

Mütareke dönemi iktidarlara arasındaki ilişkilerin ikinci boyutu GİM/UKİ eksenlidir. YKİ/UKİ ilişkileri yukarıda anlattığım çizgileri izlerken, GİM ile UKİ'nin arası nasıldı?

Bunu kavramak için ilkin UKİ'nin sınırlılığı olgusundan yola çıkmak gerekiyor. UKİ tam ve bağımsız bir iktidar değildi; sınırlı özerk bir iktidardı. Bunu iki yönden görmekteyiz.

Bir kere UKİ kendini sınırlı saymaktadır. Bu *iç sınırlılık*, UKİ'nin kendine çizdiği işlevi sınırlı ve GİM'in hal ve gödişine endeksli olarak tanımlamasıdır. *İşlevsel sınırlı-*

lık diyebiliriz buna. UKİ kendini Osmalı anayasal-siyasal çerçevesiyle tanımlar. KE'ye bağılıdır. Meclis'in toplanması esas talebidir. Osmanlı hükümetlerine değil, belli bir hükümet tipine karşıdır: Damat Ferit'inkiler. Bu teslimiyetçi hükümetle bile ipleri hemen ve sürgit koparma yoluna gitmez, iki başlıklı varmış görüntüsü vermekten kaçınır. Damat Ferit hükümetiyle ilişki kesme geçicidir ve 23 gün sürer. Sonraki hükümetlerle ilişki yeniden kurulur. UKİ'nin öngördüğü "idare-i muvakkate" formülüne son çare olarak bakılır; buna başvurmaktan kaçınılır. Ancak Meclis toplanmazsa, işler istendiği gibi yürümezse bu yola gidilebileceği kabul edilir.

Demek ki UKİ'nin itirazı ne Osmanlı anayasal kuruluşuna ne de organlarıdır (yasama ve yürütme). İtirazı belli bir politikaya ve belli bir hükümet tipinedir. Bu yüzden de kendi işlevini zamansal açıdan *geçici*, içeriği açısından da *yedek* bir işlev olarak algılayıp tanımlamaktadır. UKİ kendini bir "*ikame güç*" saymaktadır.

Dış sınırlılık da UKİ'nin bir özelliğidir. İç sınırlılık onun öznel bir karakteriydi. Dış sınırlılığı ise nesnel (objektif) karakterdedir. Özerkleşme konusunu işlerken, ancak siyasal bir gücün, siyasal bir iktidarın alabileceği türden kararlara değinmiştim. Ama UKİ bu alanda kendi başına buyruk ve bağımsız değildir. GİM ile kayıtlıdır ya da *karşılıklı bağımlılık* ilişkisi içindedir. Yüksek bürokrat atamaları, vergi, bütçe, diplomasi gibi alanlar başta olmak üzere, birçok noktada karar alma inisiyatifi GİM'in elindedir.

İktidar ikiliği durumunu GİM/UKİ arasındaki çatışmalardan da anlıyoruz. Bu sürtüşmeler yasallık-meşruluk düzleminde olduğu gibi, doğrudan doğruya otorite kullanımı alanında da kendini gösterir.

Yasallık-meşruluk çatışması, tarafların birbirlerini yasadışılık ve meşruluk dışılıkla suçlamaları şeklinde, bir ideolojik savaş karakteri almıştır. GİM'in, daha doğrusu Damat Ferit hükümetinin ulusal önderlik ve UKİ'ye taarruzu iki yönlüdür. Ulusal önderi İstanbul'u "teşrife" davet etme, sonuç çıkmayınca askerlikten tardetme. Mustafa Kemal buna istifa ile cevap verecek, Kâzım Paşa'nın desteğiyle ve sivil kongre hareketlerinden aldığı sivil-siyasal destekle de meşruluk sorununu ve krizini büyük çapta atlatacaktır. Damat Ferit'in ikinci salvosu, kongreleri (Erzurum ve Sivas) KE'ye aykırı ilan etmek ve bunları engellemeye çalışmaktır. Ali Galip komplosunun başarısızlığı bu girişimi de akamete uğratacaktır. Daha sonraki fetvalar savaşı, yasallık-meşruluk çatışmasının süregiden örnekleridir.

Ulusal önderliğin ve UKİ'nin yasallık-meşruluk savunusuna bakalım. Bunlar, kuruluşların (kongre ve cemiyetler) yasalara (Cemiyetler Kanunu vb.) uygunluğunda çok duyarlıdır, bu noktada yasallığı sık sık vurgulamaktadırlar. Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'a başkan seçilme niyeti de Osmanlı yasallık anlayışı çerçevesinde bir istektir. Ayrıca ulusal hareket ve UKİ taleplerini, uluslarüstü hukuka giren kavramlarla, ulusların kendi kaderlerini belirleyebilme hakkı ve Wilson İlkeleri'yle meşrulaştırmaya çok dikkat etmektedir. Kendini bir "iktidar" olarak nitelemeyip sadece bir ulusal kurtuluş hareketi olarak meşrulaştırması da önemlidir.

UKİ ve HT'nin meşruluk konusundaki karşı taaruzuna gelince, bu da Osmanlı meşruluk anlayışı ya da devletin yerleşik meşruluk anlayışı açısından Damat Ferit kabinelerini suçlamak şeklinde ortaya çıkar. GİM tarafından gayri meşrulukla suçlanan UKİ, gayri meşruluk suçlaması

okunu tersine çevirip gönderene geri yollar. Nihayet, gerek Amasya görüşmeleri ve protokolleri, gerekse Ali Rıza Paşa kabinesinde ulusal hareketin gayrı resmi bir temsilci (Harbiye Nazırı Cemal Paşa) bulundurması, ulusal hareketin yasallık ve meşruluk konusundaki hamlesinin önemli kazanımlarıdır.

Özetle bu dönemde yasallık-meşruluk düzleminde iki taraf arasında zaman zaman sertleşen krizler yaşanmakta, yasallık ve meşruluk anlayışı iki tarafça farklı ve karşıt biçimlerde anlaşılmakta, ama UKİ ne yasallık ne de meşruluk kavrayışı alanında GİM'den ve yerleşik Osmanlı yasallık-meşruluk teorisinden köklü bir kopuşu istememekte, böyle bir usul ve tavırdan uzak durmaktadır.

İktidar ikiliğini ortaya koyan daha görsel malzeme, *otorite çatışması* kavramı çerçevesinde yerini alır. Otorite çatışması alanında kapışma YKİ ile UKİ arasında değil, GİM ile UKİ arasındadır. Damat Ferit kendi otoritesini kurmak ve karşıtını zayıflatmak için birtakım önlemler alır: Memur ve askerlerin siyasetle uğraşmasını kesinlikle yasaklamak, milli önderleri tutuklatmak, Sivas Kongresi'ni bastırmak, Anadolu'ya tahkik heyetleri göndermek vb. gibi. Bunlardan beklediğini ise elde edemez. UKİ ve Mustafa Kemal'in karşı otorite taarruzu ise daha etkili olur: Haberleşmeyi ve idari ilişkileri kesme, hükümet emirlerini uygulamama, bazı atamaları geçersizleştirme gibi. Asıl vurucu darbe, ilişik kesme ve telgraf bombardımanı sonunda Damat Ferit hükümetinin çekilmek zorunda bırakılması olacaktır. Meclis yokluğunda telgrafla kabine değiştirmek, kamuoyunun ve UKİ'nin gücünü de gösterir.

O halde, bu dönemdeki gerçek iktidar durumu nedir? Bu bir *iktidar ikiliği* ya da *ikili iktidar* olgusudur. GİM ile

UKİ arasında zaman zaman birine, zaman zamansa öbürüne meyleden, ama esasta *nisbi ve geçici bir denge durumu* vardır. Taraflardan hiçbirisi öbürünü yok sayamamakta, tek başına yönetememektedir. Özellikle yüksek bürokrat atamaları, diplomatik alan ve maliye konuları bunun en belirgin kesitleridir.

Yalnız bu durum durağan değil, devingendir. İlerleyen süreç içerisinde güçlenen UKİ'dir. Tarafların iradelelerini birleştirememeleri durumunda ağır basmaya başlayan UKİ olmaktadır. UKİ, pek çok önemli konuda tek başına ve uygulanabilir kararlar üretemese bile, GİM'in temel sorunlardaki kararlarını uygulatmamayı da başarmaktadır. Bu özelliğiyle UKİ bir "*veto iktidarı*" gibidir; her şeyi kendisi yapmasa bile, istemediğini yaptırtmama gücüne sahiptir. Böylece ikili iktidar ya da iktidar ikiliği durumu, zaman zaman ortak yönetim ya da ortak iktidar karakteri de almaktadır. Zaman zaman çatışan, zaman zaman ise uzlaşan GİM ve UKİ, birlikte ya da çatışan iktidarlar olarak, yan yana ya da sırt sırta yönetmektedirler.

Nitekim, Amasya Mülakatı'ndan çıkan beş protokol-den aktaracağım şu dört esas bunu ortaya koyar:

- Hükümet'in yasallığını kabul etmek, ona müdahalelerden kaçınma sözü vermek,
- Ulusal hareketin meşruluğunu kabul etmek,
- Sivas Kongresi kararlarını kabul etmek, ama son sözün Meclis tarafından söyleneceğini de kararlaştırmak,
- Barış Konferansı'na katılacak temsilcileri birlikte saptama noktasında anlaşmak.

3- İktidar İkiliğinin Aşılması

İkili iktidar durumunun aşılmasının, biri olaysal öbürü anlamsal iki ana boyutu vardır.

İşin *olaysal* yönünü ana hatlarıyla bildiğinizi kabul ediyorum. Bazı hatırlatmalar yeterli olacaktır. Krizin çözümü anahtarı Meclis-i Mebusan'ın toplanmasında aranıyordu. Bunun için bastıran UKİ/HT oldu. Ali Rıza Paşa hükümeti buna taraftardı. Saray ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası çevreleri ise karşıydılar. Ama bunlar, Meclis'in toplanmasını UKİ'yi tasfiye için iyi bir fırsat olarak da görüyorlardı.

Meclis nerede toplanmalıydı? Güvenlik noktasından Mustafa Kemal Anadolu'yu işaret ediyordu. HT çoğunluğu ise buna karşı çıktı ve Mustafa Kemal fazla diretmedi. GİM çevresi de beklenebileceği gibi İstanbul dışı bir çözüme karşıydı. Zaten KE gereği toplanma yeri Payitaht olmalıydı. Kaldı ki Heyet'i Ayan da oradaydı.

İki dereceli olan seçimlere Ekim 1919'da başlandı. Hİ ve ortakları, "harekâtı milliye namı altındaki tahakküm" odağından dem vurarak seçimlere katılmadılar.

Meclis 12 Ocak 1920'de toplandı. Müdafaa-i Hukukçular çoğunlukta idi. Karakol grubu ve mandacılar da vardı. Ayan, Saray yanlısı bir tutum içindeydi. Mebusan'da Müdafaa-i Hukukçular Mustafa Kemal'in istediği bu ad altında grup kuramadılar, "Felah-ı Vatan" grubunu oluşturdular. Tavırları uzlaşmacı ve oldukça ürkekti. İstanbul havası onları da yumuşatmış gibiydi. Ama Meclis'in büyük ve tek başarısı Misak-ı Milli'yi kabul etmek oldu. Metin daha önce Ankara'da Mustafa Kemal tarafından ana çizgileriyle oluşturulmuştu. 28 Ocak 1920 günü de *Ahd-ı Milli* adıyla ilan edildi.

Misak-ı Milli, ulusal (Kemalist) devlet tezinden, YKİ ve UKİ olgularından doğan bir alternatiftir. O dönem doğan Türk kamu hukuku tezinin özüdür. Bunun Osmanlı

parlamentosundan çıkmış olması, Anadolu kökenli ulusal tezin Osmanlı sistemiyle buluşması demektir. Fakat ortaya çıkan durum her iki taraf için de keskin bir kılıç üzerinde yürümeye benziyordu. Osmanlı anayasal organı ve devleti bunu kabul ve ilan etmekle adeta şunu demiş oldu: “Bunun gereğini yerine getiremezsem, artık yokum; varlık nedenim ortadan kalkar”. Ama Osmanlı sistemi ve GİM bunun gereğini yerine getirdiğinde de artık UKİ’ye ve HT’ye gerek kalmayacaktı. Nitekim Kâzım Paşa o günlerde bu yolda yazılar kaleme almaya bile başlamıştı. Yani sonuçta taraflardan biri bahsi kaybedecekti.

Dramatik bir olay pusulayı GİM aleyhine çevirdi. İstanbul’un işgali (16 Mart 1920). Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının bilinçli bir müdahalesi ve önergesi üzerine Meclis kendi iradesiyle toplantılarını süresiz erteleme kararı aldı (18 Mart). Böylece, ilerde başka koşullarda ve yerde kendini yeniden toplama olanağını hukuken elinde tutmuş oluyordu. Yeni toplantıya ve toplantı yerine geçişte bu karar bir “meşruluk köprüsü” oluşturacaktır. Önergenin ve kararın bir nedeni de, Padişah’ın önüne geçmek, fesih olasılığını bir yana itmek, Saray’ı Meclis’in geleceği konusunda söz sahibi olmaktan çıkarmaktı.

Bu arada GİM İtilaf’a karşı iyice uysallaştı, UKİ’ye karşı ise sertleşti. Vahdettin o günlerde Rauf Bey’e İngilizler’in isterlerse Ankara’ya kadar gidebileceklerini söyledikten sonra şöyle konuşmuştur: “Bir millet var koyun sürüsü. Ona bir çoban lazım, o da benim. Ben istersem Rum Patriğini de, Ermeni Patriğini de, Hahambaşı’yı da sadrazamlığa getiririm” (*R. Orbay’ın Hatıratı’ndan*). GİM ve Saray’ın teslimiyetçiliği ve mutlakiyetçiliği nüksetmişti.

Sıkıntıya düşen Salih Paşa hükümetinin çekilmesi üzerine atanan yenisinin Damat Ferit başkanlığında oluştuğunu tahmin edersiniz (5 Nisan 1920). Ardından, Meclis'in feshi kararı da geldi (11 Nisan). Amaç, Ankara'daki yeni Meclis'i gayri meşru kılmaktı. GİM ve Damat Ferit hükümeti bundan sonra iç ayaklanmaları kışkırtma politikalarına ağırlık verdi, fetva saldırılarını gündeme soktu, kuvayı inzibatiye birlikleri sevkettmeye koyuldu.

UKİ'nin durumu ise dramatik olaydan sonra tam bir canlanma gösterdi. Yeni ve olağanüstü bir Meclis'in Ankara'da toplanması çağrısı Mustafa Kemal tarafından yapıldı. İşte bu, Osmanlı yasallığından ve anayasallığından ilk ve kesin devrimci kopuştur. Yeni ve Ayan'sız bir Meclis, milletin mukadderatına tam egemen olmak üzere, resmi başkent dışında toplanacaktı. Artık Osmanlı yasallığı, anayasallığı, hatta meşruluğu öldürücü bir darbe almıştı.

Meclis-i Mebusan'ın almış olduğu faaliyetlerini tatil kararı, meşruluk köprüsünü daha da sağlamlaştırdı. Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey'in de olumlu tavrı ve Ankara'ya geçmesi, ibreyi kesinlikle yeni girişimin yararına döndürdü.

İktidar ikiliğinin UKİ ve yeni TBMM yararına aşılmasının *anlamsal* yönüne gelince, burada birkaç saptama yapılmalıdır. Bir kere GİM artık bir "*başkent monarşisi*" durumuna düşüyordu. Payitaht dışında esaslı bir hükmü kalmayacaktı; başkent de zaten işgal ve yabancı güdümü altındaydı.

İkincisi, TBMM rejimine geçiş, Batı Anadolu ve Trakya YKİ'lerinin de UKİ'yle TBMM çatısı altında buluşmaları demek oluyordu.

TBMM rejimine geçişin bir başka anlamı UKİ'nin

tam iktidarlaşması, daha doğrusu devletleşmesidir. TBMM çatısı altında ARMHC çoğunluğu oluşturacak, HT önderliği TBMM Reisliği'ni üstlenecek, hükümet de demokratik karakter kazanacaktır: TBMM Hükümeti.

İkiliğin bu şekilde aşılması, iktidar sorununun çözümünün devlet sorununun çözümünü de beraberinde sürüklemesi demek olmuştur. TBMM, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile yeni bir devleti, "*Türkiye Devleti*"ni ilan eder.

Bu arada ulusal hareket, meşruluk ve yasallık mücadelesinde öldürücü bir darbe daha indirdi. 16 Mart'tan sonra İstanbul tarafından yapılmış ve TBMM onayı olmadan yapılacak bütün antlaşma ve sözleşmeleri geçersiz ilan etti.

Osmanlı devleti iktidarsız kalmıştı. Ama kâğıt üzerinde bir devletti. Devlet ikiliğinin son bulmasının kesin tarihi, bilindiği gibi, saltanatın kaldırılması olacaktır.

Toplu sonuçları alalım. YKİ'lerin UKİ içinde erimesi süreci uzlaşma yoluyla gerçekleşti. Bu ikincil çelişki gönüllü yöntemlerle aşıldı. GİM/UKİ baş çelişkisi ise uzlaşmayla değil çatışma ve kopma yoluyla aşılmış oluyordu.

Mütareke ertesinde yeşeren örgütlenmeler sarmalı şöyle bir yükseliş izlemiş bulunmaktadır. YKİ+UKİ=TBMM. Yerel ve ulusal kongre hareketleri, ulusal savaşın ve kurtuluşun Meclis'li ve demokratik bir yapılanmayla yürütülmesini mümkün ve hatta gerekli hale getiriyordu. Bu anlamda TBMM, Kongreler döneminin bir uzantısıydı. Nitekim, Birinci TBMM üyesi Batum mebusu Ahmet Fevzi Bey (Erdem), TBMM'den söz ederken "*Üçüncü Kongre*" deyimini kullanacaktır.

KONFERANS VIII

SAVAŞ DEMOKRASİSİ VE KURTULUŞ

Türkiye’de Mondros’tan sonraki ölümcül havada iki beklenmedik rüzgâr esmişti: *Yeni iktidarlar* ve *demokratikleşme*. Son konferanslardan çıkan ana dersler bunlardır. İktidarlaşma olgusu yeni bir devletin de kurulmasıyla sonuçlanmıştı.

Bu konferansta iki ana konu üzerinde duracağım: Kurtuluş Savaşı’nın rejimi ve Kurtuluş’un anlamı (özellikle Lozan).

1- Savaş Demokrasisi

Kurtuluş Savaşı’nın rejimini nitelendirmek için daha önce kullanıldığını sanmadığım bir deyim seçiyorum: *Savaş Demokrasisi*. Bundan neyi anlamak gerekir? Mütareke ertesinden kurtuluşa kadarki zaman dilimini, askeri faktör ile siyasal faktör açısından hızla gözden geçirelim. Bunların arasındaki gizli bağları keşfetmeye çalışalım.

Yerel savunma hareketlerinin savaşıma biçimi gerilla ya da çete savaşı idi (Kuvayı Milliye). Buna denk düşen siyasal örgütlenme biçimi YKİ’ler oldu. Milis savaşı ve YKİ biçimi örgütlenme bu dönemde, o tarihe kadar rastlanmadık bir ürün verdi: *Yerel demokrasiler*.

Topyekûn savaş ve nizami ordu ihtiyacının örgütlenme biçimi önce UKİ, sonra da TBMM şeklinde belirdi.

TBMM Hükümeti orduları bu siyasal yapı tarafından oluşturuldu. Topyekûn savaş ve UKİ+TBMM biçimi örgütlenme de, yine o tarihlere kadar görülmedik bir rejim yarattı: *Ulusal demokrasi*. Bunun en özgün yanı, ürettiği temel kurum olan TBMM'dir. Bu olağanüstü Meclis'in başlıca özelliklerini ve demokratik karakterini ana çizgileriyle bir kez daha ortaya çıkartalım.

TBMM, *seçimle* gelen bir organdır. Üyelerinin bir bölümü Meclis-i Mebusan için seçilmişlerdi. Diğerleri ek seçimle belirlenmişti. Seçimler, o zamana kadarki sınırlı oy sistemi çerçevesinde ve esasta demokratik bir şekilde yapılmıştı. Siyasal partiler yoktu, ulusal kurtuluş cephesi örgütü durumundaki ARMHC seçimlere ağırlığını koymuştu. Heyet-i Ayan'a, yani seçimle değil atamayla oluşan ikinci Meclis'e Ankara'da yer yoktu.

Toplumsal oluşumu açısından TBMM, o dönem Türkiye toplumunun siyasal haklara sahip sınıf ve katmanlarının oldukça sadık bir aynasıydı. Ayan Meclisi de bulunmadığı için, Saraya bağlı ve bağımlı "aristokratik" unsurlar yerine halk sınıfları ve özellikle ulusal-demokratik eğilimli orta tabakalar TBMM'de egemendi. TBMM, bu orta sınıf ve tabakaların yükselişini simgeler. YKİ'lerden itibaren bunlar zaten yerel siyasetlere ağırlıklarını koymuş bulunuyorlardı.

Siyasal oluşumu bakımından da TBMM bir "mozaik" görünümündedir. Radikal milliyetçiler, tutucu ama bağımsızlıkçı unsurlar (hocalar, din adamları), liberal meşrutiyetçiler, hatta sosyalizm ve bolşevizm sempatizanlarından oluşan geniş bir yelpaze, dönemin belli başlı bütün siyasal akımlarının Meclis'te temsil olunduğunu gösterir. Bu ideolojik ve siyasal çoğulculuk, temel sorun olan

ulusal kurtuluş davası etrafında birleşmeyi engellememiş, hatta çeşitlilik içinde sağlanan birlik başarının da çözüm anahtarı olmuştur.

Yetkileri açısından TBMM gerçekten olağanüstü niteliklidir. "Selahiyeti fevkaladeyi haiz" olarak toplanmıştır. Kuvvetler birliği ilkesi temeldir. Meclis; yasama, yürütme ve hatta yargılama yetkilerinin sahibidir. Ulusun tek ve gerçek temsilcisidir. Dahası, kurucu iktidar durumundadır ve yeni devletin anayasasını yapacaktır (1921 TEK).

İşleyiş de bu ilkelere uygun olmuştur. Serbest tartışma ve karar alma süreci bakımından hiçbir Osmanlı Meclisi'yle karşılaştırılamayacak derecede demokratik olan bu mekanizma ve ruh, en zor günlerde bile denetim görevlerinin titizlikle yerine getirilebilmesini sağlamıştır. Savaşın en kritik anlarında askeri birlik ve operasyonların hesabının hükümet üyelerinden sorulması, Başkumandanlığa olağanüstü yetkiler tanıyacak olan yasa önergesinin çok hararetli tartışmalara yol açması, bu yasanın yürürlüğünün uzatılması söz konusu oldukça aynı ciddiyetin yinelenmesi, Meclis'in yetkilerine sahip çıkmadaki duyarlılığını gösterir.

Kısacası, birinci TBMM, "bir savaşı demokrasiyle yönetmek" gibilerden son derece netameli bir işi başarıyla tamamlamıştır. Ulusal bağımsızlık savaşları içinde, bir "Meclis" eliyle ve "kuvvetler birliği" rejimi içinde yürütülüp başarılan ilk (ve muhtemelen tek) örnek budur. Şimdi bu bulguyu başından alıp yorumlamanın sırasıdır.

İki değişik savaş biçimine (milis savaşı ulusal savaş) iki değişik siyasal model eşlik etmiştir (YKİ UKİ+TBMM). Her iki örgütlenme biçimi arasında fark belirgindir: Yerellik ve ulusallık. Ama her iki örgütlenme-

nin siyasal ideolojisi ve sistemi aynıdır: *Demokrasi*. İki değişik savaş biçiminin ortak siyasal paydası olan bu olguya “*savaş demokrasisi*” diyorum.

Bu savaş neden demokrasi doğurmaktadır? Öncekiler neden doğurmamıştır da, şimdiki doğurmaktadır? Sorular bunlar. Soruya, savaşların niteliğinden ve savaş-siyaset ilişkilerinden yaklaşırsak, içinde kaybolma olasılığını da azaltabiliriz.

Önceki savaşlar demokrasi getirmedi. Önce burada anlaşalım. Elbette bunun nedenleri çeşitlidir: Halkın siyasal düzeyi, ekonomik-sosyal gerilik, monarşi geleneği vb. Ama bir de savaşların niteliğine bakalım. Birinci Dünya Savaşı’na kadarki savaşlar genelde fetih için ya da fetih topraklarını elde tutmak içindi. Birinci Dünya Savaşı’na İttihatçı komplo ile girilirken iyice maceracı niyetler de işin içindeydi (Turan ülküsü). Bu savaşlar, bunlara katılan ya da sürüklenenlerin kendi öz toprakları ve talepleri için veriliyor değildi. Demokrasi ve demokratik denetim getirememiş olmaları kısmen bundan dolayıdır. Örnekleriyle anmak gerekirse, II. Abdülhamit’in ve paşaların mebusan eleştirisinden tedirgin olup Meclis’i tatile sokmaları, Birinci Dünya Savaşı’na Meclis’in hatta hükümetin bilgisi dışında girilmesi, dört yıl süren bu savaş boyunca yasama organının “tatil”de tutulması, savaş yenilgisi ve Mütareke sonrasında da Meclis’in “feshi” hatırlatılabilir. İstanbul yönetimi (GİM), son Meclis-i Mebusan’ı bile, Anadolu hareketinin (UKİ/HT) baskısıyla ve istemeyerek toplayacaktır.

Yerel ve ulusal kurtuluş mücadelesi ise farklı bir savaştır. Ulusal topraklar için, kendi öz toprakları ve savun-

ması için verilen bir mücadele. Bu anlamda, *“halklı ve haklı bir savaş”*tır. Öz savunma ihtiyacı ve GİM boşluğu koşullarında iş başa düşmüştür. Halkın, kendi özgücünden başka dayanacak bir güvencesi yoktur. Halkın yerel inisiyatifinden beslenen ve ulusal (Kemalist) önderliğin birleştiriciliğiyle yükselen mücadele, bu özelliklerinden dolayı daha ilk günlerinden itibaren (YKİ), “demokrasi”yi de beraberinde getirmiştir. Bunun doruk noktası TBMM’dir. Trakya kongrelerinden birinde bir temsilcinin, “Burada, Anadolu’daki gibi demokrasiyi tatbik etmeliyiz” şeklindeki sözünü yeri gelmişken anayım.

İşte, *“Savaş Demokrasisi”* diye, Türkiye’nin o günkü somut koşullarında, savaşın antiemperyalist ve haklı niteliği ile, onun siyasal yapısı olan “demokrasi” arasında örülen bağ ifade etmek istedim.

Savaş olayının demokrasiyle yürütülmesi, “militarizm”in olmadığını, sivil otoritenin gerek YKİ’lerde gerekse TBMM’de askeri otoritenin kesinkes üstünde olduğunu da kanıtlar. Bu veriler, yeni “Türkiye Devleti”nin, günümüzde bazılarının sandığı gibi “yukardan aşağı” değil, “aşağıdan yukarı” kurulduğunu gösterir. Bir şeyi daha açıkla: Yine bazı çevrelerin ileri sürdüğü gibi devletin kuruluşu *“militarist”* değil, *sivil ve demokratik* karakterlidir.

Bu konferanslara başlarken, Türk devrimi ile ilgili sorunların yalnız bir tarih bilimi konusu olmadığını, bu önemli olayın günümüzde de her alanda izdüşümleri ve sonuçları bulunduğunu, yeri geldikçe bunlara değinmekten kaçınmayacağımı ifade etmiştim. İşte az önce söylediklerim bunun içindir.

2- Kurtuluş ve Lozan

Türk Kurtuluş Savaşı, tarihin ilk bağımsızlık savaşı değildir. İngiliz, İspanyol ve Portekiz sömürgeciliğine karşı Kuzey ve Güney Amerika halklarının bağımsızlık mücadelesini hatırlamak yeter. Fakat, klasik sömürgecilik çağından çok sonra doğan tekelci kapitalizm, emperyalizm ve emperyalist yeniden paylaşım savaşları aşamasında verilen ilk ve başarılı kurtuluş savaşı, işte bu topraklar üzerinde verilendir. Bunu, daha sonraki dönemlerde başkaları izleyecektir. Türkiye'ninki, diğer "mazlum milletler"ın verecekleri bağımsızlık savaşlarına da ışık tutmuştur.

Savaşın ve kurtuluşun antiemperyalist karakterini şuradan da anlayabiliriz. Mudanya Mütarekesi'nde Türkiye delegasyonunun karşısında İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler vardı. Ama Yunanistan temsilcisi yoktu. Çağrılmış olduğu halde gelmemiştii; açıkta bir gemide üç gün beklemeyi tercih etti. Ama bu durum Mudanya görüşmelerinin başlamasını engellemediği gibi, mütareke metni de bu dört devlet temsilcisi arasında tasarlanıp imzalandı; sonradan Yunan temsilcisine sunuldu.

Lozan'da da benzeri bir durum yaşandı. Burada Yunanistan delegesi elbette vardı (Venizelos). Ama bütün tartışma ve hesaplaşmalar, savaşan taraflar arasında değil, Türkiye ile İngiltere arasında geçti. Esas sorun bir kez daha Türk-Yunan sorunu değil, Batı-Türkiye sorunuydu. Ünlü "*Şark meselesi*". Müttefikler ve özellikle İngiltere sadece Yunanistan'ı yenik sayıyorlar, kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nın muzafferleri olarak görmeye devam ediyorlardı. O kadar ki, birkaç yıl önce Anadolu'ya sevk ettikleri Yunanistan'ın değil, kendi dertlerinin peşindeydiler.

Bunlara değinmemin nedeni yine güncel bir tartışmaya ışık tutabilmek içindir. Bazıları diyor ki, "Kurtuluş Savaşı bir antiemperyalist savaş değildir, bir Türk-Yunan savaşıdır." Sadece yukarda işaretlediğim hususlar bile bu savın çürüklüğünü ortaya koymaya yeter.

Lozan Konferansı, bildiğiniz gibi aralıklı cereyan etti ve sonuçlandı. Tarihler şöyledir: 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 ve 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923. Lozan'daki buluşmayı yaratan, emperyalist entrikalar ve yeni paylaşım planları değil, Türkiye'nin başarılı antiemperyalist savaşıydı.

Fakat müttetikler açısından olsun, Türkiye açısından olsun, Lozan aslında Birinci Dünya Savaşı'nı da sonuçlandıracak bir uluslararası platformdu. Çünkü bu savaşın diğer antlaşmaları yapılmış ve iyi kötü yürürlüğe konmuş, Türkiye'yi taraf alan Sèvres ise ölü doğmuş ve sonra da yırtılmıştı. Böylece, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmaların sonuncusu olan Sèvres, ilk bozulan antlaşma da olacaktı. Başka türlü söylersek, Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren ya da bitirdiği sanılan antlaşmaları bozan ilk örnektir.

Lozan'ın bir başka özelliği, o günden bugüne kalan tek antlaşma olmasıdır. Üstelik, büyük savaşın galiplerini yenerek elde edilmiş bir kazanımdır. Kalıcılığın nedeni de zaten budur: Eşitler arasında yapılmış olması. Her ne kadar taraflardan biri "Düvel-i Muazzama" ise de, öbürü yoksul ama antiemperyalist bir savaşın galibi olan bir ülkedir.

Lozan'da en büyük tartışmalar, Yunanistan'ı unuttuven müttetikler ile (özellikle İngiltere) Türkiye arasında ve şu konularda yaşandı: Güney sınırları ve Musul, kapitülasyonlar, Oşmanlı borçları, Boğazlar, savaş tazminatları.

Türkiye açısından askeri ve siyasi bağımsızlık kadar hayati olan bir husus da iktisadi bağımsızlıktı. Bunun kalbi kapitülasyonlarda atıyordu. Zaten görüşmelerin kesilmesindeki can alıcı nokta da bu oldu. Kesilme ve ara verme günlerinde İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’ni açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa’nın şu sözleri burada tam yerini bulur: “Tanzimat devrinden sonra (...) devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır (...) Yeni Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz.”

Gerçekten de “muvafakat edilmedi” ve “yaptırılmadı.” İkinci defa toplanan konferans sonunda imzalanan antlaşma, Türkiye’nin 19. yy’da başlayan yarı-sömürgeleşme sürecinin bittiğini tescil ediyordu. Sınırlar, esasta Misak-ı Milli programına uygun olarak saptandı. İktisadi, mali ve adli kapitülasyonlar kaldırıldı. Azınlık cemaat kurumlarının ayrıcalıklarına ve dış müdahale olasılıklarına son verildi. Yeni Türkiye uluslararası camia tarafından tanındı. Böylece içerde de köklü reformların önü açıldı. Bağımsız olmadan, ulusal ve köklü dönüşümler de pek gerçekleştirilemez. Ortadoğu’nun yakın tarihi bunun kanıtlarıyla doludur.

Lozan başarısının arkasında ne yatar? Başlıca iticiler nelerdir? Burada sadece birkaç ana noktaya vurgu yapacağım.

Birinci faktör bence şudur: Talepler haklıydı. Ulusal/Kemalist devlet tezi başından itibaren haklı bağımsızlık ve ulusal bütünlük talepleri getirmişti. Misak-ı Milli sınırları gerçekçiydi. Osmanlı Devlet tezlerinde ya da başka bazı tezlerde görüldüğü gibi, olmayacakları, olamaya-

cakları; olması doğru olmayacakları içermiyordu (Arap İlleri, Mısır, Türk-İslam konfederasyonu, vb.).

İkinci etken askeri başarıdır; antiemperyalist savaşın zaferle bitmiş olmasıdır. Yeri gelmişken belirteyim ki, konferansa ara verildiğinde Türk silahlı güçlerine yaptırılan bazı operasyonlar, konferansın ikinci döneminde Türk delegasyonunun elindeki kozları güçlendirmiştir.

Üçüncü ana neden siyasal düzeyde kavranabilir: Halk ile Yönetimin birliği. Sözü, işin mimarlarından dinleyelim. İsmet Paşa Lozan dönüşü İstanbul Darülfünunu'nda şöyle konuşuyor: "Yaşamaya yetecek güçte olduğumuzu belirtmeye gitmiştik. (...) Kuvvetli durumdaydık. Reddediyoruz dediğimiz zaman milletin de reddedeceğini biliyorduk". Anlatım açık, duru ve yalındır; tıpkı gerçeğin kendisi gibi.

KONFERANS IX

BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜN DİNAMİKLERİ

600 yıllık bir imparatorluğun ve “hasta adam”ın yerini beş yıl gibi kısa bir sürede yepyeni bir ülke ve devletin almış olması, doğrusunu konuşmak gerekirse, yüzyıl başlarından bakıldığında, ne zorunlu ne de hatta kestirilebilir bir sıçramaydı. Bu büyük dönüşümün (YKİ’ler, UKİ, TBMM, Kurtuluş) esrarı nerededir? Bu bir “mucize” midir, “İrade-i ilahi” eseri midir? Konumuz metafizik olmadığına göre, gözlemlenebilir ve kavranabilir dünyada dolacağıız. Üç türlü dinamik çarpıcı bir şekilde dikkati çekiyor: Tarihin mirası, ortamın özgüllüğü ve önderliğin rolü. Bunlardan ilk ikisi, devrimler sosyolojisinde *nesnel* etkenler, önderliğin rolü ise *özel* (sübjektif) ya da *iradi* (volontarist) faktör olarak geçer.

1- Tarihin Mirası

Tarihteki büyük dönüşümler hem geçmişe bir reddiye, hem de ona dayalı atılımlardır. Devrimci süreçte hem bir kopuş hem de bir süreklilik vardır. 1918-1923 arasında yaşananlar geçmişle bir hesaplaşma ve onu aşmadır: Çokuluslu, yarı bağımlı bir imparatorluktan, ulusal-demokratik ve bağımsız bir devlete geçiş. Ama, bu büyük çağıldamanın havuzu da ona öngelen dönemde aranmalıdır. Tarihin mirası, ekonomik-sosyal, düşünsel (fikri) ve siyasal-kurumsal alanlarda yakalanabilir.

a. Ekonomik-Sosyal Alan

Ekonomik-sosyal alanda önemli bir değişme 1910'lu yıllarda yaşandı. Özellikle İT önderliğinde sahneye konan “Milli İktisat” siyaseti, 19. yy'da yarı sömürgeleşme sürecine girmiş olan Osmanlı ülkesinde “milli” orta sınıfların doğumuna yol açtı (tüccar, esnaf, bankacı, işadamlı, şirket ortağı, hafif sanayi ve el zanaatları sahipleri vb.). Bunlar, ülkenin ekonomik bağımsızlığıyla ve bütünlüğüyle ilgili, ulusal bir burjuvaziyi oluşturacaklardı. Eşraf tabakası da kısmen bunların içinde görülebilir. İşte, yerel ve ulusal direniş ve örgütlenmelerin önder kadroları bu sınıf ve tabakalardan çıkmıştır.

İkinci nokta, kapitalistleşme, burjuvalaşma sürecinin beraberinde uluslaşma-demokratikleşme dalgasını da sürüklemesidir. İngiltere, Kıta Avrupası, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Balkanlar'da yüzyıllardan beri görülebilen değişimlerde, bu bağ ortadadır. Türkiye'nin yukarda andığım ekonomik-sosyal değişimi, 1918'den sonra kendisine dayatılmak istenen “yarı sömürge tipi köylü devleti” modelini kabul edemeyecek sosyal güçleri de yaratmıştı.

Nüfus yapısı da değişmişti. 1914-1918 arası “tehcir” politikaları nedeniyle, eski nüfus yapısına oranla daha türdeş bir toplum oluşmuştu.

b. Düşünsel alan

Siyasal düşünce ve kültür alanındaki durum da yukarda çizilen tabloyu belli ölçüde yansıtır. Müslümanların ve Osmanlıların birliği siyasetlerin, başarısızlığı İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarını da çaptan düşürmüştü. Özellikle Balkan savaşlarından itibaren gelişen akım, ulusçulu fikri olmaya başladı. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura bunun önde gelen düşünürleridir. Ulusçu ve yurtse-

ver edebiyat ülkeye yayıldı. YKİ'lere hayat verecek yerel önderler II. Meşrutiyet döneminde, sorunları ve çözümlerini ulusal terim ve ölçeklerle düşünebilecek kıvama gelmişlerdi. Aydınlar da ve yerel önderlerde, teokratik dünya görüşünün yerini laik-pozitivist eğilimler almaya başlamıştı. Demokratik ve özgürlükçü düşüncenin serpilebilmesinin bu temel önkoşulu olgunlaşmıştı.

II. Meşrutiyet'te, egemenliği kaynağı ve kullanılışı bakımından hükümdara ait bir yetki sayan monarşik egemenlik anlayışı teori ve pratikte temelinden sarsıldı. Saltanat kurumunun kendisi de bundan payını aldı. Müstebit bir hükümdarın kuvvet zoruyla meşruti düzene yeniden geçmek zorunda bırakılması (1908), ardından gerçek meşruti atılımlar için tahtından indirilmesi (1909), yerine gelenin silik kişiliği (1914-18) ve sonuncu padişahın da (1918-1922) işgalci düşmanla işbirliği yapması, bir kurum olarak saltanatı aşındırdı. Bu kurumun yüzyıllardan beri örtünegeldiği kutsallık ve dokunulmazlık şalını, üzerinden çekip aldı. Kongre iktidarlarının düşünce ve uygulamalarında bunun da izleri görülür. Kongrecilerin Saray'a karşı söylemde saygılı, eylemde ise açıkça yoksayıcı bir tutumda olmaları, bu mirasla yakından ilgilidir.

Meşrutiyetlerin ve özellikle bunlardan ikincisinin en somut katkısı temsili sistemi, parlamentoyu ve sonra da kuvvetler ayrılığını (1909), yani yasamanın yürütmeden kopup bağımsızlaşmasını getirmiş olmasıdır. İniş ve çıkışlarıyla toplam 11 yılı bulan Meşrutiyet parlamentoculuğu siyasete ilgi duyan kitlenin genişlemesini, "tebaa" zihniyetinden "vatandaş tipi"ne geçişi ve siyasal bir kamuoyunun doğuşunu sağladı. Siyasal hayata katılım arttı. Kitle toplantıları, gösteriler, grevler, boykotlar, dernekler, emekçi örgütleri, siyaset sahnesine halkın güçlerini de taşıdılar ve özgürlük çevresini genişlettiler. Parlamentocu-

luktan daha eski bir geleneğe sahip bulunan yerel yönetimlere katılma kültürü, bu politizasyonu ayrıca besliyordu. Yerel yönetimlere katılma geleneğinin, özellikle yerel kongre iktidarlarının doğumunu kolaylaştıran etkenler arasında düşünülmesi mümkündür.

İşte, 1918-20 bunalımına karşı kongre iktidarları yoluyla demokratik çözüm üretilebilmesinde, bu siyasal kültür birikiminin payı büyüktür. Kongrecilerde görülen siyasal ufuk genişliği, demokratik ve parlamenter usullere ve dile yatkınlık, hukuk konularındaki dikkat ve özen bunsuz açıklanamaz. Bu, zaten kendisi de önemli kitle hareketleri sonucunda doğmuş ve bunları daha da geliştirmiş olan II. Meşrutiyet'in idealist ruhunun da yeniden ateşlenmesi demektir. İstanbul yönetimi "Hürriyet" bayramı dolayısıyla kentte yapılması tasarlanan gösterileri yasaklarken, Erzurum Kongresi'ni düzenleyen yerel önderlerin kongrenin açılış tarihini Hürriyet İhtilali'nin yıldönümüne rastlatmak konusundaki ısrarları, meşrutiyet ve özgürlük mirasının kimler tarafından ezilmek, kimler tarafından da yeniden yeşertilmek istendiğini açıkça ortaya koyar.

c. Siyasal - Kurumsal Alan

Devlet, iktidar, demokrasi ve anayasal yönetimle ilgili bazı kurum ve geleneklerin kongre tipi iktidarlaşmaları ve TBMM'yi kolaylaştırıcı rol oynadıkları söylenebilir. 1918-20 koşullarının bütün olumsuzluğuna karşın, bu alanlarda tarihten süzülen olumlu birikimler vardı. Sömürge geçmişi olmama, bağımsız devlet geleneğinden gelme, dolayısıyla kendi yönetim aygıtı ve personeline sahip bulunma (bürokrasi, idare, ordu vb.) gibi avantajlar bunların başında gelir. Özellikle II. Meşrutiyet reformlarıyla gelişen laik eğitimden geçmiş kadrolar ile bu dönemde haberleşme ve ulaşım (telgraf ve demiryolu ağları)

alanında sağlanan ilerleme modern ve rasyonel bir kamu yönetiminin temellerini kurmuştu. İdari reformlar bir burjuva (modern) devletin siyasal temellerini hazırlamıştı. Kurtuluş Savaşı döneminde ulusal yürütme gücünün yaratılmasında, Anadolu'da modern sayılabilecek bir devlet ve yönetim mekanizması kurmuş olan Jön Türklerin sağladığı bu mirastan da yararlanılacaktır.

Mütareke dönemi Türkiye'si'ndeki kongre hareketleri ve iktidarlarının bu bağımsız devlet geleneği ve örgütlenmesinden büyük çapta beslendiği açıktır. Gerçekten, sivil toplum kuruluşu olma özellikleri en belirgin olan YKİ'ler bile, askeri bürokratik cihaz ve kadrolardan önemli destekler almışlardır. Özellikle de UKİ'nin oluşumunda askeri bürokrasinin etkili rolü meydandadır.

Devlet aygıtının ve merkezi siyasal otoritenin, savaş yenilgisi, Mondros hükümleri, İtilaf baskısı, işgal tehdit ve uygulamaları yüzünden esaslı şekilde hırpalanmış olduğu bir ortamda, askeri bürokrasinin ayakta kalan ve direnmeye kararlı kesimleri etkin ve örgütlü güç olarak yükselmeye başladılar. Eskinin yaşlı, mektepli ya da alaylı paşalarından farklı bir grup, savaşta yetişen ve ordu komutasını fiilen ellerinde tutan genç ve mektepli subay ve paşalar, bu kesimin önderleriydiler. Bunlar ilkin silahlı güçleri ayakta tuttular, örgütlenme ve kongre hareketlerine destek oldular (Batı'da Kazım Paşa, Doğu'da Karabekir Paşa) yön verdiler (Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal) ya da öncülük ettiler (Sivas Kongresi); sonra da topyekûn savaş döneminde birinci derecede rol oynadılar.

Bu özellikler, "Türkiye'nin, ordunun devlete öngeldiği belki de tek ülke olduğu" yolunda birtakım tahlillere de yol açmıştır. Kongre iktidarlarının esas olarak kendiliğinden (spontane) ve sivil toplum karakterli oluşları gerçeği gözardı edilmemek ve "yeni devleti ordu kurmuştur" an-

lamına gelmemek koşuluyla, bu teşhis bir gerçeği dile getirir. Bu bağlamda, 1918-20 Türkiye'si'nde bağımsız bir askeri gücün varlığının değeri daha iyi anlaşılır.

Siyasal-kurumsal alandaki bir başka miras, II. Meşrutiyet parlamentoculuğundan süzülür. Türkiye, Mütareke dönemi koşullarına otokratik bir mutlak monarşi olarak değil, anayasalı ve parlamentolu bir rejim olarak girmişti. Padişahın mutlakiyetçi eğilimleri daha sonra Meclis'in feshi şeklinde kendini gösterdi. Ama teorik ve anayasal açıdan rejim, Kanun-i Esasi'nin emrettiği gibi parlamento ve parlamenter karakterdeydi. Meşrutiyet dönemlerinin bu alandaki bütün başarısızlıklarına rağmen, siyasal kurumların teorik çerçevesi siyasal liberalizmi hâlâ emre diyordu. Ayrıca, ülkede egemen olan eğilim (saray ve çevresi dışında), bunalımın otoriter ve otokratik usullerle değil, siyasal temsili sağlayan mekanizmalar eliyle çözümünü yönündeydi. Bu birikim ve resmi devlet teorisinin meşruti-parlamenter yapısı, devlet kurumlarının (parlamento, hükümet) sağlıklı bir şekilde işleyemediği bir ortamda, yine temsili ve demokratik yapıların (kongre iktidarları, BMM) kurulabilmesini kolaylaştırmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye Mütareke dönemine, bütün olumsuz koşullara karşılık, özellikle yakın tarihinden süzülen ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve kurumsal avantajlarla da girmiştir. Bu olumlu miras, 1918-20 arasındaki sıçramayı mümkün kılmış, adeta bunun için trampelen görevini yerine getirmiştir. Bu açıdan da, 1918-20 büyük dönüşümü, geçmişin, bir ölçüde yine geçmişten alınan malzemelerle aşılması anlamına gelir. Dolayısıyla, keskin bir kopuştan (rupture) çok, "tarihsel süreklilik içinde bir geçiş"ten söz etmek daha yerinde olacaktır. Asıl kopuş, bence 1922'den sonra yaşanacaktır.

2- Ortamın Özellikleri

Aslında içine düşülen durum ilk bakışta çok umutsuz gibiydi ama, büyük sıçramaları körükleyen bir tabiatı da vardı. Bu konuda kısaca *uluslaşma* ve *siyasallaşma* olgularına değindikten sonra, *uluslararası durum* üzerinde duracağım.

a. Uluslaşma

Birinci Savaş yenilgisi fiili-doğal sınırları ulusal topraklar şeklinde ortaya çıkardı. Artık, Arap toprakları ya da Turan ülkesinin maddi zemini yoktu. Elde kalan topraklar “anavatan” kavramını somutlaştırdı. Bu durum, Osmanlı döneminde nisbeten geri kalmış olan uluslaşma ve ulusal bilinç faktörlerini inanılmaz bir hızla harekete geçirdi. Nüfussal türdeşliğin artmış olması ve dinsel birlik olgusu da bunu kolaylaştırıyordu. Bir yabancı rapor bunu şöyle anlatıyor: “Milliyetçiler şimdi iki yol kullanıyor: milliyetçi ol, çünkü İslamı kurtaracak yegâne yol odur. İslama sadık ol, çünkü senin milli varlığını kurtaracak yegâne yol odur” (Ryan, 25.12.1919).

Görülüyor ki, musibetler yararlı sıçramalar için ortam da hazırlıyordu. Yenilgi, dağılma, işgal tehditleri vb., Osmanlıcılık, Panislamizm, Panturanizm ya da teslimiyetçilik gibi akımların maddi zeminini bunların ayakları altından çekip alıyordu. Artık, feodal dönemin ürettiği ya da yabancı güçlere yatkın akımların nesnel olarak tabanı çürümüştü. Anayurdun sömürgeleştirilmesini istemeyenler için ulusal bağımsızlık zemininde birleşmekten başka bir yol yoktu. Uluslaşma ve ulusallaşma, içinde bulunulan hazin topludurumdan (konjonktür) esaslı bir ivme almaktaydı.

b. Siyasallaşma

Ortamın ikinci büyük yeniliği, siyasallaşma konusunda yaşanan atılımdır. İşgal tehdidi ve olgusu, bunlara eklenen GİM vurdumduymazlığı, halkın kendi siyasal seferberliğini kendisinin yaratmasına zemin hazırladı. Cemiyetler, fırkalar, kongreler, mitingler, basın, kadın örgütleri, protesto telgrafları, öğrenci boykotları, grevler, kepenk indirme eylemleri (Antep) bu politizasyonun çeşitli eylem türleridir. Bu hareketler, evrensel referans noktalarını da yakalamaya başladılar (Wilson İlkeleri, “Asya Asyalılarından” sloganı).

Eylemler ve özellikle kongreler, dış tehlikeyi savuşturma noktasından yola çıkmışlardı ama, sonuçta merkezi otoriteyi (GİM) ve onun sistemini de nesnel olarak karşılarına almış oluyorlardı. Bu durum, egemenliğin de bizzat ele alınışı demektir. Mustafa Kemal’in formülasyonu, milletin “yalnız âmil iken, bugün hem âmil hem hâkim duruma gelmesi” demektir (*İrade-i Milliye*, 2 Teşrinievvel 1335).

Bir önceki konferansta “savaş demokrasisi”nden söz etmiştim. Şimdi bir kez daha anlıyoruz ki, “bağımsızlık” ve “demokrasi” kavramları iç içe geçmektedir. Demokrasi, ulusal özgürlük isteyen güçleri birleştiren harçtır. Bu dönemde bunun en üst belirtilerinden biri de saltanatsız bir yönetim, açıkçası “*Cumhuriyet*” fikrinin uç vermesidir. Amasya’da verilen bir vaazda, “Artık padişah olsun, unvanı ne olursa olsun, onun bir hikmeti kalmamıştır. Yegâne kurtuluş çaresi halkın hâkimiyetini doğrudan doğruya ele almasıdır” deniyordu. Hacı Bektaş Dergâhı Çelebisi, Mustafa Kemal’e kurtulustan sonra Cumhuriyet fikrini telkin ediyordu. Mustafa Kemal’in Ankara’ya gelişi yeni bir devletin kuruluşu olarak anlaşıldığından, ancak “kızılca günlerde” düzenlenen Seymen Alayı ile karşılama yapıl-

mıştı. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyesi İstanbul'daki Karşılar Cemiyeti çevrelerinde büyük sevinç yaratmış, tutucu bilinen Erzurum'da bile bir telaşa yol açmamıştı. Batı Trakya'daki geçici Türk hükümetleri de fiili birer cumhuriyet idiler. Doğu Trakya'da da "Cumhuriyet fikri" beslenmekteydi. İstanbul'da bile, kamuoyunu sultanlığın boş bir kurum olduğu fikrine hazırlayan basın organları vardı (*Memleket*).

Bir yabancı gözlemci şöyle yazmış: "İnsanlar son üç yıldır sultansız yönetilmeye ve o olmadığı zaman temelin sarsılmayacağına alışmış. Şu kesinlikle anlaşılıyor ki, padişahlık henüz halk arasında tam olarak ölmediyse bile, iyice sarsılmış" (*Frunze'nin Türkiye Anıları*, Kasım 1921-Ocak 1922).

c. Uluslararası durum

Uluslararası durum karanlık ve kötümserlik aşılayıcı bir görünümdeydi: Savaş yenilgisi, Mondros, işgal tehditleri, işgaller, düveli muazzamanın başedilmezliği vb. Ama bunu tersine çevirebilecek faktörler de vardı.

Bir kere Avrupa ve Asya'da demokratik ulusal açılımlar için ortam oluşmuştu. Savaşla, çokuluslu imparatorluk ve monarşiler yıkılmış, yerlerine burjuva ya da sosyalist demokratik cumhuriyetler kurulmuştu. Asya halklarında da ulusal uyanış önemliydi; hareketlenme ciddiydi (Çin, Hint, İran, Afgan ve Arap halkları).

Emperyalist kampta ise çatlaklar vardı. ABD işi ağır-
dan almış ve İtilafa en az bir yıl kaybettirmişti. Paylaşım-
dan umduğu payı alamayan Fransa ile İtalya'nın İngiltere
ve Yunanistan ile çelişkileri büyüyordu.

Müttefiklerin demokratik rejimlerle yönetilmeleri de Türkiye için bir avantajdı. Bu ülkelerin kamuoyunda savaş karşı tavırlar belirmişti. Savaş yorgunluğu üzerine bir

de Türkiye için “uzatmalı savaş” istemeyen güçlü bir kanat vardı. Bu kamuoyu ve parlamento baskısı, İtilaf hükümetlerini dizginliyordu.

Uluslararası arenada önemli bir değişme ise kuzey komşuda yaşanmıştı. Emperyalist Çarlık rejimi yıkılmış (Bolşevik Devrimi), gizli paylaşım anlaşmaları açığa vurulmuştu. Yeni rejim, ezilen halkların yanında yerini aldı. Bu olay, dünyadaki antiemperyalist hareketlenme açısından son derecede olumlu bir hizmet görmüştür. Sovyetler’den gelen maddi-manevi destek de bu arada unutulmamalıdır.

Rusya’nın durumu bir başka özellik taşır. Bu ülke 1905’ten beri işçi, asker ve köylü “Sovyetleri” (şûraları) ile kaynıyordu. 1905 ve özellikle 1917 devrimlerinde bunların rolü en üst noktaya çıktı. Türkiye’nin Sınır Doğu bölgesinde (Elviye-i Selase) iki yıl kadar yaşayan “şûra hükümetleri” deneyinde Kafkaslar’dan gelen bu rüzgârların rolü vardır. Şu farkla ki, Türkiye’deki “şûra hükümetleri” milliyetçi ve burjuva karakter gösterir, sosyalist bir yönelimleri yoktur. Ama, “Sovyet”, “şûra” ya da “kurultay” adları altında (Kırım Türkleri) örgütlenmenin bu coğrafyada çok yaygın bir model oluşturduğunu da görmek gerekir.

KONFERANS X

ÖNDERLİĞİN ROLÜ

Önderliğin rolü, büyük dönüşümün *özel* ve *iradi* boyutudur. Önderlik kavramı üç parçadan oluşur: Yerel önderler, Ulusal Önderlik Kadrosu ve Ulusal Önder. Bunlar, hem tarihsel mirasın ve olağanüstü devrimci ortamın ürünüdürler hem de gelişmelere yön vermişlerdir (program, taktik, strateji).

Yerel önderlerin özellikleri konusu üzerinde epey durdum. Burada sadece ulusal önderlik ve önder konusunu işleyeceğim. Ulusal önderlik, Amasya günlerinden başlayarak Mustafa Kemal liderliğinde oluşan yönlendirici ve yönetici çekirdektir. Bu kadroda asıl belirleyici kişi Mustafa Kemal olmuştur. Bu nedenle, O'nu eksen olarak yola çıkmak yerinde olur.

1- Önderlik

Mustafa Kemal'in Mütareke dönemine, kendisini liderliğe yükseltecek önemli düşünsel birikimlerle girdiği anlaşılmaktadır. Birtakım pratik avantajlar da sonradan buna eklenecektir.

Mustafa Kemal'in siyasal düşünce donanımının ilk ve ayırt edici boyutu "ulusallık" ve "uluslaşma" kavramları çerçevesine oturtulabilir. Kendisi ulus, ulusal toprak ve anavatan, ulusal devlet gibi idealleri benimsemişti. Uluslaşma sürecinin kaçınılmazlığını daha II. Meşrutiyet gün-

lerinde kavramıştı. Osmanlı meşrutiyeti tipinde çokuluslu siyasal birlik denemelerine daha başından beri inanmıyor, ulus kavramını Müslüman Osmanlı tebaası tanımından ayrı algılayarak, “Türk” unsuruyla özdeşleştiriyor, ama bunu ırkçı ve pantürkçü emellerden ya da “daha büyük bir Türkiye” hayallerinden ayrı tutarak, gerçekçi bir zeminde kabul ediyordu. Devlet projesi olarak da çokuluslu imparatorluğun tasfiyesi ve Türklerin çoğunlukta olduğu topraklarla yetinilmesi düşüncesini savunmaktaydı. Özellikle Suriye’de geçirdiği günlerde, ancak ulusal bir Türk devletin ve yabancı halklara boyun eğdirmekten vazgeçmenin, Türk halkına daha iyi bir gelecek sağlayabileceği inancına ulaşmıştı.

Mustafa Kemal’in bu dönemde “bağımsızlık” konusundaki tutumu da önem taşır. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında yabancı devlet düşkünlüğü oldukça yaygındı. Kaba bir kümelenilmeyle sivil aydınlar Fransız, kara subayları Alman, denizciler de İngiliz hayranıydılar. Oysa bu dönem, tam da Mustafa Kemal’in antiemperyalist ulusçuluğunun kökleştiği aşamadır. Alman nüfuzuna karşı ülkenin bağımsızlığını savunuyor, özellikle de ordunun Alman askeri heyetine teslim edilmesinden şikâyet ediyordu. Bu nedenledir ki İttihat ve Terakki önderleri tarafından sevilmez olmuştu. İngiliz ve Fransız yanlılarından farkı ise “bir şeytanın bir başka şeytanla uzaklaştırılmasını değil, vatanın her türlü emperyalist hegemonyadan arınması”nı istemesiydi (Glasneck).

Mustafa Kemal’in siyasal düşünce olgunluğunun ikinci boyutu siyasal liberalizm ve parlamenter meşruluk kavramları etrafında açıklanabilir. Kendisi, Batı uygarlığının XIX. yüzyıldan beri Osmanlı aydınlarını etkileyen li-

beral ilkeleri tanımıştı. Kendi çabaları ve arkadaşlarının da yardımıyla Rousseau, Voltaire, Desmoulins, Montesquieu gibi düşünürlerin fikirlerinden beslenmişti. II. Meşrutiyet öncesinde ve dönemindeki faaliyet ve görevleri ona, Meşrutiyeti “Millet’in eseri saymak, Anayasa’nın üstünde hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ilan etmek, gericiliğe karşı çıkmak, ordunun siyasetten çekilmesini istemek” şeklinde, siyasal idealizmini geliştirici deneyimler kazandırmıştı. Makedonya ve Sofya’daki günleri Makedon burjuvazisinin sol kanat temsilcilerinin düşüncelerini öğrenmesine, Fransız Devrimi konusundaki bilgilerinin yardımıyla “Cumhuriyet” düşüncesine doğru açılmasına, Sofya’daki parlamenter yaşamı ve taktikleri gözlemlemesine, Bulgaristan’daki Türk burjuvazisinin ileri yaşam biçiminden dersler çıkarmasına olanak sağladı. Mustafa Kemal’in komplocu, salt askeri ve komiteci çalışma biçimlerini reddedip, sivil temsile dayalı yapılaşmaları ön plana geçirmesi bu birikimle ilgilidir. Bu açıdan, Mustafa Kemal’in 1918’den sonraki mücadelesi, bir bakıma, 1908 idealizmi meşalesini yeniden canlandırması anlamına da geliyordu.

Mustafa Kemal’in Sovyet Devrimi’ni de yakından izlediği anlaşılmaktadır. Rus Şubat Devrimi sırasında Kafkas cephesinde Rus savaşı esirlerini ve kaçaklarını sorguya çekerken, komşu halk yığınları arasındaki devrimci ortamı gözlemek olanağını elde etmişti. Daha sonraki yıllarda da, Kızılordu ve iç savaş hakkındaki geniş bilgileri nasıl edindiğini kendisine soran Aralov’a şöyle diyecekti: “Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim inkılabının ilk günlerinden beri bolşeviklerin izlediği politikaya büyük bir ilgi gösterdik.

Biz Lenin'in Rusya'nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlayacak bir politika güttüğünü biliyorduk (...). Umutlarımız doğru çıktı. Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk (...). Çünkü bolşeviklerin derebey topraklarını köylülere verdiğini, bütün emekçi halkın bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk". Sovyet Devrimi hakkında sığağı sığağına yapılan bu tahlil Kurtuluş Savaşı başlarındaki "durum muhakemesi"nde Mustafa Kemal'in bu yeni rejimin dostluğunu ve desteğini kazanmak konusunda neden ısrarlı olduğunu da açıklar.

Mustafa Kemal'deki bu radikal düşünce birikimi yetişme koşulları ve aldığı eğitimin nitelikleriyle de ilgili olmalıdır. Ulusal önderlik kadrosunun bazı ileri gelenleri Osmanlı ölçüleri içinde asalet ve servet gibi ayrıcalıklı köklere sahiptiler. Örneğin Rauf Bey eski bir Kafkas soyundan, Ali Fuat köklü bir asker ailesinden, Refet Bey de Tuna boylarında yaşamış toprak beylerinin soyundan geliyorlardı. Hepsi de, soylarına karşı duyulan saygıdan ötürü birer "centilmen" sayılırdı. Mustafa Kemal ise orta tabakadan önemsiz bir aileden geliyordu. Kişiliğini ve gücünü ortaya koymak için bir halk çocuğu olduğunu ileri sürmekten ve soyca kendinden üstün sayılanların göreneklerine karşı çıkmaktan çekinmiyordu. Ne asalet, ne şöret, ne de servet mirasının yükü altında eziliyordu. Meşrutiyet döneminde de, saray damatlığı gibi rahatlıklara uzak duracak, örneğin Saray ailesine katılan Enver Paşa'nın tersine bir halk adamı olarak kalacaktı. Askeri okullarda aldığı rasyonalist eğitim de yaşıtları gibi onu da etkilemişti. Bu formasyon, askerlik hayatının da katkısıyla gözlem, muhakeme, tahlil, olasılıkları hesaplama ve en uygun görü-

neni kesinlikle uygulama, inisiyatif kullanma gibi yeteneklerini geliştirmişti.

Mustafa Kemal, Mütareke dönemine, kendini liderlik mevkiine yükseltecek bu gibi düşünsel birikimlerle giriyordu. Ayrıca başarılı bir askeri hayat, müttefik Almanlara karşı çıkmış olmasının sağladığı bir prestij ve popülerlik de aktifleri hanesindeydi. İttihat ve Terakki'nin ön sırada gelen önderlerinden olmayışı, savaş ve yönetim hatalarından ötürü bir sorumluluğunun bulunmayışı da avantajları arasındaydı. Mütareke döneminin bazı özgül olayları da bunlara eklenerek, Mustafa Kemal'in ulusal hareketin önderi durumuna yükselmesini kolaylaştıracaktır.

Bunların birincisi Mustafa Kemal'in Mütareke ertesinde geldiği İstanbul'da geleneksel iktidar merkezi çerçevesi içindeki aranırlarının meyve vermemesi, Merkezde kilit noktalara gelemeyişidir. Böyle bir olasılık gerçekleşmiş olsaydı, yaşanan biçimiyle ulusal mücadeleye girişebilmesi muhtemelen çok zor olacaktı.

İkinci önemli destek olay, 9. Ordu müfettişliğine atanmış olmasıdır. Bu görev belgesi yalnız ilgili bölgedeki değil komşu bölgelerdeki askeri ve mülki amirlere de emir verme yetkisini içermesi bakımından önemliydi. Böylece Ankara'dan itibaren bütün Orta ve Doğu Anadolu, adeta hükümet yetkileriyle donanmış olan Mustafa Kemal'in emir ve komutası altına girmiş oluyordu.

Mustafa Kemal'in, sonradan İstanbul'a dönecek olan Cemal Paşa dışında Anadolu'daki en kıdemli komutan olması da kendisine otorite ve saygınlık sağlıyordu. Nitekim bu konumıyla Anadolu'nun her yerinde halk, mülki ve askeri amirler tarafından büyük ilgi ve saygı gördü. Padişah ve hükümetinin "güvenilir kişi"si sayılmasının da bunda payı büyüktü.

Üçüncü önemli olay İzmir'in Yunan birliklerince işgalidir. Bu olay bir lidere olan ihtiyacı acil hale getirdi, somutlaştırdı. Bütün bu gelişmeler, Amasya toplantısı ve kararlarında Mustafa Kemal'in askeri önderliğinin pekişmesini tescil etti. Artık otoritesini yalnız resmi yetkilerinden değil, komutanların ve ordunun gücünden de alıyordu.

Mustafa Kemal'in sivil önderliğe adaylığını koyması 10 Haziran 1919 tarihli Havza Tamimi ile başladı. Doğu Anadolu'daki sivil örgütlenme bu yolda da elverişli bir zemindi. İstanbul'daki Milli Kongre çevresi Vahdet-i Milliye heyetlerini birleştirmeye çalışırken, Mustafa Kemal daha başından itibaren hangi cemiyetin pratik bakımından en önemli olduğunu saptamış ve bununla işbirliğine geçmişti: Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti.

Mustafa Kemal'in ulusal hareketin sivil önderliğine yükselişi Erzurum Kongresi'yle gerçekleşti. Büyük ticaret burjuvazisinin (Trabzon), toprak sahiplerinin ve milliyetçi aydınların katıldığı kongre Türkiye'nin toplumsal yapısının küçük bir aynasıydı. Burada Trabzonlu bazı delegelelerin muhalefetine karşın Başkan seçilen Mustafa Kemal, daha sonra da HT üyesi ve reisi oldu. Bu, "halk lideri" durumuna gelmesi demekti.

Mustafa Kemal'in İstanbul'la ilişkilerinin kopuşu, sivil ulusal önderliğinin de pekişmesi, yasallık ve meşruluğunu ulustan almaya başlaması demek olacaktır. Harbiye Nazırlığı tarafından İstanbul'a çağırılmasıyla (8 Haziran 1919) başlayan, Dahiliye Nezareti'nin "kendisiyle hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek" buyruğu getiren 84 no'lu tebliğiyle (23 Haziran) devam eden, azil ve istifa (8-9 Temmuz) düellosuyla biten bu ilişkilerin sonunda Mustafa Kemal, İstanbul'un yapacağı komutan atamalarının

gerektiğinde dinlenmemesini bildiren “umumi tebligatı”yla (7 Temmuz) hükümete karşı ilk açık direnişinde de bulunmuş oluyordu. Artık hiçbir resmi sıfatı kalmayan Mustafa Kemal’in tek dayanağı ulustu. Ama bu demokratik kuvvet ve güven kaynağı kendisini, ordu müfettişi olmaktan çok daha üstün bir kudretle donatmaktaydı. Artık bundan sonra Mustafa Kemal’in yetkisi milletin kendisine olan güveniyle ölçülecekti. İstifa mektubunda sadece vatanı ve milleti kurtarmaktan söz eden Mustafa Kemal’e karşılık, Rauf Bey’in saltanat ve hilafet makamının kurtarılmasından da söz eden yazısı, lider ile çevresi arasındaki ufuk genişliği farkını da ortaya koyar. Bununla birlikte Rauf Bey’in bu tezkeresi Mustafa Kemal’in siyasal önderliğini desteklemesi bakımından büyük değere sahipti.

Bundan sonra Mustafa Kemal’in karizmatik liderliği başladı. Bunda, Anadolu halkının sadakatini bir kişiye bağlama alışkanlığı kadar, koşulların ağırlığı ve çabuk karar alma ihtiyacı, Mustafa Kemal’in bu gerekleri başarıyla yerine getirmesi, onun yanlış yapmayacağı düşüncesinin giderek yerleşmesi, “saygılı bir korku kadar takdir ve sınırsız bir bağlılık duygusu” da rol oynadı. Lider, özellikle genç kuşaklar üzerinde son derece etkiliydi.

Mustafa Kemal’in çok özel bir diyalog kurup kitlesel desteğini aldığı bir başka zümre de Anadolu Alevi-Bektaşî nüfusudur. Bu özel yakınlaşmanın muhtemel nedenleri, Mustafa Kemal’in Selanik’teki etkin Bektaşî kültüründen de edinmiş olabileceği liberal fikirler ile, Türkmen geleneğini sürdüren Anadolu Alevi-Bektaşîliğinin Sünni Osmanlı sistemine karşı ezeli tepkisi olabilir. Buluşma noktaları ise ulusal kurtuluş ve tolerans fikriydi. Bu zümre, özellikle Sivas Kongre’sinde ve sonrasında Mustafa

Kemal'e kitlesel destek sağladı. Mustafa Kemal'le Hacı Bektaş dergâhı arasında kurulan sürekli ilişkiler ağı bunun göstergesidir.

2- Katkıları

Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili yerli ve yabancı literatürde, sonuçta elde edilen büyük siyasi ve askeri başarıyı "Tek Adam"a ya da "bir avuç insan"a mal eden, olup bitenleri "mucize" deyimiyile ifade eden görüşler oldukça yaygındır. Ordunun takatsizliği, halkın tükenmişliği, eşrafın yer yer ve zaman zaman teslimiyetçiliği, liderin dehası gibi noktalar bu görüşlerin başlıca dayanaklarıdır. "Mucize" terimine gelince, bu da tamamen umutsuz görünen bir durumun, kısa zamanda ve adeta sihirli bir müdahaleyle tersine çevrilmesine verilen ad olsa gerektir.

Oysa sırf yerel kongre iktidarları ile ilgili olarak sunduğum bilgiler bile, Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin toplumsal ve siyasal temelleri konusunda yeterli fikir vermiş olmalıdır. En azından, yerel kongre iktidarları diye bir olgu ortaya çıkmış, bu oluşum ulusal kongre iktidarından ve Kemalist önderliğin ağırlığını ortaya koymasından önce meydana gelmiş, yerel halk önderleri tarafından yaratılmıştır. İşte ulusal önderliğin bu dönem ve kongre iktidarları üzerindeki etkisi ve katkısı bu temel verilerden sonra araştırılabilir ve kavranabilir. 1918-23 yıllarına sıkışan bu önemli dönüşümün bir tek kişinin irade ve dehasıyla ya da doğaüstü ve fizikötesi (metafizik) deyimlerle açıklanabilmesine olanak yoktur.

a. Kongreler

Ulusal önderliğin kongre iktidarları üzerindeki etkisi

çok yönlü olmuştur. Mustafa Kemal'i Anadolu'da ordu müfettişi olarak görevlendiren Talimat'ta, Doğu Anadolu'da "birtakım şûralar mevcut olduğu" yolunda haberler alındığı, bu gerçekse "şûraların da lağvı" (kaldırılması) gereği vurgulanmıştı. Böylece Mustafa Kemal GİM tarafından Doğu YKİ'lerini ortadan kaldırmakla da görevlendirilmişti. Bu tarihlerde en büyük Doğu YKİ'si olan Cennub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi İngiliz işgaliyle ortadan kaldırılmıştı (12 Nisan 1919). İngiliz denetimi ve işgali dışında kalan alanlarda da küçük çapta şûra hükümetleri oluşmuştu. Bunlardan başlıcası olan Oltu İslam Şûrası varlığını TBMM günlerine kadar sürdürecekti ve sonradan BMM hükümetine katılma kararı alacaktı.

Mustafa Kemal ve ulusal önderlik bunları ortadan kaldırma yolundaki GİM emrini uygulamadı. Aynı tarihlerde Erzurum ve Trabzon'daki yerel örgütlerin düzenlediği Erzurum Kongresi hazırlıkları vardı. Bu kongreye katılan ve önderliğini ortaya koyan Mustafa Kemal ve arkadaşları, bölgesel temsile dayalı ama ulusal karakteri de açık bir Doğu YKİ sisteminin (Erzurum Kongresi ve ŞAMHC) ortaya çıkmasında birinci dereceden rol oynadılar. Önderliğin kongre iktidarları üzerindeki etkileri bundan sonra da devam etti. Ulusal Kongre İktidarı'nı (UKİ) kurmak, YKİ'leri giderek buna bağlamak ve emmek, nihayet UKİ'yi de TBMM rejimine dönüştürerek tasfiye etmek bu sürecin başlıca aşamalarıdır.

b. Program

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu dönemin gelişmelerini yönlendiren büyük katkısı genel siyasal programı ortaya koymuş olmalarıdır. Bu aynı zamanda, amaçlanan devlet maketinin de oluşturulması demektir. İlk bağımsız-

lık bildirgesi durumundaki Amasya Tamimi ile Misak-ı Milli'ye temel oluşturacak Erzurum Beyannamesi bunları somutlaştıran belgelerdir. Ulusal bir toplum anlayışına sahip olmak, anavatan kavramını getirmek, ulusal egemenlik ve bağımsız devlet temalarını işlemek bu merkezi önderliğin işi olmuştur. Gerçi bu unsurların her biri YKİ'lerde de kısmen vardı. Ama bunları tutarlı ve sağılam bir bütün haline getirmeyi başaran güç Kemalist önderlik, daha doğırusu Mustafa Kemal'in kendisidir.

Mustafa Kemal, Mütareke başlarında İstanbul hükümetlerinin ve hatta Rauf Bey gibi yurtseverlerin bile bir ara bağlandıkları, “İngilizlere yaranarak İmparatorluk topraklarına (Suriye, Irak) geri dönme” fikrinin yerine, ulusal vatanı kurma düşüncesini getirdi. Böylece, dışa taviz ve güven verme ihtiyacını ortadan kaldırarak mücadeleyi ön plana aldı. Öte yandan, Türk ve Tatarları kucaklayacak, çokuluslu ve çokdilli Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alacak bir pantürkist imparatorluk fikriyatı yapan iç ve dış Türk çevrelerinin de karşısına çıktı. Bulanık bir kavram olan “milliyetçilik” ya da “millet” terimlerinden çok “yurtseverlik” (vatanseverlik) ve “anavatan” kavramlarını ön plana aldı. Amacı, İslamcı ve Osmanlıcı bir “sadakat” anlayışı yerine, anavatan toprakları üzerinde yeni bir siyasal bağılılık anlayışı yaratmaktı. Böylece yurtseverlik ya da ulusçuluk , ırkçı ve dinsel ağırlıklarından büyük çapta arındırılarak vatan, ulusal egemenlik ve bağımsızlık gibi somut bir zemine oturtuldu. Bolşevikliğı kabul, Amerikan mandası isteme, yerel kurtuluş çareleri arama biçiminde beliren eğilimler aşılarak, ulusal bağımsızlık programı ortaya kondu.

c. Strateji

Önderliğin bir başka büyük katkısı ulusal stratejiyi saptamasıdır. Bunun özü savaş ile siyaset arasındaki ilişkilerin tahlilidir. Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrılmadan önce, "ülkeyi kurtarmak" ve "yeni bir Türk Devleti kurmak" diye iki evreye bölünebilecek planını saptamış bulunuyordu. Erzurum Kongresi öncesinde Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulunun aktif üyelerinden beş kişiyle yaptığı toplantıdaki (10 Temmuz 1919) durum muhakemesinde, başlıca iki nokta üzerinde durdu. Birinci tespiti Türk ulusunun bağımsız yaşama azmi idi, ki muhtemelen yerel direniş ve kongre hareketlerinin zenginliği, kendisini bu kanıya ulaştıran başlıca etkendi. İkinci nokta karşı güçlerin durumunu tahlille ilgilidir. Buna göre, savaş galipleri ikinci bir savaşa girişmeyeceklerdi. Savaş yorgunluğu, Batı hükümetlerinin kendi kamuoylarına ters düşecek kararlar almalarındaki zorluklar, bunlar arasındaki ganimet paylaşma mücadeleleri ve çıkar çelişkileri bu türden bir yeni girişimi engelleyici unsurlardı. Bu koşullarda tek hasım güç olarak Yunanistan ortada kalıyordu ki, ulusal birlik sağlanırsa bu gücün de altedilmesi ve bağımsızlığın kazanılması mümkün olabilecekti.

Strateji konusunda bir başka büyük katkı Kafkas Sediti projesi konusundadır. Bazı yurtseverlerden farklı olarak Mustafa Kemal bu İngiliz projesine karşı çıktı, asıl hasmın bu ülke olduğunu, Sovyetler'le dostluğun ve işbirliğinin ise gerekliliğini ortaya koydu. Daha sonraki gelişmeler bu teşhisin ne kadar yerinde olduğunu ispatlamıştır.

Mustafa Kemal'in ve Kemalist önderliğin askeri konudaki stratejik saptaması da önemlidir. Bağımsızlığın ka-

zanılması silahlı direniş bağlıydı. Bu ise savaşın Kuvayı Milliye tipi yerellikten ulusallığa yükseltilmesini, örgütlü, nizami ve topyekûn bir niteliğe kavuşturulmasını gerektirirdi. Mustafa Kemal daha İstanbul günlerinde “parsiyel (kısmi) bir hareket” tarzı yerine, “şümullu (kapsamlı) bir hareket” modelini seçmişti. Aynı zamanda, yerel direnişleri izlemiş ve değerlendirmiş olmakla birlikte, Kuvayı Milliye ya da çetecilik tipi direnişlerin yetersizliğini görmüş ve düzenli ordu modelini esas almıştı. Ulusal önderliğin oluşması ve ağırlığını koymasından sonra da yerel silahlı direnişler merkezi ve ulusal stratejiye bağlanmıştır. Bunu, nizami ordunun yeniden oluşturulması izleyecektir.

Mustafa Kemal ve Kemalist önderlik, vaktiyle İttihat ve Terakki'nin Hürriyet'in İlanı ve Hareket Ordusu günlerinde yaptığı gibi, “*taşra*” ya da “*çevre*”den hareket etme, bunlardan güç toplama yöntemini seçtiler. Çevrenin çeşitli toplumsal ve siyasal güçlerini ortak hedefler etrafında uzlaştırıp birleştirdiler. Bu stratejiyi başarıyla uyguladılar.

Mustafa Kemal, zamanlamaları da ustalıkla yaptı, amaçlarını sınırlamaya özen gösterdi. Özellikle, Anadolu hareketinin başlıca karşıtı olan İngiltere'nin hayati çıkarlarının nerede olduğunu gördü. Türkiye'nin varlığını ispatlayabilmesi için Batı'yla anlaşması gerektiğini bildiği için, İngiltere'ye karşı bütün olanakları seferber etmekle birlikte, onun hayati çıkarlarına dokunmadı. Arap ülkeleri üzerinde hak iddia etmedi, Misak-ı Milli'yi sınırlı tutmaya çalıştı. İngiltere'yi en çok korkutan İslam etkenini de bir amaç değil, sınırlı bir araç olarak kullandı. Türkiye, Lozan Konferansı'nda, İngiltere'nin en çok ilgilendiği iki konudan biri olan Boğazlar sorununda İngiliz tezine yakın

bir görüşü benimsedi. Musul konusunda da İngiltere'den kopmaya gitmedi ve 1926'da İngiltere'den yana bir çözümü kabul etti.

d. Savaş ve Siyaset

Az önce, Kemalistlerin katkısı olan ulusal stratejinin özünün savaş ve siyaset ilişkisinde düğümlendiğini söylemiştim. Şimdi bu önemli bağ üzerinde durmak gerekiyor. Bu noktada Mustafa Kemal'in en büyük katkısı savaş ile siyasetin iç içeliğini, savaşın ancak siyasal seferberlikle sağlanabileceğini, bu anlamda da siyasetin savaşa öngelmesi (tekaddüm etmesi) gereğini net bir şekilde görmesi ve ortaya koymasıdır. Bu açıdan ve bu anlamda Mustafa Kemal muhtemelen "*Tek Adam*"dır. Gerçekten de, ülkenin pek çok yerindeki yerel direnişlerde gördüğümüz savaş-siyaset (temsil, sivil kurumlaşma, vb.) birlikteliğini değerlendiren ve ulusal düzeye taşıyan kendisi olmuştur. Yakın çalışma arkadaşları, askerlik mesleğinin özelliklerinden doğan bir sınırlı görüşle, muhtemelen sadece askeri direniş ve nizami ordunun toparlanması noktasına ağırlık vermiş görünürken, Mustafa Kemal savaşın önce siyasal seferberlikle, dolayısıyla sivil örgütlenme ve bilinçle kotarılabilceğini en açık bir şekilde ortaya koyan kişi oldu.

Bu stratejinin esası savaşın ulusal topraklar üzerinde ve ulusa dayanılarak yürütülmesidir. Belki bir hükümet darbesiyle yeni bir yönetim kurulabilirdi ama, bu salt orduya dayalı olacağından kısa ömürlü olurdu. Zaten sevilmeyen bir güce dayalı bir yönetimin de fazla bir şansı olmazdı. Bu durumda yeni ve halkçı bir yönetimin kurulması tek geçerli çareydi.

Nitekim Amasya Tamimi, "teşebbüsat ve icraatın..

şahsi olmak mahiyetinden çıkarılmasını", milli iradenin ve buna dayalı siyasal örgütlenmenin egemen kılınmasını öngören ilkeleriyle yalnız ilerki devletin esaslarını haber vermekle kalmıyor, ondan da önce mücadelenin strateji ve yöntemlerini de gösteriyordu. Bu açıdan, yerel kongre hareketlerinde gördüğümüz canlılığa ek olarak ve bundan da esinlenerek Mustafa Kemal'in mücadele planı ve yöntemi şu iki noktada somutlaşmaktadır: Hareketi halka mal etmek ve liderliğe seçimle gelmek.

Birinci nokta, İttihat ve Terakki'nin olumsuz deneylerine karşı da bir tepki olarak cunta tipi mücadele yöntemlerini reddetmek, ikincisi de meşruluk kazanmak ve askeri şefler arasında da liderliğini pekiştirmek anlamınadır. Mustafa Kemal'in Samsun günlerinden TBMM'in açılmasına kadarki bütün temel düsturu, temsil yoluyla meşruluk elde etmek, siyasete öncelik vererek mücadeleyi kitleselleştirmek ve bu sivil-siyasal temeller üzerine silahlı güçlerin inşasına geçmek ("önce Meclis sonra ordu") şeklinde, kendi deyişiyle "ülkeden önce halkı kazanmak" diye özetlenebilir.

e. Propaganda ve ajitasyon

Ulusal stratejinin sivil-siyasal mücadeleye verdiği öncelik siyasal propaganda ve ajitasyonun ulaştığı yükseklikten de anlaşılır. Bu nokta daha o zamanlar yabancı gözlemcilerin de dikkatinden kaçmamış, milliyetçilerin benimsediği siyasal hareket çizgisinin sadece silahlı bir direniş örgütlenme amacına sıkışıp kalmadığına, gerek içte gerekse dışta güçlü bir siyasal propaganda temeline de dayandığına işaret edilmiştir. Direniş hareketinin nisbeten örgütsüz olduğu bölgelerde milli teşkilatların kurulmasına

(özellikle Samsun ve havalisi) Mustafa Kemal bizzat önderlik etmiş, çeşitli yörelerdeki halkın mitingler düzenlemesini, yabancı temsilcilikleri ve İstanbul hükümetini telgraf bombardımanı altında tutmasını mülki otoritelerin de eliyle sağlamıştır.

Mustafa Kemal, siyasal propaganda ve ajitasyon ustası olarak topraksız ve yoksul köylülere, aydınlara, gençlere, büyük toprak sahiplerine, Güneydoğu feodallerine, din adamlarına belki farklı dillerle, ama açık, sade ve inandırıcı biçimde hitap etti. Ulusal ve dinsel birlik noktasını ve bağımsızlık ihtiyacını, her türlü siyasal bölünmenin önüne geçirmek suretiyle, tek merkezden yönetilen bir örgütlenmenin ideolojik temellerini koydu. Nihayet, siyasal temsile dayalı ulusal düzeydeki bu örgütlenmenin birbirini izleyen iki kademesinin, Sivas Kongresi ve ARMHC ile TBMM'nin başlıca mimarı oldu.

f. Resmi Kurumlar

Önderliğin asıl vurucu ve bitirici müdahalesi siyasal kurumlar düzeyindedir. Birer özerk siyasal otorite merkezi olmalarına rağmen YKİ'lerin, saltanat makamı, hükümetler ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması gibi konularda eleştirici bir tavır, talepleri ve siyasetleri yoktu. Örneğin Batı Anadolu kongre sistemi, merkezi iktidar boşluğundan ve hükümetlerin emperyalist planlara boyun eğmesinden ötürü fiilen iktidarlaştığı ve bu anlamda hükümeti de adeta yok saydığı halde, "Zatı-ı Akdes-i Hilafetpenahi'ye fart-ı ubudiyet (sonsuz bağlılık) ve sadakati bir şiar-ı esas (temel ilke) olarak kabul etmiş," "Merkez-i saltanatımıza ebediyen tabi ve sadık kalarak bu gayeye (yurdun kurtuluşu) vasil olmağa çalışacağız" demişti.

Öte yandan Mustafa Kemal ile arkadaşları yabancı işgallere karşı olmakta beraberdiler ama, bazı yakınları, liderin aşırı hareketlerinin İstanbul hükümetlerini tedirgin edip milli mücadeleye zarar vermesinden, Mustafa Kemal'in Sultanı devirip Cumhuriyeti ilanından ve diktatör olmasından da korkuyorlardı. Bu ortamda padişahın ve hükümetlerin yanlışlarına karşı kararlı bir şekilde direnme politikasının gerekliliğini gören ve bu politikayı sonuna kadar götüren sadece Mustafa Kemal olmuştur. Bu politikayı İstanbul günlerinde saptamış ve şöyle dile getirmişti: "Devletin hayatına ecnebler hâkim olup saray ve Babîâlî bunların elinde oyuncaktır. Saray, devleti hemen kayıtsız şartsız ecneblere teslim eden bir Babîâlî'yi tutmamaya icbar edilecektir. Eğer o da yolda inat ederse, kendisinin de millete hiyanet ettiği sabit olarak milletçe hakkında verilecek hüküm ve iradeye göre hareket olunacaktır. Yani saray ısrar ederse ona karşı da gerektiği gibi hareket olunacaktır."

Mustafa Kemal'in İstanbul'u terk ettiği günden (15 Mayıs 1919) TBMM'nin açılışına (23 Nisan 1920) kadar olan aşağı yukarı 11 aylık dönemde, resmi siyasal kurumlarla ilgili olarak başlıca dört cepheden oluşan bir strateji ve taktikler bütünü uygulanmıştır. Bunlar; hükümetlere, padişaha (saltanat makamına) ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasına ilişkin politikalar ile yeni siyasal kurumların (UKİ ve TBMM) yaratılması faaliyetleridir (Bu sonuncusuna ilerde değineceğim).

Hükümete karşı izlenen politikalar, İstanbul'a karşı açık mücadeleyi başlatan ya da Anadolu İhtilali'nin başladığını açıklayan bir "İhtilal bildirisi" olan Amasya Tamimi ile sahneye çıkmıştır. Bu dönemde milli mücadeleçiler için

sadrazamların ismi bir barometre rolü oynamış, Ferit Paşa hükümetlerine daima hücum edilmiş, fakat milletçe iyi nitelikli sayılan kimseler işbaşına geldiğinde de bundan endişe duyulmuştur. Damat Ferit'in işbaşında olması özellikle Mustafa Kemal'in işine gelmiştir. Buna ek olarak Mustafa Kemal'in siyasal gerginliği sürekli diri tutmaya çalıştığı da görülmektedir. Erzurum ve Sivas kongreleri günleri arasındaki fark bunun ipucunu verir.

Erzurum Kongresi günlerinde İzmir'in işgalinin doğurduğu canlı tepkiler Sivas Kongresi sırasında oldukça yumuşamıştı. Bunun ana nedeni, Yunan işgalinin sınırlandırılması ve soruşturmayla alınması şeklindeki göz boyayıcı önlemlerin yarattığı tavsama havasıydı. Bu ortamda, Mustafa Kemal, Rauf ve Ali Fuat Bey gibi hükümetle köprüleri atmış olanların dışındakilerde de, İstanbul'la uyuma eğilimleri görülmeye başlamıştı. Bu durumda Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal'in aldığı tavırlar korku ve tereddütleri gidermeye, bunların halka bulaşmasını önlemeye yönelik oldu. Yunanlılara ve Babiâli'ye karşı tepkinin gerginliğini yitirmesi üzerine, bunun yeniden sağlanması işi gündeme giriyordu. Bu da, önderliğin bilinçli müdahalesinin gerekli hale gelmesi demekti. Mustafa Kemal'in İstanbul'la telgraf ve haberleşme bağlantısını kesme girişimleri bu açıdan kavranabilir. Özetle, İstanbul hükümetlerinin millî arzuya cevap veremez duruma düşmesi Anadolu'daki ulusal yönetimi pekiştirmiş, ulusal önderlik de bu fırsatı sonuna kadar başarıyla kullanmıştır.

Padişah ve saltanat makamına karşı izlenen strateji ve taktikler ise daha esnek ve kollayıcı olmuştur. Özellikle başlarda, milliyetçiler sultan'la bir "yakınlaşma" politikası güttüler; son Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılma-

sında bunun da payı olacaktı. Mustafa Kemal Havza günlerinde Vahdettin'e çektiği telyazılarında ilk saygılı uyarmalarını yapmıştı. Daha sonra 9 Temmuz 1919 günü istifa mektubunda da aynı saygılı tutumunu sürdürdü. Ama bu bir taktikti; amaç padişahı ürkütmemek, padişah adına milli harekete karşı çıkacaklara karşı peşinen silahlı olmak ve ayrıca ilerki işbirliği kapılarını kapamamaktı. Yoksa Mustafa Kemal'in hanedanı kaldırma niyeti ya da bu yoldaki söylentiler daha Havza günlerinden itibaren İstanbul'un millici çevrelerince de duyulmuştu. Padişaha karşı takınılan bu ihtiyatlı tutuma rağmen, bütün mücadele süresince asıl büyük ve örtülü çekişme Mustafa Kemal ile Vahdettin arasında cereyan etti. İstanbul'un işgaline kadar ve hatta daha sonra bile bir süre, Vahdettin'in elinde tahtını kurtarmasına yarayacak bir olanak vardı: Anadolu'ya geçmek. Bu durumda kuvvet dengelerinin esaslı bir şekilde değişmesi olasılığı vardı. Ancak bu olmadı ve Vahdettin sonuna dek işbirlikçi tutumunu sürdürdü. Hanedanın bazı üyelerinin, sonradan Anadolu'ya geçme girişimleri ise Mustafa Kemal tarafından önlendi.

g. Yeni Kurumlar

Buraya kadarki saptamalar, ulusal önderliğin resmi siyasal kurumlar çerçevesindeki muhalefet rolüne işaret eden örneklerdi. Önderliğin yapıcı ve kurucu işlevi ise temsili karar organlarının oluşturulması ve işletilmesi ekseninde örneklenebilir. Bunun birinci adımı Sivas Kongresi'nin toplanması, ARMHC'nin ve organlarının kurulması ve UKİ'nin yaratılmasıdır. Bu olgular, büyük çapta YKİ deneylerinin düşünsel ve örgütsel mirasına dayansa da, sadece ulusal önderliğin ve Mustafa Kemal'in inisiya-

tifiyle ortaya çıkmıştır. İkinci adım, UKİ ve HT'nin oynadıkları ulusal baskı gücü rolünün etkisiyle, Osmanlı yasa-meclisi'nin yeniden ve son defa olarak toplanmasının sağlanmasıdır. Mustafa Kemal'in bu Meclis'in tehdit altındaki başkentte toplanmasına karşı çıkmasına rağmen, kamuoyunun bu düşünceye henüz hazır olmayışı yüzünden Meclis İstanbul'da toplanmış ve bilinen akıbetle karşılaşmıştır. İkinci ve asıl büyük işgal (16 Mart 1920) sonucunda Meclis'in çalışmalarına devam edememe durumunda kalması, yukarki öngörünün haklılığını ortaya koymuş, ulusal önderliğin eline büyük bir avantaj geçirmiştir. Bunu başarıyla ve cesaretle kullanan, TBMM fikrini atan ve gerçekleştiren, bu organı "selahiyeti fevkaladeyi haiz bir Meclis" deyiimiyle aslında bir "kurucu Meclis" haline getiren, esas olarak Mustafa Kemal'den başkası değildir.

h. Sentez

Bu bulgular Kemalist önderlik ve hareketin salt askeri bir hareket olmayıp, bundan da önce ve daha çok bir *politik* hareket olduğunu gösterir. Önderlik, yalnız programı açısından da, sözgelimi Jön Türk hareketinin çok ilerisindedir. Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılması olgusu bile bu konuda çok şeyi açıklayıcıdır.

Ulusal Kurtuluş ve devrim hareketlerinin politik bir yön almaları ise, aynı zamanda *demokratik* bir nitelik de kazanmaları demektir. Türkiye'nin kurtarılması için gerekli önlemlerin başarısı, bunların kişisel olmaktan çıkıp milletin bütünlüğünü temsil eden organlarca gerçekleştirilmesine bağlıydı. Aslında yurtsever saflarda oldukları halde, Jön Türklerin ya da İttihatçıların seçkin züm-

relere dayanan oligarşik ideolojisinin etkisini taşımaya devam eden ve halkın örgütlü gücüne ve temsiline dayanmadan vurucu öncü güçlerin eylemiyle başarıya ulaşılabilceğini savunanlara karşılık Mustafa Kemal, demokratik ve milli egemenlik ilkesini ön plana çıkardı. "Biz yürüelim, boyun kırmaktan müteessir olmayan millet arkamızdan gelsin" önerisine, "Milletin itimadını istinat edebileceği bir kuvvet vücuda getirmek lazımdır. O da Vilayati Şarkıye Kongresi'nin ve onu müteakiben de Sivas Umumi Kongresi'nin in'ıkadile olacaktır" fikriyle karşı çıktı; ulusun kendi kaderine kendisinin sahip çıkmasının bir kanıtı olarak da yerel kongre hareketlerine işaret etti.

Bu tercih, asker/sivil ilişkilerine de yansıyacaktı. Padişahın tanrısal iradeye dayanarak ulusal hareketi lanetlemesine, ordudan ayrılmış olup resmi bir sıfatı kalmayan Mustafa Kemal ulusal, iradeye dayanarak karşı çıktı. Mülki amirleri olduğu kadar, komutanları da "millet adına konuşarak" buyruğu altına aldı. Amasya kararları ile bunları yorumlayan 7 Temmuz 1919 tarihli "umumi tebligat"ta ordunun milli iradeye tâbi ve onun yardımcısı olduğu ilkesini pekiştirdi. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bu iradenin organlaşmasına öncülük etti. Bu dönemde askeri ve sivil yönetim birbirine karıştırılmadı; en önemli vilayetlere bile askeri vali atanmadı. Ordu tarafından görevlendirilenlerin yerlerine de kısmen halkın seçtiği, kısmen de HT'nin uygun gördüğü valiler getirildi. BMM'nden sonra Anadolu'nun mülki yönetimi İstanbul'dan tamamen koptu ve TBMM'den yetki alan yöneticilere geçti.

Özetle, ulusal önderlik sihirli kelime olan *temsil* ve

ulusal egemenlik kavramlarına dayanarak, devrimci süreci demokrasi temeline oturttu. Padişah'tan alınmış olan olağanüstü yetkilerin yerine ulustan alınanları geçirdi. Mücadeleyi kişisel değil, kitlesel bir tabana yerleştirdi. Kitlelere dayanma durumu, ulusal harekete demokratik nitelik kazandırdı. Bu, hukuki anlamıyla ulusal egemenlik ilkesinin yaşama geçmesi demekti. Böylece önderlik ve Mustafa Kemal, mücadelenin başlarında ilerkı devletın de çerçevesini çizmiş bulunuyorlardı. Bu devlet, ulusal egemenliğe dayalı, bağımsız bir devlet olacaktı. Bunun yöntemi de ulusun egemenlik hakkını bizzat kullanmasıydı. Böylece, devrimci sürecin mihrak noktası, "*demokrasi ve istiklal*" kavramlarının kesiştiğı yer oluyordu. Bu, bunalımı demokrasiyle alt etme yolunu göstermiş olan YKİ'lerin katkısının da ulusal düzeye yükseltilmesi demekti.

İşte, adına ister "*Kurtuluş*" ister "*Büyük Dönüşüm*" diyelim, ele aldığımız dönemin kurgusu ve ana dinamikleri bunlardır. Nesnel (tarihsel ve güncel) etkenlerle öznel (önderlik) faktörün bu bileşimidir ki, bazılarına "mucize" ya da "takdir-i ilahi" gibi görünen sonucu hazırlamıştır.

Ray Sigorta'nın
katkılarıyla
hazırlanmıştır...

RAY **SİGORTA**
"Gücü, yanınızda."

